

Hit és vallás mint társadalmi jelenség,¹⁾

Írta: KOSUTÁNY IGNÁCZ.

Midőn a Magyar Társadalomtudományi Egyesület részéről azt a megtisztelő felhívást vettem, hogy én itt, ezen a helyen beszéljek *a hitről és a vallásról*, megszállott az aggodalom: vajjon akad-e a ki meghallgasson? Nem fogják-e az emberek azt mondani, hogy ez a munka, amelyre én vállalkoztam, egészen felesleges és idejét múlta? Hisz az emberiség ma már a hitetlenség felé halad. Valamikor, időtlen-időknek előtte megteremtette a hitet az embereknek csapongó képzelete, melyet akkor a tudomány még nem korlátozott. Ez a képzelet benépesítette az eget és az alvilágot. De ezen ma már túl vagyunk. Ha a vallás él is még ideig-óráig, hát bizonyosan el kell múlnia. A tudományok fejlődését feltartóztatni nem lehet s ez az istenek halálát csak az idő kérdésévé teszi.

Ez az aggodalmam nem volt alapos, mert szép számú és kiváló kvalitású hallgatóságot látok magam előtt. De azért mégsem tehetem, hogy ne válaszoljak röviden a kétkedésnek most vázolt álláspontjára. Ha igen sokan hallani sem akarnak a hitről és vallásról, ennek az az oka, mert a túlvilágról annyi együgyű mese kering, a babonaság oly bánatóan uralkodik az emberek fölött, hogy a természettudományi gondolkodáshoz szokott embernek türelme szakad, kedve vész, mihelyt hitről és vallásról hall beszélni, és ezek fölött a keserves témák fölött egyszerű tagadással túl teszi magát. Pedig az ilyen embernek nincs igaza. Türelmetlenül, elfogul-

¹⁾ Bő kivonata a szerző által a Magyar Társadalomtudományi Egyesület kolozsvári socialis tanfolyamában tartott előadásoknak.

tan egyszerűen tagadni mindent, mit a hit mond, se nem igazságos, se nem tudományos. Igaz, hogy a hittel sok visszaélés történik s a hit nevében félrevezetik az embereket, de ez még nem ok arra, hogy a hittel szemben ellenséges állást foglaljunk el s elfogultsággal térjünk fölötte napirendre. A visszaélésekből igazság szerint csak az következhet, hogy a hit észleléséhez a tudomány teljes objectivitásával és elfogulatlanságával fogjunk. Ellenkező esetben megeshet, hogy csupa ellenszenvből s kísérő körülményeknél fogva az igazság elől zárkózunk el. Hogy a hit az emberi társadalomnak fontos jelensége, azt még az elfogultaknak is el kell ismerni. Olyan ténye ez az emberi szellemnek, mely nem szűnik meg tény maradni csak azért, mert elzárkózunk előle. Vak tagadással a tények ellen nem lehet harcolni, a vak tagadás nem tarthat számot kedvezőbb megítélésre, mint ellentétes véglete: a vakhit.

Aki tehát a társasélet tüneményeivel akar foglalkozni, annak okvetlenül kell foglalkozni a hittel és a vallással is, mint társadalmi jelenséggel. Mert tanulmányozni az emberi társadalmat és nem vizsgálni azt, mi az emberek gondolkodására olyan nagy befolyást gyakorol: elhibázott munka volna.

De még mielőtt munkánkba bele is kezdenénk, már ismét halljuk az ellenmondást, mely így hangzik: »az emberi szellem világát vizsgálni hiába való fáradság, mely jutalmul tévedésbe ejt. Mert az emberi nem művelődésének kulcsát a természet és annak erői adják. Minden művelődés az emberi társadalom gazdaságából indul ki. A társadalom gazdálkodásának módja úgy fejleszti az emberek eszmevilágát, tehát hitbeli fogalmát is, amint az a gazdasági életnek megfelel. Az emberek ideológiája a gazdasági alapnak egyszerű felépítménye.« Ez az ellenmondás azért nem állhatja utunkat, mert egyoldalú. Senki sem vonja az kétségbe, hogy a természetnek és a gazdasági viszonyoknak az emberi szellem fejlődésére nagy hatása van. De a gazdasági termelés nem egyedüli törekvése az embernek. Ha azt látjuk, hogy ugyanazon gazdasági viszonyok közt levő népek culturája nagy különbségeket tüntet fel, akkor be kell ismerünk, hogy a gazdasági tényezők hatása csak bizonyos fokig és mértékig ismerhető el, de azt túlbecsülni nem sza-

bad az eszmék hatásának rovására. A gazdaság csak egyik tényezője a cultura fejlődésének, melyet az eszmék ereje annál hatalmasabban érint, minél előrehaladottabb fokon áll a cultura. A tudomány nemcsak egyszerű kísérője, hanem hovatovább vezetője a társaséletnek.

A társadalmi élet jelenségeit csak úgy méltányolhatjuk, ha kellő figyelmet szentelünk az emberek eszméinek és szellemi életének. De ha most már azt vizsgálom, minő befolyása van a hitnek és vallásnak a társadalom életének kialakulásában, nem szabad kitűzött czélom egyenes útjáról letérnem, bármilyen csábító volna is e letérés. Nem fejtegethetem azt a kérdést, hogy keletkezhetett a hit? A tudni vágyó emberi léleknek az a tulajdonsága, hozta-e azt létre, mely nem képes elviselni a tudatlanságot, látva tehát az őt környező világnak csodálatra méltó tüneményeit, egy magasabb hatalomra következtet. Avagy talán mikor a hajdankori ember érezte a természet romboló erőit, vulkánok kitörését, földrengést, viharok dühöngését, betegségeket és egyéb csapásokat, eltöltötte a rettegés és épp úgy benépesítette szellemekkel a világot, mint ahogy imádta a kígyót, a tigrist, s egyéb állatot, melyektől rettegnie kellett? Avagy talán az elhalt ősöknek képzelt szelleme volt az az őszekdet, melyből a hit utóbb kifejlődött? Avagy ösztönszerűleg ébredt az emberben a hit első gondolata, s ez azután utóbb, hosszú idő múltán bele nevelődött? Szóval: mi a helyes? A *volunaturismus-e*, mely a természet szemléletéből, a nagy kozmikus erőkből eredezteti a hit első fogalmait? avagy az »*animismus*«, mely azokat a képzelet által alkotott szellemek, lelkek, démonok, geniusoknak tulajdonítja? Vagy talán egyik sem, mert minden vallás, még a legelemibb is, melyről a történelem vagy az utazók értesítenek, már olyan bonyolódott műve az emberi gondolkodásnak, s annyira nélkülözi az egyszerű fogalmakat és eszméket, hogy valami más, még ősbibb képzeteket kell feltételeznünk. A naturismus és az animismus pedig ezen őseredeti eszmevilágnak csak leszármazottjai?

Ezen kérdéseket félre kell hárítanunk.

Éppen így kell elhaladnunk egy másik nagy kérdés fellett is, nevezetesen: ha a hit az emberi lélek munkája, Milyen lehet a munkás maga az emberi lélek? Ezt minden-

képp ki kellene deríteni. Csakhogy az emberi lélek ma még kikutatatlan rejtély előttünk, melyet még csak rövid idő óta kezdenek tapasztalati módszer szerint kutatni, vizsgálni. Különösen az az angol társulat, mely magát a lelki élet megfigyelésének és kutatásának szánta, végez vagy 30 év óta e téren nagy erőfeszítéseket. De a ténygyűjtés fáradhatlan munkájának az lett az eredménye, ami a mikroszkopiumi vizsgálatnak és a messzelátónak. Minél inkább hatolunk a végtelenbe, annál messzebb távozik a szemhatár és tűnnek elő újabb és újabb tünemények, melyet a felfedező csodálattal jegyez fel, de megfejtetni nem képes. Valóban a föld sarkait jobban ismerjük, mint az emberi lelket. Lehet-e vajjon a lélekben a tudatnak egyszerű közvetlen tényét látni és azzal megelégedni, avagy azt a történelem és a mythologia termékének tartasuk-e, egy olyan complexumnak, mely történelmileg elemzés alá vehető?

Ezekkel a nagy kérdésekkel nem foglalkozhatunk, mert célunktól elvezetnének.

Elégedjünk meg azzal, ha körvonalozzuk a hitnek eszméjét úgy, amint az az ember lelkében valóban él. Az ember hiszi, hogy Isten létezik. Az emberi lélek is innen veszi eredetét. Az ember úgy érzi, hogy a lélek nem lehet az anyag vak törvényeinek martaléka, az állati élet törvényei nem elegendők kimagyarázni a lelki élet jelenségeit. Az anyagi világon kívül van még egy más világ is, és mi annak részesei vagyunk. Ha megszűnik az állati élet, a léleknek élete meg nem szűnik. Él az a test halála után is, sőt akkor éri meg a földi életnek igazságát. íme rövid pár mondatban az ember hitének lényege.

Itt azután megint utunkat állja a kétkedés, s ránk kiált: Nem igaz! A görög Demokritos óta mai napig folyik a küzdelem a szellemvilág hívői és tagadói között. A természettudományokra támaszkodó, úgynevezett *monistikus* felfogás tagadja, hogy a természet erőin kívül még természetfölötti erők is lehetnének. »Isten«, »lélek« nem való létezők. Ezeket a szavakat csupán azért használjuk, hogy tudjuk valamiképpen elnevezni azt az »ok«-ot, mely az emberi tudat jelenségeinek egységes forrása. Ennek ellentéte az úgynevezett *dualistikus* felfogás, mely azt állítja, hogy az érzékelhető világon kívül

van még egy olyan világ is, melyet érzékeinkkel felfogni nem vagyunk képesek. Ez a világ a testnélküli intelligenciák világa. Van Isten, van testnélküli lélek, és ez a lélek halhatatlan.

Melyik felfogásnak van igaza? Érdemlegesen ezt a kérdést sem tárgyalhatjuk, de célunk már megköveteli azt a kijelentést, hogy *a hit nem az emberi értelemnek műve, hanem az emberi érzelmé.* Hogy pedig ezt az igen fontos megállapítást kellőképp méltathassuk, nem szabad visszariadni a következő kis kitéréstől.

Értelmi működés és érzelem, mind a kettő ugyanazon emberi léleknek két különböző munkája. Mind a kettőnek ébresztő oka az embert környező világ, mely az emberre hatással van. Például szolgáljon mindjárt ez a csillár, mely ennek a teremnek a közepén csüng és azt megvilágítja. Ez a csillár, ha feléje nézek, hatást gyakorol az én látóidegemre, mert azt ingerli. Én látom a csillárt, s a hatás, melyet e látomány rám gyakorol, kétféle. Először, mikor a csillárt észreveszem és nézem, előtolakodik az a kérdés: mi az, amit én most látok? Gondolkozom, a látott képet összehasonlítom más képekkel, a képet rendezem, osztályozom, lassankint kialakul bennem az új képzet és megállapítom a csillár fogalmát. így felelek meg magamnak arra a kérdésre: mi az, amit én most látok? A léleknek ez a munkálkodó ereje *az emberi értelem*, mely az érzékek által felfogott képeket fogalmakká dolgozza fel, a fogalmakat egymással összeköti, vagy egymástól elválasztja, s így tesz szert ismeretekre. Ezen ismeretekben az értelem mindig arra törekszik, hogy a fogalom minél tökéletesebben megegyezzen a valósággal, azaz *keresi az igazságot.*

De ugyanakkor, mikor a csillárt nézem, az rám még egy második hatással is van. Amit látok, az vagy kellemes nekem, vagy kellemetlen, és ennél fogva az nekem vagy tetszik, vagy nem tetszik. Az embert környező világnak ez a hatása *az érzés.*

Mikor lelkünk munkálkodik, nem maradhat közönyös, hanem érezni kell vagy jót, vagy rosszat. Ez *az érzelem* olyan elemi működése a léleknek, amit tovább elemezni már nem vagyunk képesek. Nem valami külön munkája az az emberi léleknek, sőt ott van az a léleknek minden működésében, ott kíséri az a léleknek minden életnyilvánulásai.

Itt azonban még mindig nem állapotodhatunk meg. Mert az emberi lélekre nem egyedül a környező világ ingerei hatnak és benne érzéseket nem csupán csak ezek költenek. *Saját bensőnkéből is támadnak érzések.* Az emberi léleknek saját belsejéből is támadnak belső ingerek, melyek a kívülről jött ingereknél még hatalmasabbak. Támadnak *kedélyhangulatok*, melyeknek mivoltával még távolról sem vagyunk tisztában, de hatalmukat lépten-nyomon annál inkább érezzük. És éppen innen származnak legnemesebb érzéseink, a leg-subjectivebb, de egyszersmind a leghatalmasabb érzések.

Ezeket pedig azért volt szükséges itt elmondani, hogy annál határozottabban érthessük meg, hogy *a hit nem az értelemnek, hanem az érzelemnek műve.* Egy sajátos, különös hangulata az a léleknek. A hit érzelmi, a tudás értelmi működés. Mind a kettő különböző irányban hat a lélekre, különböző eszközökkel és különböző eredménnyel. Hogy még tisztábban álljon előttünk az, amit kifejtteni akarok, egy példát hozok fel. Képzeljünk magunk elé egy képet, például Munkácsy képét: Krisztus Pilátus előtt. Az értelem erre kész a felelettel: »ez, amit magunk előtt látunk *nem igaz*, ez a kép semmi egyéb, mint egy vászon tele színfoltokkal. A kép perspektívája csupa optikai csalódás, mert a kép egy vászon sík, melynek lefelé és oldalt csak két kiterjedése van, a harmadik dimenzio, t. i. a mélység hiányzik.« Ezt mondja az értelem. És mi még sem kísértjük meg, hogy az értelem szavainak igazságát kétségbe vonjuk; lelkünk átengedi magát a fenséges érzésnek és elmerül a kép szemléletében. íme a léleknek két különböző működése. Az értelemnek igaza van, de a kép nem az értelem számára készült. így vagyunk a hittel és a tudással. Hit és tudás az emberi léleknek lényegesen másnemű termékei. Két különböző dimenziojú mozgás az, mely nem jöhet egymással összeütközésbe, hacsak nem hibás beállítás következtében.

Tévedés tehát a hit ellen a természettudomány módszerével küzdeni. De nem kevésbé súlyos tévedés a hitet a tudománytól féltetni, és emiatt a tudományt megátkozni s haladása elé gátokat emelni.

A hit magában véve a léleknek csak egyik eszméje, mely különböző helyen különböző időben különféle alakban jele-

nik meg. Az eszme örök érték, az alak pedig annak csak külső vereté; mint ilyen az idők változása alatt áll s azokkal változik és fejlődik. És ha valaki még mindig azt mondaná: »ez mind haszontalan okoskodás, mert a hit még sem egyéb, mint képzelődés és valótlanosság,« még az esetben is megmarad az a tény, hogy több száz millió ember a hitet igaznak tartja, ennél fogva legyen az akár való igaz, akár tiszta képzelődés, olyan le nem tagadható tény az, mely a társadalmi életnek egy jelensége; hozzá tartozik az emberi társadalom szellemi életéhez, s nélküle a társadalmi élet minden vizsgálgatása hiányos marad.

Vegyük hát a hitet mint megmásíthatlan tény, mint társadalmi jelenséget vizsgálat alá s azonnal feltűnik egy különös jelenség, tudniillik hogy a keresztény, zsidó, mohamedán, budhista, bramin, tibeti láma a maga hitét mint *igaznak tartja*. Hogy lehet ez, mikor e hitrendszerekben sok a különbség, sőt az ellentét is. És az mind eltűnik a hitért lelkesedő hívő szemei előtt. Annál különösebb jelenség ez, mert az emberi értelem munkájának törvényei általános érvényűek. Minden ember csak egy logika szerint gondolkozhat, legyen az ember tibeti vagy chinai, mohamedán, zsidó vagy keresztény, az értelem igazsága csak egy lehet.

De hát a hitben nem is az értelem működik, hanem az érzelem. Tele van az érzelmi elemekkel, mely a hitnek ősalapjait időtlen időknek előtte lerakta. Mikor azután már a hit kialakult, akkor lépett utólag munkába az értelem, melynek kötelességévé tették, hogy a már meglevő érzést észbeli okokkal támogassa. Így azután az értelem vette az okokat onnan, ahol azokat találta.

A hitnek alapja az az érzelem, hogy Isten létezik. Következik ebből, hogy amilyen megfoghatatlan az Isten eszméje már természeténél fogva, épp úgy található fel az a legkülönbözőbb változatokban nemcsak az idők folyamán különböző népeknél, hanem ugyanegy időben és különböző helyen. Egy végtelen változatos skáláját találjuk kezdve a legszörnyűbb, legfantasztikusabb alakoktól s a legnevetesegebb bálványoktól fel a legmagasztosabb és legfenségesebb fogalomig, mely a Végtelenben hal el. De legyen az a fogalom még olyan durva, a hit mégis alkalmas arra, hogy a kezdetleges

ember gondolkozásának különös irányt adjon. Mert az egyszer bizonyos, hogy legyen az ember fogalma az Istenről bármilyen alantjáró, az Istent mint felette álló hatalmat fogja fel.

Ezen hatalmas valakivel szemben pedig kénytelen az ember valahogy viselkedni. Mindenek előtt iparkodni fog magának arról képet alkotni Iparkodni fog már csak félelemből is annak kedvében járni. Ez pedig nem lehet másként, mintha hozzá alkalmazkodik, vele valami módon összeköttetésbe lép, annak képzelt kívánságait megtenni, boszúját elkerülni iparkodik. Ezen törekvése által lép az ember — tudva nem tudva — a művelődés első lépcsőjére. Mikor tehát az ember gondolatában felmerül a hit, az Isten eszméje, az ember nem maradhat közönyös tétlenségben. Ha a lelkek (Isten) urai az egészségnek, betegségnek, jónak, rossznak: okos dolog megnyerni jóakarukat, vagy lecsillapítani őket, ha felingereltük. Az ember közlekedni akar a félelmetes ellenféllel, beszél hozzá, kedves dolgokat ajánl fel neki, igyekszik őt megkérlelni, kiengesztelni, segítségét megnyerni stb.

Ez mind eredménye a hitnek, mind megannyi külső cselekvés, s *abban áll a vallás*. Hit és vallás nem egy és ugyanaz, bár a mindennapi beszéd e szavak közt nem tesz különbséget, azokat ugyanegy értelemben, felváltva használja. Pedig a mi magyar nyelvünk a *hit* és *vallás* szavakban olyan finom különbséget fejez ki, amire egyetlen nyelv se képes. Hit: amit én hiszek, vagyis az én belső érzelmem, gondolatom. Vallás: amit én vallok, vagyis amint én gondolatomat, érzelmemet külsőképpen kifejezem.

A hit merőben benső működés: gondolat, képzelet, meggyőződés. A vallás merőben külső cselekvés. Éppen úgy, mint szeretni és szerelmet vallani; az egyik benső érzelem, a másik annak kijelentése. A vallás is a hitnek következménye. Vallás nélkül lehetnek fogalmaink az Istenről, teljesíthetjük is parancsát, de Istennel közlekedni csak vallás által képes az ember. Amilyen nagy a különbség az embereknek hite közt. természetesen ugyanolyan, sőt még nagyobb különbségnek kell lenni azoknak vallása közt. Mert a hit a vallás útján keresi az összeköttetést az Istennel, amilyen a hit, olyan lesz a vallás is.

De legyen az még olyan durva, még olyan kegyetlen is,

már a maga durvaságában ott találjuk a lelki nemesedés legelső csiráját, *az önmagunk felett való uralmat*. Az ember erőt vesz indulatain. Mai napig ez minden haladásnak végső alapja. Abban különbözik a vadállattól a szelídített állat is, hogy az állatszélidítő őt kényszeríti az önuralomra. Bár ereje volna felfalni szelidítőjét, étvágya sem hiányzik hozzá, mégsem teszi. Fél a tüzes vasdorongtól, a korbáctól, melyekkel keserves tapasztalatai voltak, tehát erőt vesz dühén és meglapul. Éppen így a vadember. Erőt vesz magán, mert fél. És legyen bár félelme még olyan oktalan, az elért eredmény mégis megvan, a vad természetén ott van az első béklyó. Az emberi cultura fejlesztésében a hitnek és vallásnak az a jelentősége, hogy először törik meg az ember vadságát. A barbár ember nyers vadságához hiába közeledik a nyers erő, ha még olyan kegyetlen is, annál inkább megátalkodottá válik a vadnak csökönysége. De a láthatlan hatalmaktól való félelem erősen felizgatja képzeletét és maga jószántából lesz azzá, amivé erőszak útján soha sem lenne.

Vegyük például a vallásnak legocsmányabb munkáját, az emberáldozatot. Az áldozó ember szemében a feláldozandó ember minden esetre valami érték, különben nem volna alkalmas tárgya az áldozatnak. És az áldozó ember lemond erről az értékről. Ez lehet az áldozat szempontjából nagy kegyetlenség, de az áldozót önuralom vezeti. Átadja amiye van s kedveskedik vele a láthatatlan hatalomnak. Mikor az anya saját gyermekét dobja a bálvány izzó gyomrába, arról tesz bizonyosságot, hogy benne még a természet szavánál is hatalmasabb a képzelt parancs, hogy erőt vegyen az ő anyai ösztönén.

A vallás, azaz a cultus mindig határozottabban fejlődik. Wő multán az már bizonyos szertartási szabályokká növi ki magát, melyet az embernek meg kell tartania, valahányszor az élet körülményei magukkal hozzák. Ez utóbb egész rendszerré fejlődik. Ez a rendszer áll különböző ünnepek, szertartások és áldozatokból, s ezen rendszereknek lényeges követelményük, hogy időről-időre mindig visszatérnek. Ez az a mód és eszköz, mely által a hívő szakadatlanul feléleszti és megújítja azt a köteléket, mely őt hozzáfűzi azon szent lényekhez, akiktől ő függ. Ez az emberi társadalom állandó rendjének első csirája, a cultura hajnalának első derengése.

Semmikép sem fogadható el, hogy a vallás nem egyéb, mint illúziók szövevénye, melyeket azután ravasz emberek kihasználtak. Mert a vallás az eszméknek egy olyan rendszere, mely a történelemben oly fontos szerepet játszott, hogy a népek a megélhetésükhöz szükséges energiát minden időben onnan merítették. Ma már bizonyos az, hogy a jog, a morál, sőt maga a tudományos gondolat is a vallásban született, hosszú ideig össze is tévesztették azzal, s szelleme egészen áthatotta szülőiteit. A XVIII. század philosophusai óriási tévedésnek mondták a vallást, melyet a papok gondoltak ki, s a vallás fenmaradását azzal magyarázták, hogy a papoknak érdeke volt csalni a tömeget. De ha ez így van, hogy lehet megfejtetni azt a nagy állandóságot, melyet ez a rendkívüli csalás az emberi nem történetén át megtudott tartani, tudva azt, hogy maga a nép volt a vallásos eszmék rendszerének kigondolója s rászédettje is egyszerre.

Ha a hitnek s vallásnak eléggé meg nem becsülhető jótékony hatását fejtegetjük, egyoldalúság volna annak ártalmaira is rá nem mutatni. Az embernek féket nem ismerő képzelődése mindenféle rossz szellemekkel, kísértetekkel, hazajáró lelkekkel s egyéb torzalakokkal népesíti be a világot. Varázsszerekkel gyógyít, másokat megront, majd jövendőt mond, az embereket ijeszti, rémíti nagy ártalmára minden haladásnak. A vakhit, a babonaság, ha magát az emberek lelkébe befészkel, még a műveltség igen előhaladott fokát is árnyék gyanánt kíséri. Bitormódra elfoglalja a józan ész helyét, szolgálatába szegődik a ravaszoknak, hogy csalhasanak, de undorító elfajulásai is lehetnek, mikor például az eltemetett halottat kiássák, szívért átdöfik, hogy ne járhasson többé haza. A hitnek korcsajtásai, ártalmas kinövései ezek s egész a rajongásig, a tébolyig fokozódhatnak. A mi egyetemünk elmekórtani klinikáján vannak betegek, kik majd az Istennel közlekednek, majd az ördöggel viaskodnak és szenvednek a gonosz szellemektől sok rosszat. A vallásos gondolkodásnak ilyen elkorcsosulása azonban még nem ok arra, hogy a hitnek és vallásnak nagy kulturális erejét el ne ismerjük.

Az, hogy a tudomány mai előhaladása mellett a hitre semmi szükség nem volna, nem állja meg a bírálatot. Tudó-

mány, erkölcs nem elégségesek arra, hogy az ember lelkének szomjúságát teljesen eloltsák és a léleknek ürességét kitöltsék, a lelkiismeret nyugtalanságát teljesen elcsitítják, a szív óhajtásait teljesen kielégítsék. A tudomány arra törekszik, hogy a tünemények törvényeit megismerjük, de ezen kívül még szükségünk van egy metaphysikai bázisra is, honnan a maga világnézetét az ember levezesse. Ez a természet fölötti alap a vallás, mely lehetővé teszi, hogy elérje a Végtelent, az ember kiolthatlan törekvésének eme célpontját. Ezt pedig csak az érzelem útján közelítheti meg. Ez forrása minden összhangnak, szépnek, szeretetnek, örök életeleme a *szellemnek*. Az érzéki, a természeti világ rendjétől így menekülhetünk egy érzék fölötti eszményi világ rendjéhez, keresve a kárpótlást az élet bajaiért.

A hitet semmisen képes pótolni és feleslegessé tenni. Megkívánja azt maga az élet. Az emberen a természet törvényei kíméletlenül végig gázolnak mint fájdalom, betegség, öregség, halál. Ez elől nincs menekvés. De az emberek részéről is minduntalan igen keserves méltatlanságokat szenvedünk. Ez a való élet. Ennek gyötrelmeitől nincs menekvés más felé, mint egy eszményi világba. Ennek legmagasabb régiója a vallás, mely azt érezteti, hogy kell lenni egy Valakinek, ki jó és igazságos. Ő megért bennünket, hozzá bizalommal fordulhatunk. Ő a mi Atyánk. Ez a hit olyan szükséglete az embernek, melyet soha semmi sem fog pótolni vagy megingatni.

Mindenütt csak bizonyítékokat, értelmi meggyőzést, észbeli belátást követelni: nagy egyoldalúság. Ez az egyoldalúság abban a hiedelemben (tehát ismét csak *hitben*) gyökeredzik, hogy az emberi okoskodás mindenható, és csak azt lehet elismerni, mi a természet törvényei szerint bebizonyítható. Pedig az emberi lélek nemcsak egyedül az értelem útján nyilatkozhat meg, hanem az érzelem útján is. És ez a megnyilatkozás nem függ az értelemről. Legyen példa erre a zene. Felhangzik egy zenekarban a Rákóczi-induló. Az értelem azt mondja: ez nem egyéb mint mozgás, rezgés hosszabb-rövidebb hanghullámokban, magasabb-alacsonyabb zöngékben, rokon és nem rokon hangokban. Az ember tudja ezt jól és elmerül a hatalmas lendületben, lelke előtt egy egész történet vonul

el az ő drámaiságával, indulatok kapják el, fellángol benne a szabadságáért küzdő nemzet minden fájdalma, tüze, lelkesedése és dicsősége. Az ember világa bizony nemcsak észlelésből és logikából áll, hanem valami egyébből is.

És ha ez a »valami egyéb« távol esnék is valakinek temperamentumától, még akkor sem szabad igazságtalannak lenni és sárba rántani azt az eszmét, ami ha nekünk nem is, de millió más embernek ad gyönyörűséget és megnyugvást. Mint a földre szállott tiszta harmatcseppet, a vallást is elgázolhatják az emberek, és be is mocskolhatják, de azért sohasem szabad megtámadni azon nagy vallási eszményeket, melyek a gyarló intézményektől egészen függetlenek, melyek az ember kedélyét vigasztalják, őt a percz indulata fölé emelik s ama magasztos érzettel töltik be, mely halhatatlanságot ígér és mértékét és biztosítékát adja egy jobb életnek.

Még a mondottaknál is nevezetesebb hatása a hitnek s a vallásnak, hogy az emberek közt az összetartást nagyon fokozza. A társadalmi életnek fentartó erői közt a hit és vallás különös figyelmet érdemel. Ott volt az már az emberi társasélet legelső alakulásánál, mely hajdanta kétség kívül a »családi typus«-ból indult ki. Ezen együttélő ember-családban csakhamar kifejlődik a közös gondolkodás, minél jobban érzik az emberek, hogy egymásra vannak szorulva: Annál tartósabb az együttélés. A természeti tűnemények, melyeket együtt csodálunk, a közös veszedelem, mely mindnyájukat fenyeget, a közös tapasztalat, a közös ősöknek szellemei lassankint megindítják a közös gondolkodást, s megindul az embercsoportnak egy közös lelki világa, amit népléleknek nevezhetünk. Ennek a fejlesztésében a hitnek is nagy része van. Egyik ember látja, hogy tesz a másik, felébred benne a kíváncsiság és mindjárt az utánzás ősi ösztöne. Ő is úgy tesz. A családi életben minden kedvez annak, hogy a család tagjai közt hitbeli fogalmak és vallási szertartások keletkezzenek. És akármilyen tökéletlen legyen is ez a vallás, a megszokás és hagyomány azt megerősíti, az emberek pedig abba bele nevelődnek. A nép léleknek egyik első tényezője gyanánt ott van a hit, együtt az ősmondával, énekkel, ott a legenda, a költészet, a népzene, a gyógyítás együtt egy nagy

kavarodásban. Varázslás, ráolvasás s egyéb babonaság alakja alatt nem nehéz felismernünk a hitet. Mint a népnek dala, tánca, díszítő művészete, úgy támad észrevétlenül a hit és vallás is, s ott vannak mindenütt, minden cselekvésnél, mint az emberi érzelmek kifejezői és elmaradhatlan kísérői. Egyszer azután a vallás eléri fejlődésének egy felettébb fontos fázisát: *tömeg jelenséggé válik*. Itt azután egy kis kitérést kell tennünk, hogy a tömegjelenség mivoltát közelebbről megismerhessük.

Az embertömeg egyes emberekből áll, de mégis mihelyt az emberek tömeggé verődnek össze, a tömegnek lelkivilágában már olyan jelenségekkel találkozunk, melyek a magános embernél nem fordulnak elő. A tömeg erősen átalakítja a maga tagjainak gondolkozását, és ezt a változást egyedül csak az idézi elő, hogy sok ember van egy tömegben. A tömegben az ember magát sokkal erősebbnek érzi s az ismeretlenség leple alatt csökkenő felelősség érzetében olyanokat is tesz, amit egyedül nem tenne. Egy véletlenül össze-verődő tüntető tömegben az emberek megvadulnak és kezdenek erőszakoskodni, ablakokat, lámpákat vernek be, sőt a lovasrendőrt is megtámadják, olyan emberek, akik, ha egyedül vannak nagy csendesen, sőt jámborul ülnének műhelyükben, szelíden varrva, könyvet vezetve, írva, számolva, stb. Ezt nevezzük a *tömeg suggestiójának*. És a hit a tömegsuggestio révén sok változásnak van kitéve, mert ha valamit a tömeg igaznak tart, hihetővé válik a képtelenség is. Az emberek belenéznek egy kútba és ott valami csudát fedeznek fel. Csak úgy tódul a nép a kúthoz és aki csak bele néz, mind látja a csudát. Pedig semmit sem látna, ha mások nem bizonyoznának előtte. Kőrishányán pajkos kezek dobálni kezdenek egy leányt, és ezt a »csudát« annál jobban hiszik az emberek, minél többen beszélnek; s a kőrishányai csuda bele kerül a berlini spiritista folyóiratba. Most már azután muszáj hinni, hiszen nyomtatva van. A vallás, amint a tömeg közé jut, megszűnik egyéni lenni, a tömeg lesz annak továbbfejlesztője és fentartója. A társadalom módosítja annak nyilvánulásait. Ezentúl nem azt hisszük, nem úgy teszünk, mint hinnénk és cselekednénk, ha egyéni hajlamaink egyedül maradtak volna. A társaság annyiira megváltoztatja azokat, hogy

éppen ellenkezőt is képes velünk elhíttetni és megtéttetni, mint magunkra hagyva.

A néplélek a hittel és vallással együtt *morált*, azaz *erkölcsöt* alkot.

Mi az erkölcs? Szabálya az ember cselekvésének. Cselekvéseink lehetnek jók, lehetnek nem jók. Ezt kell valamiképp megítélni. Ennek a megítélésnek a mértékét szolgáltatja *az erkölcsi érzés*. A népnek közvéleménye, mely az emberi társadalmakban már korán kialakul, megköveteli, hogy az életnek változó viszonyai közepette az emberek miképp viseljék magukat, így állnak elő a legkülönbözőbb szokások az étkezésben, ruházkozásban, lakásban, és a kölcsönös társas érintkezésben. A vallás és a morál sem kivételek a köznézetnek ezen befolyása alól. Csak az a kérdés: minő része van a vallásnak a morál létrejövételében? A vallásnak morálfejlesztő erejét nem lehet kétségbe vonni, mihelyt az emberek a morál követeléseit Isten akaratára vezetik vissza, s onnan származtatják. Ebben az esetben a vallás lesz a morálnak főfejlesztője, őre, szabályozója. De nem lehet azt feltétlenül odaállítani, hogy a társadalom a maga conventionális megállapodásait mind Isten akaratából eredeztetné. Túlzásba esik, ki a vallást és erkölcsöt feltétlenül és szükségképp összetartozónak és párhuzamosnak mondaná úgy, hogy a vallásosság emelkedése szükségképp maga után vonná az erkölcsök nemesedését is. Egy magánybavonult remete, egy elzárkózott szerzetes lehet igen vallásos ember. De erkölcsisége nem is emelkedhet arányosan vallásosságával már csak azon egyszerű oknál fogva sem, mert hiányzik az emberi környezet, ahol az erkölcs igazán érvényesülhet. BÍRÓ LAJOS hazánkfia éveken át élt a polyneziái pápuák közt. Ő mondja, hogy ezeknek vallása bár igen hiányos, de azért ők erkölcsös emberek, kik a tolvajságot, bosszúállást, erkölcstelenséget, sőt még az illetlenséget is kerülnek. Európa népei között az orosz kétségkívül legvallásosabb, de azért tévedne az, ki az oroszot az erkölcsösségben példaképpül állítaná Európa népei elé. A középkor sokkal vallásosabb volt, mint a mi korunk. Akkor uralkodott a vallás a tudományban, művészetben, törvényben, politikában, mindenben. De ugyan ezen középkorban mindennapos volt a rablás, emberölés, a gyengébbek nyomorgatása, elnyomása, árulás, kínvallatás stb.

Az erkölcsök durvák voltak. A mi korunk vallásossága messze elmarad a középkori mögött. A mi korunk nem épít bámulatos dómokat, nem visel keresztes háborút, nem zarándokol önsanyargatások között, nem égeti a máshitűeket, de épít szeretetházakat, gyermekmenedéket, tüdőbetegek sanatoriumait, tart népkonyhákat, védi a gyámoltalanokat. Ha azután egy helyet utói ér az Isten haragja, Paris, Ischia, Szeged, Messina, a világ minden részéből kapja a segítséget. Ilyen a mi korunk. Es ez azt bizonyítja, hogy a mi vallástalannak mondott korunknak erkölcsi a humanizmusban, az emberszeretetben fölötte állanak a vallásos középkor erkölcsének. Közelebb jutottunk a második főparancshoz: »Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.« Pedig minden morálnak ez a végső irányelve.

Ha tehát helyes ítéletet akarunk mondani, nem szabad tovább menni annál az állításnál, hogy a vallás egyik előmozdítója lehet a morálnak (ebben is a vallás minősége határoz), de vallás és erkölcs között az összefüggés nem feltétlen és nem szükségképpen. A vallásnak az erkölcsre gyakorolt befolyása lehet előnyös, lehet hátrányos a vallásoknak tisztultabb vagy durvább elvei, tanai és felfogása szerint.

Van még a hitvallásnak a társadalomra egy másik nevezetes hatása is, mert a hitvallás alapján a nép lassankint felekezetté kezd tömörülni. Ez onnan van, hogy az emberek együtt és közösen végzik vallásos cselekvényeiket. Ez is lassan indul meg. Eleinte az emberek csak úgy sejtik, hogy ha többen együtt végeznek valamit, annak nagyobb az ereje. Az ember másokat látva, társaságban jobban bízik, s felkeresi másoknak a társaságát. Ezt utóbb megszokja, végül céltudatosan folytatja a közös imádságot, közös szertartásokat. így^T fejlődik ki lassankint a felekezet. A felekezetté válás nagyon fontos jelenség a vallás fejlődésében. A felekezetben közérzűtet fejlődik ki, s ez lassankint átveszi az egyes embernek vallásos nevelését és irányítását. A sokaság most már innen Szerez magának ismereteket, fogalmakat, képeket, eszméket, s ezek a sokaságban lassankint elterjednek és általánossá válva kiegyenlítődnek. A felekezetnek kezd ereje támadni és ez az erő nőttön nő, lassankint hatalmába keríti a felekezethez csatlakozókat.

Ennek az erőnek alapja a közvélemény, mely a maga

akarátát úrrá teszi a felekezet tagjai felett. Ez a közvélemény a felekezetben még nincs szervezve, de azért nagy a hatalma. Például szolgálhat a közvélemény erejére nézve a *divat*. A divatnak nincs sem közigazgatása, sem bírósága, sem paragrafusa, mégis uralkodik. Itt van a párviadal. Ennek nemcsak hogy szervezete nincs, de egyenesen tiltva van. De a közvélemény divatot, párbajt számon kér az emberektől s aki neki nem hódol, azt lekicsinyli, nem becsüli. És ezt a gyenge jellem nem tudja elviselni. Elviselhetőbbnek tartja a fogságot, mint a közvélemény arcfintorgatását. így a felekezet. Ennek is van hatalma, de még nincs szervezete. Egy nazarénus, ha besorozzák katonának, kész évekig ülni a börtönben, de nem nyúl a puskához, mert azt az ő vallása tiltja. A felekezetnek nincsenek sem hivatalnokai, sem alkotmánya, sem közigazgatása, csak hatalma. Ezt a hatalmat a hívek önként ismerik el és meghódolnak.

Ebben áll éppen a felekezetnek nagy hatása a társadalomra, hogy vezeti és neveli a sokaságot, a tömeget. A tömeget mondom. Mert a kulturát nemcsak egyesek lángesze és törekvése viszi előre, hanem még inkább az emberi élet tömeges haladása. Egyes kiváló emberek is csak akkor képesek hatni a működésre, ha hozzá tudnak férközni a tömeg lelkiületéhez s ott előnyös változásokat idézni elő. És alig van valami, ami a tömeg lelkéhez úgy hozzá tudjon férközni, mint a vallás, ha azt egy felekezet a maga hatalmával kezeli. A felekezetben az erőviszonyok éreztetik a maguk hatását anélkül, hogy az erőnek megfelelő intézményei volnának. De ezek az intézmények is lassankint fejlődnek ki. Az emberek a felekezeti állapotból mindenütt átmertek, vagy átmenni igyekeznek a szervezkedés állapotába. Az egyház fejlettebb foka a vallásos társadalomnak, mint a felekezet és azáltal áll elő, hogy a felekezet szervezkedik és jogi alakot ölt. Ez a felekezeti állapot legfejlettebb alakja és betetőzése.

Azok az emberek, akik felekezeti állapotban vannak, már egy nagy lépést tettek előre a fejlődés felé, mert állandó viszonyok közt élnek. Ez az állandóság pedig maga után vonja a további fejlődést, mert az állandó kapcsolatban levő emberek életviszonyai nem maradhatnak rendezetlenül. így van ez a felekezetnél is. A társaséletnek meg kell szüntetni

a tétova összevisszaságot s valami rendet kell csinálni. így indul meg a szervezkedés munkája. Ez pedig az embereknek természetes egyenlőtlenségéből indul ki. Az emberek különböző egyéni tulajdonai különbséget tettek az emberek közt. Egyéni tehetség, ész, bátor fellépés, az üldözöttek védelme s egyéb tulajdonoknál fogva egyesek kiváltak a tömeg közül. Ezt kellett érezni már az első hívőknek s ez természet-szerűleg honosított meg bizonyos rendet. A kiválóságba vetett hit a kiválóknak hatalmat adott. A nagy tömeg vezetésre szorul s a kiválóknak épp olyan kötelessége vezetni, mint a tömegnek kötelessége engedelmessé válni. Amint a természetben a kiválogatódás, épp úgy működik a kiválóság a társas-életben is. A felekezet a maga egészében is kénytelen alkalmazkodni a viszonyokhoz, melyek közt él s így fogadja el egyeseknek jó szolgálatait, bátorságát, kitartását, tanácsát, tanítását stb. Ezzel pedig önként adja magát amaz egyeseknek vezetésére és hatalmára alá. Viszont az egyes (a *legalkalmasabb*) tőle telhetőleg alkalmazkodik az élet követelményeihez s megindul a hatalmi szervezkedés. Egyének, osztályok válnak így ki és tesznek szert nagyobb nyomatókra és tekintélyre. A kiválóbbnak természetes hivatása, hogy vezessen, a tömegnek hogy kövesse nagyjait. Ez már rendet csinál a társaságban s ez a rend állandóságánál fogva szokássá, a szokás joggá erősödik s előáll az *egyház*. Az egyház mint fejlettebb alak a felekezettől abban különbözik, hogy az egyház már szervezett hatalom.

Az egyház ezen hatalmánál fogva uralkodik s követeli az engedelmességet. Az egyház hatalmi szervezet.

E szervezkedés abban áll, hogy az egyház mint egész a maga külön egyéniségének tudatára jut, különbözőnek érzi magát a rajta kívül álló világgal szemben és sajátos életet folytat. Részekre tagozódik. Az életnek egységes működését a részek közt megosztja, de emellett megtartja az eredeti egységét és összetartozást. Ez mind nem történhetik jelentékeny erő-kifejtés nélkül és azt az erőt mondjuk *egyházhatalomnak*.

Hatalom pedig az emberek közt különféle alapon és okok miatt állhat fenn. Amelyiknek alapja a szervezett nyers erő, ezt nevezzük katonai hatalomnak, lehet a hatalom alapja a gazdagság, ezt nevezzük plutocráciának, lehet az alapja

családi leszármazás, születés, ezt mondjuk dynastikus hatalomnak stb. Az egyház hatalma ezektől különböző természetű, mert minden egyház a maga hatalmát az Isten akaratából származtatja, magát pedig az Isten hatalma képviselőjének tartja. Az ilyen hatalmat nevezzük *theokratiáuk*.

Mindenféle hatalomnak, minden uralkodásnak legeszményibb alakja a *theokratia*. Mert ha már egyik ember uralkodik a másik fölött, legyen ezen uralomnak és az alávetettségnek oka bármi, ez az állapot sohasem lehet az emberre olyan megnyugtató és az alávetettség olyan magától értetődő, mint mikor az Isten uralkodik az ember fölött, s az ember az Istennek van alárendelve. De hogy ezen látszat mögött mennyi lehetetlenség rejtőzik, azt mindjárt látni fogjuk.

Előbb azonban foglalkozunk még egy keveset az egyházhatalom kialakulásával. Minden egyház hatalmának első szervezete, mint mondtam, a természetes kiválogatódás útján indulhat meg és a szentesítést annak csak a hosszú időfolyás adhatta meg. Itt azután különös figyelmet érdemel az egyház életének legelső ideje, nevezetesen az, hogy az egyház azt az első idejét nyugalomban töltötte-e, vagy minő veszedelmekkel kellett megküzdenie. Támadás, üldözés, veszedelmek nagyon előmozdítják a szervezkedést azáltal, hogy kifejlesztik az ellenálló tulajdonságokat, melyek különben békén szunnyadoztak volna. Sőt e képességeket nemcsak a szükség mértékéig fejlesztik, hanem azon túl is. Ez az energia-felesleg azután mind a szervezet szilárdságának javára válik. De leginkább mutatkozik az üldözés szervező hatása azáltal, hogy az egyház papságának alkotmányos viszonyai ettől függnék. Egy papság, melyet az egyházon kívül álló hatalom üldöz, szorosan ragaszkodik a néphez és egybeolvad azzal, mert hatalmának egyedüli menedékét a népben találja. Ha azonban az egyháznak külső támadástól nincs mit tartani, népe ellenben elégedetlen, a papság a hatalomnál keres oltalmat, és azzal szövetkezik. Az egyházi hatalom kialakulása ugyanis az egyháznak pszichológiai életfolyamata. Minden egyház arra törekszik, hogy a maga hitét és elveit uralkodóvá tegye az életnek összes viszonyai felett. De az emberi élet nemcsak valásból áll. Az emberi culturának az egyház nem egyedüli tényezője. Minden egyház ott talál maga mellett bizonyos tár-

sadalmi alakulásokat és köröket, melyeket az embereknek gazdasági, községi, politikai és más egyéb életviszonyaiból támadó törekvései teremtettek. Az életnek folyton folyó küzdelmében ezek közül hol az egyik, hol a másik kedvező helyzetbe is jut, érezheti a maga erejét és az egyházi élet terén is hol jobban, hol kevésbé érvényesül. Az egyház ezekkel szemben a maga létét biztosítani, uralmát fentartani törekszik, s erre felhasználja a maga hatalmát, mely mint erő parancsokban és tilalmakban közvetlenül is nyilvánul. Aszerint már most, amint a vele szembeálló többi kulturális tényezők, mint földrajzi viszonyok, az emberek foglalkozása, a történeti fejlődés folyamán előálló legkülönbözőbb helyzetek kialakulnak, az egyház is vagy képes azokkal szemben a maga elveit uralomra juttatni, vagy kénytelen azokhoz alkalmazkodni. Ez dönt az egyház alkotmányára, azaz hatalmi szervezetére nézve. Ez az oka annak is, hogy a keresztény egyházak, ámbár egy közös alapon, az Újszövetségi Szentírás alapján állanak, alkotmányuk mégis olyan különböző egymástól. Mi következik ebből? Az, hogy egyház és vallás bármennyire együvé valók is, de nem azonosak egymással. Az egyház a vallásos eszmének csak egy megjelenő alakja, de nem maga a vallás. Éppen úgy, mint az állam nem azonos a joggal. Állam is, egyház is a hatalmi szervezkedésnek csak egy-egy alakja, de az egyház épp úgy nem ugyanaz a vallással, mint ahogy az állam még nem jog, a kereskedelmi kamara még nem kereskedelem, a katonaság még nem honvédelem, a művésziskola még nem művészet, az egyetem és tudományos akadémia még nem maga a tudomány stb. Ha pedig a vallás nem azonos az egyházzal, még kevésbé azonos az az egyháznak valamely hatalmi szervével, pl. a papsággal. Papság és vallás nem ugyanazon fogalmak. Nincs feltétlen összefüggés a papságnak valamely különös alakja és a vallásnak életfeltételei között. Nem a vallás van a papságért, hanem a papság a vallásért. Az egyházi kormányzat kérdései már nem tartoznak a vallás körébe, az egyház szervezkedésének kérdései azok, melyekre a helyesség és az általános célszerűség szempontjai irányt adók. Így látom én a viszonyt vallás, egyház és az egyháznak hatalmi szervezkedése, vagyis alkotmánya között.

A hatalmi szervezkedés teszi képessé az egyházat nemcsak arra, hogy saját életműködését tökéletesen végezze, hanem arra is, hogy a maga eszméit, tanait, erkölcsseit hatalma által érvényesítse úgy saját híveire nézve, mint a kívülről álló egész világgal szemben. Ezen hatalomnak jótékony erejét mindnyájan látjuk, mindennap tapasztaljuk.

De az a nagy hatalom, melyet az egyházak kifejtenek, ártalmassá is válhat azok kezében, akik ezt a nagy hatalmat nem tudják a maga természetes határai között megtartani. Mondottam már, hogy nincs eszményibb hatalom, mint a theokratia, az Isten hatalma az emberek fölött. De mint minden hatalommal, ezzel is történhet visszaélés. Isten uralkodik az ember felett. Uralkodó hatalom és az alávetett ember közt végtelen a különbség. Az ember alávetettsége csak feltétlen lehet. Azok most már, akik a hatalmat Isten nevében kezelik, kezdenek a hatalom szárnyain az alattvalók fölé mindig magasabbra emelkedni. Követelik a feltétlen meghódolást. Kizárólagos jogokat vesznek igénybe. Elzárkóznak a kormányzattól, kikkel jognélküli tömeg módjára bánnak s igen nagy bennük a hajlandóság magukat azonosítani azzal, akinek nevében a hatalmat kezelik. A kelet történelme: a braminok, a tibeti lámák, az egyiptomi papság nem egy példával igazolják a theokratikus hatalomnak ezen elfajulását, mely minden fejlődésnek ellensége, a társadalmaknak megmerevítője, az emberi jogoknak tagadása.

Azon nagy hatalom, amivel a felekezetek és egyházak rendelkeznek híveik felett, még másképpen is ártalmassá válhat. Felköltheti a felekezeti türelmetlenséget és a különböző felekezetű embereket mint ellenségeket állíthatja egymással szembe. Ez pedig annál inkább lehetséges, mert a hitbeli állítások, mint azt már kifejtettem, sok érzelmi elemmel vannak keverve. Ebből következik, hogy az emberek hitének egy jelentékeny része sem a tényekben, sem az értelemben nem találja meg a maga alapját. Itt azután beláthatatlan tér nyílik az ellentétes érzelmek számára, hogy egymást kihívják, egymással összeütközzenek. A kiegyezés pedig lehetetlen. Az értelmi igazságok felett indult vita véget érhet. Forog a föld a nap körül, vagy a nap a föld körül? olyan vita, melyet el lehet dönteni. De hogy a Szent-Háromság

személyei minő viszonyban vannak egymással? Azt soha eldönteni nem lehet. Így a felekezetek hitvitái békére nem vezethetnek, a felekezetieskedés tüzét nem lehet eloltani. Sőt minél erősebb valakiben a hitbéli meggyőződés, annál kevésbé lesz türelmes a más hitűekkel szemben, mert az érzelem nem ismer megalkuvást, csak meghódolást vagy gyűlöleteit. Hogy ez az elfajulása a felekezetnek miként változtatja a vallást Isten áldásából Isten csapásává, arról a történelem sok rémséges adatot tudna elbeszélni, melyek azonban annyira ismertek, hogy feleslegesnek tartom azokat felemlíteni.

De nem mulaszthatom el, hogy rá ne mutassak egy törekvésre, mely a politikába beakarja vinni a felekezetiiséget, s felekezeti alapon akar politikai pártot alkotni. Mik azok a politikai pártok? A politikai pártokban az állampolgároknak állandó, szabad egyesüléseit látjuk. Az egyesülésnek az a célja, hogy az állami életet olyan irányba tereljék, amely az ő érdekeiknek megfelel. Minden pártnak az a végső célja, hogy kezébe vegye az államhatalmat, hogy ezáltal céljait érvényre juttassa. A felekezeti irányból kiinduló politikai párt tehát az államba be akarja vinni a theokratiát. Istennek közvetlen uralmát az emberek fölött, az államhatalom eszközei által, vagyis, hogy az isteni kinyilatkoztatás közvetlenül jogi renddé váljék, hogy Isten közvetlenül anyagi kényszer útján kormányozza a világot.

Ez a törekvés összezavarja és félremagyarázza a jog és vallás fogalmát. A hitvallás a léleknek érzelmi világa, a jog és az anyagi erőszak ehhez nem illenek. Más törvényei vannak az anyagi világnak, más törvényei vannak a lélek világnak. Az anyag természetéből szükségképp következik, hogy ott fizikai erők uralkodjanak. A lélek világa szellem-erkölcsi erők uralma alatt áll, s ha ezen törvényeket az emberre alkalmazzuk, nem szabad fizikai kényszerhez nyúlni, mert azoknak természetüknek megfelelőleg szabadon kell, hogy megvalósuljanak, az emberi öntudat, értelem, belátás és átérzés útján. íme: a bűnöket a lélekről nem lehet fizikai erőkkel eltörölni, sem az isteni kegyelmet laboratóriumokban előállítani. Viszont kenyeret, bort és egyéb anyagi javakat nem lehet előállítani sem az áldás, sem a szentelés, sem az imádság természetfölötti ereje által. Az

emberi cselekvésnek erkölcsi értékét egyedül csak az adja meg, hogy az ember minden erőszaktól menten, szabadon cselekszik. A szabadság pedig fejleszti a cselekvés eszközeit, módjait, korlátait. Ahol ez a szabadság hiányzik, ott a társadalom megmerevedik, a teokratikus despotia pedig az uralkodó osztálynak zsarnokságát vonja maga után. Lábrakap a kényszer-gyámkodás szelleme, az az átkozott szellem, mely mindent megmérgez, amivel csak érintkezésbe jön. Megindul a szolga hízelgés, üldözése minden ellenkezőnek, a kegyetlenkedés. Eközben maga a hit és a vallási élet is lesülyed, elveszti isteni erejét és eltorzul. Legtöbbet mégis azáltal vesz az emberiség, hogy az elnyomottak az elnyomók iránt érzett gyűlöletüket átviszik magára a *vallásra*, s a vallás ellen indítják meg az irtóháborút, az emberiségnek pótolhatatlan nagy kárára.

Nem így az igazi egyház, mely isteni rendeltetésének tudatában csak magasztos hivatásának él, s az embereken nem uralkodni, hanem őket boldogítani akarja — s erre használja fel a maga nagy hatalmát, — a kulturális szellemi tényezők fejlesztése által. Az embereket a maguk egyéni körében az önérdék vezeti; az egyház az eszme céljait szolgálja. A tömeg vezetésre szorul. Magas, távoleső, nagy ideális célokért gyakran nem lelkesül. Ha valaha volt szükség egyházra, ma van arra szükség, hogy megtanítsa az embereket a pillanatnyi önérdék felé a jövő nemzedéknek nagy érdekeit emelni.

A mezőgazdasági munkapiacz szervezése külföldön és hazánkban.

Írta: ILLÉS IMRE.

A XIX-ik század köz- és magánéletének nagy átalakulásai szükségkép a munkapiacot is kiforgatták patriarchális mozdulatlanságából.

A demokratikus társadalmi reformok, a gazdasági élet hullámai nemcsak a termelést és fogyasztást terelték eddig ismeretlen utakra, hanem úgy az ipar, mint a mezőgazdaság körében a munkaszervezetet alapjában megváltoztatták. Különösen a capitalistikus termelés megmásíthatatlan bélyege: a szervezetlenség jutott teljes mértékben kifejezésre a gazdasági élet minden vonatkozásában s így a munkaviszonyokban is. Azonban a társadalmi s gazdasági erők fékevesztett szabadossága — mérhetetlen áldozattal járó válságok tanulságai alapján — életre hívták egyrészt a kartelleket, trustöket, szövetkezeteket, melyek a termelés és fogyasztás menetébe visznek be bizonyos rendszerességet s másrészt a munkaviszonyokat szabályozó intézmények közt a munkaközvetítést is.

Eltekintve a régi czéhek és gildék szűkkörű s részben egész más érdekeket követő kezdeményezéseitől, a munkaközvetítés is socialis szükségletté csak akkor válhatott, amidőn a munkapiacz szervezetlensége a maga visszáságaival együtt szembeötlőit.

Már most kell hangsúlyoznunk, hogy a munkaközvetítés első sorban a szervezetlen munkapiacz rendezésére, helyesebben a munkakereslet és kínálat egymás mellé állítására hivatott. A munkakínálatot és keresletet piaczra hozza, ahol a

felek egymással szabadon érintkezhetnek. A közérdekű munkaközvetítés azonban nem merül ki a felek egyszerű szembeállításában, mint az ügynöki ténykedés, hanem hatáskörébe tartoznak mindazon intézkedések, melyek a munkaszerződés létrejöttét megkönnyítik, megkötése, teljesítése és felbontása körül a felek kölcsönös érdekeit támogatják.

A munkaközvetítés feladatköre két irányban határolódik el. Nem gyakorol befolyást a munkakínálat és kereslet szaporodására. Továbbá hivatása nem téveszthető össze azon socialis intézményekével, melyek esetleg vele együttes működésben jelentőségét emelhetik és sikerét még inkább biztosíthatják.

A munkaközvetítés előbbieken meghatározott hivatása szerint a mezőgazdaság körében is csak az esetben elégíthet ki tényleges szükségét, ha a munkapiacz szervezetlensége előtérbe nyomul s az ebből eredő bajoknak orvoslása időszerű. S ez az állapot mai napság mindinkább tért hódít. A mezőgazdasági munkaviszonyok valamennyi cultur államban a bérmunkarendszerre való áttérés óta oly megegyező képet mutatnak, melyben a helyileg szétválasztott kereslet és kínálat kiegyenlítésének legnagyobb zavarai tükröződnek vissza. A mezőgazdasági üzem egyre fokozódó időszakossága, a mezőgazdaság és az ipar termelékenységében rejlő folyton növekedő különbségek a munkaszervezet állandóságát biztosító kötelekeket legtöbb helyt szétszaggatták. Ily módon a munkaerő egyes ipari és agrárközpontokon óriási munkanélküli tömeggé zsúfolódott össze, míg másutt nem kevésbé égető munkáshiány érezhető.

A mezőgazdasági munkapiacz e szervezetlen állapota – mely a munkaközvetítés szükségességének alapfeltétele – felfedi előttünk azokat a követelményeket, melyekhez a hatályos munkaközvetítésnek igazodnia kell, hogy hivatását betölthesse. E követelmények nagyrészt a mezőgazdasági termelésnek az iparétól eltérő sajátágaiban nyerik magyarázatukat.

Az ipari termelésnek a conjuncturák szerint meglepetészerű fordulatokban változó hullámai nagy világrészeket lefoglaló területen egyformán érik a munkapiacot, melyen a munkaszükséglet éppen ez okból egységesen, gyors egymás-

utánban erős és ellentétes eltolódásokat szenved. Ezzel ellentétben a mezőgazdasági termelés a társadalmi és gazdasági viszonyok állapota szerint politikailag elhatárolt területenként, sőt ezen belül egyes vidékenként is az évek hosszú során – bizonyos állandósággal – más és más követelményt támaszt a munkaerő-állománnyal szemben. Vagyis azt a tényt kívánjuk leszögezni, hogy a mezőgazdaság körében egyes kisebb területeken is feltűnő állandósággal jelentkeznek egymás szomszédságában munkáshiány és munkásbőség (Az alföldi megyékben munkásfelesleg, a felföldön munkáshiány; szintúgy Rajna-pfalz vidékének s a keleti iparos tartományoknak, Franciaország keleti és nyugati részének ellentétes munkásviszonyai is ezt mutatják.)

A munkapiacz röviden érintett sajátosságaiból vonjuk le a tanulságokat. Az ipari munkaközvetítés szervezetének kellő rugalmassággal kell bírnia arra, hogy az emelkedő és leszálló conjuncturák szerint hol a fölös munkakereslet, hol a túlnyomó munkakínálat szükségleteit kielégítse. De éppen, mert nagy gazdasági vidékekre kiterjedőleg az irányzat ugyanaz, tehát a legtöbb munkaközponon munka-, illetőleg munkáshiány ural⁴ kődik; a munkapiacz önmagában könnyebben szabályozódik; a munkaközvetítésnek nem annyira helyközi aránytalanságokat kell kiegyenlítenie, mint ugyanazon közigazgatási egységeken (községen) belül a munkaerőnek az üzemek közt leendő felosztásáról kell gondosdoskodnia.

Ellenben a mezőgazdasági munkaközvetítésnek egyes vidékenként különböző belső szervezetében is nagyobb állandósággal vagy munkabőségre vagy munkáhiányra kell berendezkednie. Működésében előtérbe lép a munkaerő aránytalan elhelyezkedését kiegyenlítő szerep. S mivel így célja távol eső helyek munkapiaczának összekötésére irányul, nagy területek viszonyait kell állandó megfigyelés alatt tartania (centrális szervezés kelléke).

A munkaerőkínálatnak nagy területen való szétszóródásánál és az országos munkapiacz vidékenként megosztott, de állandó irányzatánál fogva a felek érdekazonossága a kölcsönös ellenőrzés intézményes biztosítékait nélkülözhetőkké is teheti. Így válságos munkáshiány esetén a gazdák a munkaközvetítést minden socialis veszély nélkül kezelhetik hatósági vagy munkásszervek bevonása nélkül.

Az útiköltség előlegezése s az égető munkaszükség eléggé hathatósan elriaszt az esetleges visszaélésektől. Viszont nagyobb területre terjedő munkahiány indokoltá teheti a munkások közreműködését, anélkül, hogy ezáltal a munkapiacz monopolisálásának veszélye fen foroghatna.

Az előbbiekkal kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy a helyközi közvetítés – mint, amely a mezőgazdaság körében leggyakoribb – az egész intézmény socialis értékét csökkenti; a feleket nagy költséggel terheli, a munkást háztartásából és megszokott társadalmi környezetéből elvonja, maga és hozzátartozói erkölcsi életének nagy kárára. (Német vándormunkások, alföldi kubikosok stb.) Sőt, amint sokan hangoztatják, az idegenben való dolgozás legjobb iskolája az úgyis vészes betegséggé fajult városba tódulásnak és kivándorlásnak. Ez a körülmény megfontolandóvá teszi a helyközi mezőgazdasági munkaközvetítés igénybevételét mindakkor, amidőn még remény nyilhat a környékbeli munkások vagy munkaalkalmak felhasználására.

A mezőgazdasági munkaközvetítés berendezését nagy mértékben befolyásolja, továbbá a belső iparosodás foka. Tudvalevőleg a városbatódulás, mely a mezőgazdasági munkapiaczra oly elhatározólag visszahat; az ipari fejlődéssel együtt halad; s másrészt a belső ipari központok állandóan nagy munkásfeleslegének a vidékre való levezetése a munkaközvetítés egyik jelentős feladata. Az ipari fejlettséggel függ össze az a fontos kérdés is, vajjon az önálló, elkülönült mezőgazdasági munkaközvetítés intézményesen bekapcsolandó-e a városi közvetítő szervezetbe.

A mezőgazdasági munkaközvetítést azonban a legbonyolultabb feladatok elé állítja a mezőgazdasági üzemnek időszakos (saison) jellege.

A mezőgazdasági üzem munkaszükséglete évszakonként aránytalanul különbözik. Ilyeténképpen a jól szervezett mezőgazdasági munkaközvetítésre nem kisebb feladat hárul, mint az, hogy gyorsan, minden késedelem nélkül az egyéb évi szükséglethez képest aránytalanul nagy munkástömegeket állítson be rövid munkatartamra.

A fennebbieken vizsgáltuk, hogy a munkaközvetítésnek általában és különösen a mezőgazdaság körében mi a hivatása s a munkapiacz mily követelményeit kell kielégítenie.

A további tárgyalás folyamán megismerkedünk egyes külföldi államok s hazánk intézményeivel s főleg azt kutatjuk, hogy ezek az intézmények mennyiben alkalmazkodnak a munkapiacz igényeihez.

A német birodalom déli és nyugati vidékein a munkábaállítás túlnyomórészt a mezőgazdasági munkás személyes jelentkezése alapján történik. De azért már e területeken is s még inkább kelet- és északfelé a szükség reakényszeríti a munkát keresőket hivatásos ügynökök igénybevételére, illetőleg munkaközvetítő intézmények létrehozására. Németországban az ügynöki' ténykedés a mezőgazdasági munkaközvetítés terén nagyszámú foglalkozási osztály jövedelmező hivatásává nőtte ki magát. FLESCHE frankfurti városi tanácsos becslése szerint a német mezőgazdaság évenként csak az ügynököknek 30-35 millió márkát fizet közvetítési díjak fejében.¹⁾

A közérdekű, nem nyereségre célzó munkaközvetítés háromféle (községi, munkaadó és vegyes jellegű) alapszervezetben működik.

Délen a mezőgazdasági közvetítésnek önálló szervezete nincs. A községi munkaközvetítő hivatalok látják el a mezőgazdaság szükségleteit.²⁾ Ilyen a helyzet Elsass-Lotharingiában, Baden, Hessen-Darmstadt nagyhercegségeken s Württembergben és Bajorországban. A legtöbb állam a mezőgazdaság céljaira is működő községi munkaközvetítőket külön segélyben, részesíti; a közvetített munkásoknak meg vasúti menetjegykedvezményt engedélyez. Magában Bajorországban 40 község munkaközvetítője terjeszti ki tevékenységét a mezőgazdasági munkásokra is. Sikerükre vall az a tény, hogy átlag a munkáskereslet 60%-át kielégítik s közvetítő ügynökökre ritkábban kerül sor.

A porosz tartományokban s a két Mecklenburgban a mezőgazdasági érdekképviselések (kamarák, illetőleg gazdasági egyesületek, Patriotischer Verein) maguk gondoskodnak főleg^a belföldi munkaerő összegyűjtéséről saját e célra berendezett szervezeteik útján. Azonkívül a külföldi úgynevezett vándor-

¹⁾ Fünfter deutscher Arbeitsnachweis-Kongress in Leipzig, 1908. Sehr. des Verb. deutsch. Arb. nachw. Nr. 7. 28. 1.

²⁾ Landarbeit und Kleinbesitz. Herausgegeben von R. Ehrenberg. Heft 2/3 1907.

munkások közvetítésére a munkaadóérdekeltség, érdektelen egyesületi tagok s a kormányhatóság közreműködése mellett külön központi hivatal (Deutsche Feldarbeiter-Centralstelle) alakult. A munkaadók munkaközvetítése úgyszólván az egész országra (Poroszország) kiterjed; még pedig mindegyik mezőgazdasági kamara külön közvetítő hivatalt létesített, mely csak a kamara tagjait szolgálja ki. Az egyes kamarák munkaközvetítői egymással semmiféle szervezeti vagy működési összefüggésben nem állnak. A kamara területén belül azonban a központosítás szoros megvalósítást nyer.¹⁾

Mint érdekes tényt kiemeljük, hogy egyes munkaközvetítők legalább a gazdákra nézve a kötelező használat elvét valószínűsítik meg. A hivatalok arányai több helyt tekintélyes méreteket öltenek. Így a hallei kamarai munkaközvetítő személyzete a főnökön kívül 26 hivatalnokból áll. Az egyes hivatalok évi szükséglete 25-50.000 márkáig emelkedik. A közvetítés költségeiből a munkásra semmi sem nehezedik, sőt az útiköltséget is lakóhelyétől vagy a határtól és vissza a munkaadó téríti meg.

A mezőgazdasági kamarák hatósági segély híján a költségeket a befolyó díjakból fedezik. Legnagyobb részük 2-4.000 márkát hozzápótói, amely összeg, tekintettel arra, hogy pl. a hallei munkaközvetítő deficitje 1905-ben 19.378 munkához juttatott egyén után csak 4.500 márkát tett, túlsóknak nem mondható.

A harmadik különálló szervezet az utóbbi időben nálunk is hírhedtté vált »Feldarbeiter-Central-Stelle«. Maga az egyesület jogi személy. Székhelye Berlin. Célja szerződéskötések alapján külföldi (különösen német ajkú) mezőgazdasági munkások közvetítése. A keleti határon átvevő helyeket létesített, melyek száma 1909-ben 40-re gyarapodott. A mezőgazdasági kamarák közvetítői és a »Centralstelle« a munkaközvetítést közvetlen és közvetett eszközökkel teljesítették.

Igen tanulságosak az elért számbeli eredmények. Az ügynökök nélkül közvetített belföldi munkások száma Poroszországban 1900-ban 4000, s már 1905-ben 10.000-re emelkedett.

¹⁾ CONRAD: Die Organisation des Arbeitsnachweises in Deutschland Leipzig, 1904, 94-101. 1.

A kamarák munkaközvetítői a munkáskereslet 40-50%-át átlag kielégítik. A berlini központi hivatal 1908/09. üzleti évben 70.397 külföldi munkást nyert meg és a feléje fordult munkáskereslet 97%-át fedezte; de a többi 230.000 külföldi mezőgazdasági munkás közvetítése javarészt az ügynökök üzletkörébe esett.¹⁾

Ha a német gazdasági munkaközvetítők sokoldalú tevékenységét külső eredményei alapján óhajtjuk elbírálni, nem titkolhatunk el bizonyos csalódást, mely azonban érdemében nem egészen jogosult. A közvetített munkások egyre gyarapodó tekintélyes hadserege mindenesetre igazolja az intézmények életképességét. Azonban szerény sikerek mutatkoznak épp azon bajok megszüntetése terén, melyek a munkapiac szűrgős szervezését szükségessé tették.

A közérdekű közvetítők egyik főczélja arra irányult, hogy az ügynököket kiszorítsa annál is inkább, mivel e legtöbbször kétes existenciájú egyének a feleknek mérhetetlen kárt okoztak és a munkaviszonyok békés rendjét teljesen felforgatták. Sajnos, a közérdekű intézmények szervezete sokkal nehezebb, semhogy az ügynökök nélkül boldogulhatnának. A külföldi munkások közvetítését – ugyan többnyire a »Centralstelle« felügyelete alatt – ma is jóformán kizárólag ügynökök intézik.

A munkaközvetítők nagyobb térfoglalásán talán lendíteni fog az üzletszerű helyközvetítést szabályozó 1910. évi birodalmi törvény, amely ügynökök számára, iparendély kiadását csak kivételesen, *szükség* esetén engedi meg.²⁾

A munkaközvetítő hivatalok gyakorolta felügyelet mégis előnyösen kihat a közvetítés költségeinek állandó csökkenésére és az ügynökök magatartására. Azonban az egyéb okból beálló szerződészegések üldözése még ma sem jár kellő eredménnyel. 1909-ben csupán a »Feldarbeiter Centralstelle« által közvetített munkások közül 14.869-en követtek el szerződészegést. Az esetleges óvadékok elvesztése és a kiutasítás veszélye sem tartja vissza az úgyszólván törvényen ki-

¹⁾ CONRAD'S Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik II. F. 39. Bd. 898. 1.

²⁾ L. e. törvény bővebb tárgyalását a »Közgazdasági Szemle« 44 köt. 564. l.-án

vüli állapotba kényszerített munkásokat attól, hogy sérelmesnek tartott viszonyok közt a munkából önhatalmúlag k; ne lépjenek.

Hasonlóan csekély sikerrel jár a közvetítő hivatalok egyélt-közvetett ténykedése is. A városba költözött falusi nép visszatérítése szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik. A viszonyok mégis állandóan javulnak, ami annak tulajdonítható, hogy a községi munkaközvetítők egy része a faluból bekerült munkást első sorban a gazdaságokban igyekszik elhelyezni. A kiszolgált katonák sem vágnak vissza a faluba. A katonai parancsnokok még 1900-ban szinte egyhangúlag azt jelentik, hogy mezőgazdasági munkára úgyszólván egy jelentkező sem akad. Evvel szemben az utóbbi években némi mozgalom indult meg a vidék felé.

Hogy a mezőgazdasági munkaközvetítés a déli szövetséges államok községi munkaközvetítőiben a többi foglalkozási ágakkal együttes kezelés alá jutott, ellenben Poroszországban önálló szervezetet nyert, arra nézve kielégítő magyarázatot ad a munkapiaez eltérő alakulása. Könnyen megérthető, hogy a községi munkaközvetítők Poroszországban százezernyi külföldi munkás közvetítésével járó széleskörű tevékenységgel semmi esetre sem birkózhattak volna meg oly sikeresen, mint a mezőgazdasági viszonyokhoz alkalmazkodó szakintézmények, nem is szólván arról, vajjon a külföldi közvetítéssel járó súlyos anyagi kockázatot a községek magukra vállalták volna-e.

A német mezőgazdasági munkaközvetítésnek másik jellegzetessége: a munkaadó szervezet socialpolitikai szempontból talán aggályosnak látszik. Azonban tény az, hogy a közvetítés lefolyásában panaszra e tekintetben okot nem ad.¹⁾ A munkaközvetítésben rejlő nagy hatalommal bajos is visszaélni akkor, amidőn a munkáskeresletnek alig 50-60%-a nyer kielégítést. A nyilvánosságra jutott szerződési minták mindkét fél jogviszonyát egyenlő határozottsággal kidomborítják. A munkaközvetítő választott bíróságának részrehajlatlan Ítélezését pedig bizonyítja a döntésben meg nem nyugvó felek csekély száma. A berlini »földmunkás-központ« választott bírósága által 1909-ben eldöntött 492 eset közül csak lí került további eljárás elé.

¹⁾ Fünfter deutscher Arbeitsnachweiskongress 1908. 25-81 l.

Érdekes a központosítás felé vezető fejlődés. E tekintetben legjellemzőbb a külföldi munkások közvetítésének a kamarák hatásköréből a »Centralstelle«-hez való áthelyezése, ami világosan igazolja, hogy nagy munkástömegek elosztását a gyakorlatban csak egységes központi szervezet végezheti sikerrel.

A francia mezőgazdaság eddig nem gondoskodott munkapiacza sajátosságaihoz simuló egységes s szervezetében tökéletesbült munkaközvetítés létesítéséről. A gazda és munkás közvetl^{en} érintkezésének patriarchális módjai még nem igen engednek helyt a munkábaállítás czélszerűbb berendezésének. Azonban a mezőgazdasági munkapiacz újabb, mindnagyobb hullámvásásával, hol az egyik, hol a másik szerződő fél érdekében egyre gyakrabban befurakodnak a gazda és munkaadó közé az ugy nevezett munkásvállalkozók (sousentrepreneur, marchands, contremaître, commissioner, piqueur), illetőleg a munkaközvetítést iparszerűen űző ügynökök.

Az előmunkások maguk is résztvesznek a felvállalt munkában, de bizonyos kiváltságos helyzetet biztosítanak maguknak azzal, hogy közvetlen kötelezettséget vállalnak a munkaadóval szemben a szükséges munkások beállítására s a kérdéses munka elvégzésére; továbbá a munkabért is felveszik és felosztják. Amint a »l'Office du travail« ez irányú enquetejéből kitűnik, különösen az északi vidékeken a gazdák gyakran é munkásvállalkozókkal egyeznek meg. E munkásvállalkozók fogadják fel a felvállalt munka elvégzésére szükséges embereket, akiknek nemcsak a szokásosnál kisebb munkabért juttatnak, hanem még napi 10 cent. közvetítési jutalékot is kötnék ki maguknak.¹⁾

Hasonló visszaélésekkel teszik magukat hírhedtté a munkaközvetítéssel iparszerűleg foglalkozó ügynökök, kiknek működése a legutóbbi időkig hatósági engedélyhez volt kötve (1852. évi márczius hó 5-iki kormányrendelet). A múlt század 90-es éveitől kezdve a mezőgazdasági munkaközvetítés legnagyobb contingensét ezek az ügynökök látták el. Különösen a déli szőlőtermő vidékeket sűrűn hálózták be. 1891-ben 50 s 1898-ban 70 közvetítő-iroda egyedül a mezőgazdasági

*) Le Placement des employés etc. l'Office du Travail, Paris 184. 1.

munkásság szükségleteit elégítette ki. Ugyanazok a panaszok, melyeket a német viszonyok tárgyalása alkalmával röviden érintettünk, szőri-szóra ismétlődnek.

A nyereszkedési célokat kizáró mezőgazdasági munkaközvetítés Franciaországban háromféle szervezetet nyert.

A legerősebbek s mindinkább nekilendülők a »syndicats agricoles«, a munkaadók, illetőleg munkások szakegyesületeinek enemű intézményei. Ámbár a közvetítés mindkét félre nézve teljesen ingyenes, sok helyt panaszkodnak az érdekeltek részvétlensége miatt.

Főleg a szakképzett mezőgazdasági munkások (vinczellér, dohánymunkás stb.) s a cselédek közvetítése körül aránylag jelentős szerep jut a közérdekű, tisztán jótékony célú intézményeknek, mint világi és egyházi otthonoknak, tanintézeteknek. Szabadjon hivatkoznunk többek közt a galicziai tartományi hatóság berendezte munkaközvetítő ügynökségre, amely a lengyel vándormunkások nagy csapatait helyezi el aratás idején.

Nem nélkülöz kiváló érdekességet a községi munkaközvetítés fejlődése.¹⁾ A forradalmi ideiglenes kormány már 1843-ban elrendelte Parisban díjtalan községi munkaközvetítő felállítását. Paris példáját alig egy tuczat város követte a legújabb időkig. A községi közvetítő-szervezet kiépítésén buzgólkodik az 1904. évi márczius hó 14-én kibocsátott törvény, mely azonban mélyreható változásokat eddig nem idézett elő.

Feltűnő hiánya e törvénynek, hogy a tényleges szervezés személyi és dologi feltételeit sem nem jelöli ki, sem azok előteremtéséről nem gondoskodik. Az ügynöki irodák facultativ megváltása és az ezzel járó nagy anyagi áldozat az egész rendelkezés üdvös hatását előre is kétségessé teszi. Nem is csodálkozhatunk, ha alig akad város, amelynek kedve és elég pénze volna törvényadta jogával élni. De meg a hivatkozott törvény a községi munkaközvetítés szervezésében a mezőgazdaság szükségleteit teljesen figyelmen kívül hagyja. Ugyanis nyilvános lajstromok vezetése tudvalevőleg a munkaközvetítés hatályos működéséhez nem elegendő. Önálló hiva-

¹⁾ L. bővebben: S. BECCI. Le placement des ouvriers etc. Paris, 1906.

talok felállítására pedig csak 10.000 lakosnál többet számláló városok köteleztetnek.

Az Északamerikai Egyesült-Államok mezőgazdaságának nagy időszaki munkásszükségleténél fogva a munkaközvetítésre óriási feladat hárul, amelynek nehézségeit eddigelé élelmes ügynökök a kínálkozó nagy nyereség kilátásában szívesen magukra vállalták, sőt többé-kevésbé monopolisáznak is.¹⁾ Ugyan nem kevés azon munkások száma, kik évről-évre nyár elején minden közvetítés nélkül munkába állanak, de ezek is túlnyomórészt ügynökök karmai közé kerülnek.

Munkaközvetítő ügynöki irodák valamennyi nagyobb városban- befészkeltek magukat s gyakran 100-200 hivatalnokkal rendelkező hivatalokká nővik ki magukat. Visszaéléseik minden európai mértéket felül múlnak. Tehetetlen nőszemélyeket erkölcsi züllésbe kergetnek, a nyugati kikötővárosok tapasztalatlan bevándorolt munkásait magas (5-10 dollár) beiratási díjak mellett ezerszámra szállítatják a keleti farmvidékekre, jóllehet tudják, hogy a felére sincs szükség. E mellett külön provisiót szednek a vasúttársaságoktól és a munkaadóktól. E visszaélések láttára azonban ne gondoljuk, hogy törvényes szabályok hiánya miatt nincs mód a megelőzésre és megtorlásra. Kevés kivétellel az Unió valamennyi államában a közvetítő ügynökök csak szigorú feltételektől függő engedély alapján nyithatják meg irodájukat.

A közérdekű, nyereségre nem célzó közvetítésnek nyilvános községi szervezete terjeszti ki működését a mezőgazdaságra. A munkaadók és munkások érdekképviselői még figyelemre sem méltatták ezt a fontos socialis munkakört, annak ellenére, hogy a községi munkaközvetítés a szükségletet távolról sem elégíti ki.

Csak 18 állam szabályozta a községi munkaközvetítést, amennyiben ily intézmények létesítését a városok bizonyos kategóriájára nézve (I. és II. oszt. városok) kötelezőleg elrendelték. Valamennyi állam gyakorolata ragaszkodik a személyválogatás nélküli díjtalan közvetítés elvéhez, de néhány az idegen állampolgárokat kizárja a közvetítés köréből. Némelyik állam

¹⁾ SZAFIAN LAJOS: Aratás és cséplés az Egyesült-Államokban. Köztelek, 1910. évf. 63. sz. 1954. 1.

kizárás terhe alatt a kötelező igénybevétel elvét emeli érvényre.

Ennek ellenére a községi munkaközvetítéssel a mezőgazdasági munkások csak szórványosan élnek.

A legnagyobb akadályt gördíti a hatályos fejlődés elé a szegényes javadalmazás, mely 1.000-1.200 dollárt sohasem halad meg. Ily viszonyok mellett nem csodálkozhatunk, ha a községi hatósági munkaközvetítés minden egyéb irányú socialpolitikai ténykedés nélkül egyszerű ügynöki teendőket lát el és e téren is a hivatalos jelentések szerint üdvös hatása csupán a magánirodák visszaéléseinek mérséklésében nyilvánult.¹⁾

Mint egyebütt, úgy a Svájcban is a mezőgazdasági munkás (cseléd, napszámos, arató stb.) legtöbbször a munkaadóval közvetlenül folytatott egyezkedés alapján áll munkába. A közvetítő ügynökök a városokban nem ismeretlenek, de üzletkörük a faluba még nem igen ért el.

A felmerülő szükségletek egyébkénti kielégítésére a svájci mezőgazdasági munkaközvetítés érdekes megoldást nyert a közérdekű hatósági illetőleg községi szervezetben, melynek eredményességéről a jövő ad majd tanúbizonyságot.²⁾ Ez a munkaközvetítés a többnyire ugyancsak hatósági ügynevezett »Naturalverpflegungsstation« és a községi közvetítőhivatal együtt működésében szerveződik. Annál a körülmenynél fogva, hogy a Naturalverpflegungsstationok mintegy 14 kanton területét behálózzák s egymással kantononként szövetségekbe tömörülnek, a mezőgazdasági munkaközvetítés továbbfejlesztésére kész alapul kínálkoznak. S a gyakorlatban meggyökeresedett ezen szervezetek értékesítése sikerült is oly módon, hogy bekapcsolták a községek fejlett és mintaszerű közvetítő hivatalaiba. Megkönnyítette e terv megvalósítását a 12 községi munkaközvetítő egységesített szervezete, melynek központja Zürichben működik. A zürichi városi közvetítő elsőnek vontá be a szövetség kebelébe a kanton Naturalverpflegungsstationjait, mégpedig oly eredménnyel, hogy a közvetítések

¹⁾ BR. WARNER: Die Organisation der freien öff. Arbeitsnachw. in den Vereinigt. Staaten von Nordamerika, Leipzig, 1903.

²⁾ K. Leites: Der öffentl. Arbeitsnachweis in der Schweiz, Zürich, 1908.

száma egyszerre hat-hétszeresre emelkedett.¹⁾ Példáját sorban követték Aargau, Bern, St. Gallen és Schaffhausen kantonok, valamennyi teljes sikerrel. A zürichi munkahivatal 1907. évi jelentése szerint a gazdák nem is remélt bizalommal fordulnak az azelőtt fgyelemre sem méltatott munkaközvetítőkhöz.

Nem mulaszthatjuk el, hogy a községi munkahivatalok²⁾ üzemét legalább futólagos szemlében ne ismertessük. A közvetítő hivatal szakképzett személyzetét a munkaadó és munkásérdekeltség képviselőiből paritásos elv szerint alakult felügyelő bizottság ellenőrzi és irányítja egy hatósági biztos elnökölete alatt. A részletintézkedésekben kantononként több eltérést találunk. Egész a legújabb időkig a gyakran tetemes, helyenként 7.800 – 15.300 fr. közt ingadozó költségeket a községek saját erejükből fedezték. A zürichi központ fenntartási költségei 1905-ben 28.009 frankot, 1906-ban pedig 313.195 frankot értek el. A közvetítés csupán a városi népeségre nézve ingyenes, a gazda és az elszegődő munkás már csekélyebb díjat (50 ct.-3 fr.) fizet.

A munkaközvetítés sikerességét erősen segítik a szövetséges vasutak igazgatósága részéről engedélyezett olcsóbb utazási díjak.

Az egész intézmény további sorsát, látszik, végleg megpecsételi az a múlt évi törvény (1909. X/29. t.-czikk), mely a fenntartási költségeknek államsegélyek alakjában való biztosítását és a helyes szervezés kellékeit maradandólag szabályozza. Tárgyunk szempontjából legfontosabbak a törvény ama rendelkezései, melyek a segélyezett munkahivatalokat a díjtalan mezőgazdasági munkaközvetítésre, a Naturalverpflegungsstationokkal való együttműködésre s ez utóbbiakat központosított szövetségbe való tömörülésre kötelezik.

Hazánkban a mezőgazdasági munkaközvetítés szervezését szükségessé teszik a már ma is vándorló százezernyi munkástömegek elhelyezésével járó nehézségek és a gazdaságok időszakonként aránytalanul összetorlódó munkáskeresőlete.³⁾ A célszerű munkaközvetítés hiányának tudható be a

¹⁾ Fünfter deutscher Arbeitsnah weis Kongress. 1908. A zürichi munkaközvetítő hivatal vezetőjének, Bohnynak előadása. 73. 1.

²⁾ E hivatalok intézik a munkaközvetítés ügyeit.

³⁾ A földművelésügyi ministerium által gyűjtött adatok szerint már az 1910. év folyamán csak nyár idején 80.000 munkás vándorolt az ország egyik megyéjéből a másikba; ugyancsak e ministerium kimutatása érteimében 1908-ban az ország egész területén fekvő 532 megfigyelt járás közül 306-ban dolgoztak idegen munkások.

»Mezőgazd. munkabérek Magyarorsz. 1908. évben.

helyi viszonyokban nem indokolt munkásvándorlás is. Ugyanis a munkásvándorlásokban gyakran főmozgatóerőként szerepelnek a munkaviszonyoknak a közeli vidékeken is egymással szemben eltérő feltételei s főleg úgy a munkaadók, mint a munkások tájékozatlansága a követeléseik mérvét megszabó országos társadalmi és termelési viszonyok iránt. Hogyan érthető meg különben azt a tény, hogy az aratók számos vidéken ugyanolyan feltételek mellett, aminőket otthon is elérhetnének, idegenbe szegődnek; s épp így nem múlik a helyi munkáshiányon felföldi tótok alkalmazása egyes békés- és háromszékmegyei uradalmakban, melyek környékén köztudomásúlag feles munkáskéz áll rendelkezésre.

De meg a helyi munkapiacra is a kínálat és kereslet újabb egyensúlyba hozása, a munkaadó és munkás között megbomlott összhang helyreállítása és a munkabérek helyes és arányos alakulása csak a munkaközvetítés kiépítése esetén remélhető.

Az e tárgyban megkérdezett törvényhatósági munkaközvetítők szinte kivétel nélkül ily értelemben nyilatkoztak.¹⁾

A következőkben részletes ismertetését adjuk a hazánkban található munkaközvetítés különböző módjainak s egyúttal kellő súlyt fektetünk annak kutatására, hogy a közvetítés mily szervezetben elégíthetné ki a munkapiac követelményeit legteljesebb mértékben.²⁾

A munkásvándorlások nagy arányai ellenére a falú zselélnépének nagyobb része mégis helyben és a környéken áll munkába, még pedig a munkaadóval vagy megbízottjával történt közvetlen megegyezés alapján, a mi szabályként áll különösen a cselédekre. Azonban az időszaki munkák elvégzésére

¹⁾ Egyedül Túróczi megye törvényhatósági közvetítője nem látja a szervezés szükségét ez idő szerint fenforogni.

²⁾ A hazai munkaközvetítés tanulmányozása céljából részletes kérdőíveket dolgoztam ki, melyeket megküldöttem kitöltés végett a törvényhatósági munkaközvetítőknél s mindazoknak, kik hivatásuknál vagy irodalmi munkásságuknál fogva a munkaközvetítéssel közelebbi érintkezésbe jutottak. A kérdőpontok részleteikben a hazai munkaközvetítés valamennyi módját és egész tárgykörét felölelték. Az ily módon megkérdezett uraknak (számszerint 34) szíves készségükért ez úton is köszönetemet nyilvánítom. Végül megjegyzem, hogy az előadandókat, amennyiben konkrét tényekre vonatkoznak, nagyrészt a feldolgozott ezen anyaggyűjtés eredményeiből merítettem.

mindgyakrabban idegenből kényszerül a gazda munkást fel-fogadni rendszeren a felföldi falukban tett kirándulások alkalmával.¹⁷⁾ Nem kíván bővebb fejtegetést annak bizonyítása, hogy a gazda részéről ily vaktában eszközölt kirándulások nagyobb vidékek munkapiacának egyenetlenségeit maradandólag elpótm tüntethetik; a mellett az eljárás túlságos egyéni jellege miatt a közérdekű munkaközvetítés sociálpolitikai feladatait meg nem oldhatja. Ellenben megzavarja a helyi munkások munkaviszonyait; az utaztatással járó bajok és költségek s az idegen munkások munkateljesítésének rendszerinti tökéletlensége pedig a gazda rovására mennek.

A tulajdonképpeni munkaközvetítést az úgynevezett munkásvállalkozók (előmunkás, bandavezér, aratógazda, paraber stb.) s az ügynökök ténykedése vezeti be.

Hazánk legtöbb vidékén igen elterjedt szokás, hogy a gazdák időszaki munkák (czukorrépa-kapálás, aratás, cséplés stb.) idején nem közvetlenül érintkeznek a munkásokkal, hanem a munkásvállalkozóval, helyesebben banda-munkásvezérrel egyeznek meg, aki a tisztába hozott feltételek alapján a kívánt munkáscsapatot összetoborozza. E munkásvezérek mindenesetben lényegében ugyanazt a célt valósítják meg; ti. a közérdekű munkaközvetítés helyettesítésével a szükséges munkaerő, illetőleg munkaalkalom előteremtését. De a munkaadóval és a munkásokkal szemben elfoglalt jogi viszonyuk szempontjából működésük többféle megítélés alá esik. Leggyakrabban egyszerű ügynöki szerepet töltenek be. Ez esetben a gazdától bizonyos számú munkás felvételére meghatározott feltételek mellett megbízást kapnak, de a munkára maguk is elszerződnek, többnyire mint munkafelügyelők, élélmezők. A megbízás kiindulhat a munkásoktól is. Díjuk fejpénzben, esetleg az élélmezésen elért nyereségben áll.

Figyelemmel arra, hogy a munkásvezérek tevékenysége sem a munkással, sem a munkaadóval szemben jogilag nem önállósul, mivel a szerződést a felek közvetlenül egymással kötik meg, tisztán a munkaközvetítés népies szervei gyanánt működnek, a mire régi szokás, kölcsönös ismeretség alapján

¹⁾ MILHOFFER S. A mezei munkáviszonyok hazánkban. Budapest, 1898. 7. 1.

s a falu közvéleményének ellenőrzése alatt hivatottaknak is látszanak. Másrészt a szerződésbe önállóan be nem lépve, eljárásuk bármily visszaélés esetén sem bírói, sem közigazgatási üldözés tárgyává törvényesen nem tehető. Voltaképpen munkaközvetítőknak sem tekinthetők. Pedig visszaélések lépten-nyomon előbukkannak. A hozzám beérkező tudósítások szerint az élelmezésnél kapzsiságuk folytán nem ritkán az ügyis túlerőltetett munkások egészséges táplálkozása rovására túlzott nyereségre tesznek szert.

A szó' szoros értelmében vett munkásvállalkozók kilépnek az ügynöki hatáskörből s önálló félként, mint a munka vevői jelentkeznek. Saját veszélyükre felvállalnak mindenféle gazdasági munkát, melynek elvégzésére a maguk nevében munkásokat szerződtetnek. A gazda és munkás egymással szerződéses viszonyba nem kerülnek. Leghírhedtebbek a csongrádi előmunkások, munkavezetők, az un. paráberek, akik a fővállalkozóval leszerződnek a földmunkálatra kubikméterenként és azt néhány krajczárral olcsóbb áron tovább adják a munkásoknak.¹⁾

Szokásos lévén a munkásvállalkozás szerte az országban, az egyre inkább nyilvánosságra jutó visszaélések megelőzésére a törvényhozás szigorú rendszabályokat alkotott az 1899;XLII. t.-cz.-ben.

A munkásvállalkozók, előmunkások, aratógazdák stb. szerepét a hazai munkaközvetítés terén nem szükséges bővebben méltatnunk. A visszaélések, az intézményes szervezés hiánya reájuk nézve is jogosulttá teszik azokat az ellenvetéseket, melyeket a munkaadó és munkás közvetlen érintkezésének tárgyalásánál e szempontból előadtunk.

Még kevésbé elégti ki a helyes munkaközvetítés kívánalmait az ügynökök ténykedése, ámbár működésük szigorú hatósági szabályoknak van alávetve.

Az 1899. évi 11.180 eln. szám alatt kelt földművelésügyi ministeri rendelet értelmében mezőgazdasági munkások közvetítésével: csak azok az ügynökök foglalkozhatnak, akik előzetesen erre hatósági engedélyt szereztek. Az ügynökök működése helyileg az engedélyokiratban megjelölt vármegyékre

¹⁾ Dr. ECSERI L.: Az alföldi munkáskérdés. Budapest, 1898, 83. 1.

van korlátozva; a közvetítési díjak és a szerződösszegésre irányuló csábítás tekintetében is szigorú szabályok hatálya alatt állanak.

E nehézségekkel szemben az üzleti szellem úgy segít magán, hogy különösen a külföldre járó munkások körében, de a belföldi munkapiacra is, az engedély-kényszer kijátszásával nem ritkán megkerüli a szabályozás hatályát.

Mindazonáltal a belföldi munkapiacra az ügynökök aránylag igen csekély szerepet játszanak. Egyes dunántúli (Zala, Fejér), fel-s alföldi (Trencsén, Nyitra, Liptó, Csongrád) megyékben történtek ilyen kísérletek, de a hatóságok idegenkedése s főleg az ügynökök túlkapásai hamarosan az engedély visszavonását eredményezték. Borsodmegye Mezőkövesd községében letelepült egyik ügynök engedélyét állítólag socialista izgatás miatt vesztette el.

Jól virágzó üzletkör nyílt azonban ügynökeink számára a délvidéki sváb s a felföldi tót és rutén munkásoknak német földre való közvetítésében. STONJENIN írja, hogy e munkásokat jóformán kizárólag galicziai s nálunk letelepült ügynökök közvetítik.¹⁾ Jóllehet közelebbi részletekről még alapos tájékoztatást nem nyertem, kétségtelennek tartom, hogy kivált a tudatlan ruthén és román nép épp oly kárát látja a közvetítő ügynökök visszaéléseinek, mint a galicziai vándormunkás. Egyébként már a hazai sajtó útján is nyilvánosságra jutnak egyes riasztó hírek.

A közvetítés előbbi módjaival szemben hazánkban a közérdekű munkaközvetítés hatósági gondoskodás tárgyát képezi. Még pedig a hatósági szervezés a törvényhozás beavatkozása nélkül részben községeink önálló intézményeiben, részben a központi kormányzat szabályrendelete útján valósult meg.

Könnyebb áttekintés érdekében külön vesszük szemügyre a hivatkozott ministeri rendelettel egységes szervezetbe vont központi, törvényhatósági és községi munkaközvetítést s az egyéb kormányhatósági szervezeteket és külön a községek e célú önálló berendezéseit.

Az első csoportban a munkapiacz szervezése három irány-

¹⁾ Landwirtschaft und Landwirtschaftskammer in der Provinz Pommern 1908. Berlin, 1908.

ban megy végbe. A kormány közegeivel az autonóm testületek közreműködése mellett hatáskörébe bevonta *a)* a munkakereső helyben lakó munkások és *b)* a visszavándorló keregetnélküliek munkaközvetítését, s végül socialis zavarok eseteére *c)* az u. n. tartalékarató-munkások elhelyezését.

A helyben lakó munkások közvetítését a hatósági gondoskodás körébe oly tünetek kényszerítették bele, melyek orvoslása a socialis rend és béke érdekében vétkes könnyelműség nélkül szinte nem volt tovább halogatható. Amint a ministeri indokolás is kiemeli: »a munkáspolitikának először is a legközvetlenebb bajon, a foglalkozás hiányon kellett segíteni, amelynek enyhítésére irányuló intézkedések egyúttal a gazdák által panaszolt munkáshiány megszüntetését is czélozták.«¹⁾ Nem kevésbé elhatározó nyomást gyakoroltak hatóságainkra a kilenczvenes évek vége felé egyre sűrűbben előforduló tömeges szerződészegések, illetőleg a munkások téli leszerződése ellen irányuló socialistikus agitatio.

A hatósági munkaközvetítés kísérletképpen legelőször 1909-ben eszközöltetett.

A szerencsés kísérlet tanulságai megkönnyítették a végleges egyöntetű szervezet megteremtését. Az akkori földművelésügyi minister még 1899. évben kiadott szabályrendeletével gondoskodott a hatósági munkaközvetítő állások rendszeresítéséről s munkakörük szoros megállapításáról.

Ez intézkedés alapján a földművelésügyi ministerium munkásügyi osztályának kebelében a munkaközvetítés országos szerve létesült. Azonkívül minden vármegye saját székhelyén alkalmaz egy törvényhatósági munkásközvetítőt, aki hatósági jelleggel van felruházva s működéséért az államtól kap tiszteletdíjat. Legtöbbször valamelyik fiatal aljegyző vagy irnok részesül a megbízásban. Újabban ott, ahol eredményes működésre számítanak, a megyei gazdasági egyesület titkára esik a választás.

Végül minden község és város képviselőtestülete köteles hatósági munkásközvetítőt alkalmazni. Rendszeren a jegyzők, illetőleg segédek végzik e teendőket; sokszor

¹⁾ Három év Magyarország mezőgazdasági politikájában 1906-1909, Budapest, 1909. 92. 1.

tnódosabb gazdák, kik gyakran egyúttal munkásvállalkozók is, vállalkoznak e tisztségre (Turócz, Borsod megyék stb.). A községi munkásközvetítő fizetést nem kap, de eredményes működés esetén a képviselőtestülettől tiszteletdíjat, a kormánytól jutalmat remélhet; továbbá a felek felkérése folytán írt minden levél és távirat megírásáért a megbízótól 20 fillért szedhet.

A rendeleti úton létrehozott szervezet külső intézményeiben a hivatalos kimutatás szerint egyre gyarapodik. Már a rendelet kiadását követő évben, 1900-ban jobbadán kiépült. A törvényhatóságokban levő munkásközvetítói tisztségek közül ez év folyamán betöltetett 49 vármegyei, 115 városi munkásközvetítói állás s 43 vármegyében a községi munkásközvetítők is megkezdték a működést. 1907-ben 87 törvényhatóság és 3748 község jelölt ki közvetítőt.¹⁾

E külső arányaiban hatalmas intézmény üzemi működését az életbeléptető rendelet szabályozza. Lényegében hármas feladatot jelöl ki; úgymint a helyi és helyközi (interlocalis) közvetítést s evvel összefüggő, de bizonyos értelemben távolabbi socialpolitikai czélok megvalósítását (pl. díjtalan közvetítés stb.).²⁾

A magyar mezőgazdasági munkaközvetítésről hiányos Mpet rajzolódnánk, ha legalább főbb vonásokban nem közölnénk működésének kiemelkedőbb eredményeit.

A közvetített személyek száma, amellet hogy évről-évre növekedőben van, már most is tetemes. A központ 1900-ban 38.900, 1901-ben 25.000, 1902-ben 26.000, 1904-ben 23.650, 1905-ben 22.560, 1906-ban 40.000 s 1907-ben már 73.437 esetében teljesített munkaközvetítést. A vidéki szervek tevékenységéről kevés számszerű adat áll rendelkezésre. A törvényhatósági közvetítésl902-ben23.000, 1904-ben 29.800 s 1905-ben 19.500 mezőgazdasági munkást juttatott munkához. Ez utóbbi évben a vidéken közvetített munkások kimutatott száma meghaladta a 100.000-et. Azonban a tényleges közvetítés mérve még na-

¹⁾ A földművelésügyi ministerium működéséről szóló évi jelentések 1900-1907.

²⁾ Eljárási Útmutató a gazdasági munkásközvetítők részére, Budapest, 1910.

gyobb, amint a ministerium véli, mivel a községi közvetítők, ha a jelentkező munkásokat azonnal el tudják közvetlenül helyezni, felesleges munkaszaporítás elkerülése végett jelentést nem küldenek.

Az elhelyezett munkásoknak kategóriánként való megoszlása számszerűleg nem állapítható meg; de az egész közvetítés szervezete nyilvánvalóan a nagy időszakos gazdasági munkásszükségletek kielégítésén épül fél. Magánúton gyűjtött adataim szerint legélénkebb a közvetítés az aratás és cséplési munkálatok idején; egyes helyeken, mint Csanád és Csongrád megyékben szinte kizárólag a földmunkásokra szorítkozik; Békés, Torontál és Temesmegyékben is számos kubikusmunkás veszi igénybe; Borsód és Heves megyékben sok a közvetített szőlőmunkás; Sáros és Nyitra megyékben a cukorrépakapálásnál talál alkalmazást a legtöbb közvetített munkás.

Általában a hatósági közvetítés a gazdasági cselédek s specialis, szakképzett munkások (kertészek, dohánykertészek stb.) hely bejuttatása val nem foglalkozik. Legalább az ország egyik részében sem sikerült ily nyomra jutnom.

Ott, ahol a helyi (megyei, községi) munkaközvetítés ügyes kézbe került, rendszeren a gazdasági munkások több kategóriájára kiterjed.

A hazai hatósági munkaközvetítés jelentőségének fokozottabb megértése érdekében nem lesz felesleges azoknak a tapasztalati tényeknek összefoglaló átpillantása, melyek a közvetlen, illetőleg a munkakereslet és kínálat kiegyenlítésére irányuló közvetítési tevékenységnek hatályosságát megvilágítják. Ezt kiegészítőleg szükségesnek tartjuk kritikailag megvizsgálni azokat az eredményeket is, melyeket a hazai hatósági munkaközvetítés a közvetett, illetőleg a távolabbi socialpolitikai célok megvalósításában elért.

A valóságos közvetítések tényleges számát, mint a hatósági, szervezés életerőségének bizonyítékát csak úgy értékelhetnénk, ha biztos számszerű adataink lennének arra nézve, vajjon a hazai munkások közül hánynak közvetítése képez valóságos szükségletet, illetőleg az egyéb közvetítési módoknak az országos munkaerő elosztásában mily szerep jut. Ily adatok hiányában annál nagyobb érdeklődéssel kell kutatnunk,

hogy a hatósági közvetítés váza, külső szervezete mennyiben vált élő valósággá.

Mint számtalan más közigazgatási alkotásnál, úgy itt is azt tapasztalhatjuk, hogy az intézmény az országos központban kitűnően működik, ellenben a vidéken csődöt vall. Pedig ne feledjük el, a munkaközvetítés súlypontja a vidékre esik s számai csak a községi és törvényhatósági hivatalokon át futhatnak a központba.

A községi közvetítés a valóságban elvétve, itt-ott működik; a legtöbb helyt csupán a papiroson van meg a képviselőtestület határozatában. A beszerzett tudósítások közül alig kettőben-háromban talállok elismerést a községi közvetítők iránt. (Torontál, Borsód, Csanád vármegyék); több törvényhatósági közvetítő, akihez a községekből a heti jelentéseknek kellene beérkezniük, »a községi közvetítésről tudomással sem bir« (Bereg, Túrócz vármegyék stb.); a legtöbb törvényhatóságban pedig a községi közvetítés teljesen pang (Pest-Pilisolt-Kiskun, Békés, Pozsony, Zala, Tolna vármegyék és az erdélyi vármegyék stb.), ámbár sokszor nagy a munkakinálat és kereslet.¹⁾

A vármegyei központokban, úgyszólván, csak ott lehet tényleges munkaközvetítésről szó, ahol a földmivelésügyi ininisterium a vármegyei gazdasági egyesületeket bizta meg a törvényhatósági közvetítői teendőik végzésével. Egyebütt nem viszik előre a munkaközvetítés ügyét, legfeljebb azzal, hogy a megbízott tisztviselő helyiségét a törvényhatósági közvetítő feliratú táblával megjelölik.

Ennyit a munkakereslet és kínálat közvetlen kiegyenlítéséről.

Mint láttuk, a hatósági munkaközvetítés a munkapiaez "rendezéséhez nemcsak egyoldalról és közvetlenül lát hozzá, hanem távolabbi socialpolitikai célokat is tűz ki. Éppen ez 'okból érthetetlen »a hatósági munkásközvetítés« elnevezés, melyet az életbeléptető rendelet és a hatósági kiadványok következetesen használván, annak közérdekű socialis jellegét a külső megjelölésben elhomályosítják. A hivatalos megjelölés-

¹⁾ Fentieket megerősíti de Pottere Bruno: Magyar socialis agrárpolitika Budapest. 1909. 43 l.

annál kevésbé jogosult, mivel az állítólagos »munkásközvetítés« nemcsak munkást szerez a munkáshiány megszüntetésére a munkaalkalomhoz, hanem munkaalkalmakat is keres a munkás számára a munkahiány csökkentésére.¹⁾

A hazai hatósági munkaközvetítéssel kapcsolatos szociálpolitikai ténykedések két főirányban folynak.

Már bevezetésünkben utaltunk azon szociális és közgazdasági érdekekre, melyek a helyi keresletnek és kínálatnak lehetőleg önmagukban való kölcsönös fedezésére a közérdekű munkaközvetítést mintegy kötelezik. A hazai viszonyok között ez az elv kétszeresen fontos; de legfeljebb mint irányító eszme hathat, mivel mezőgazdasági munkapiacunk vidékenként változó egyenetlenségei a hatósági közvetítés súlypontját a helyközi ténykedésekre, a százezernyi munkástömegeknek távol vidék közti megosztására helyezi. S így a közvetítés hatályosságának mértékadó külső kifejezése lehetne az »gyre növekedő munkásvándorlás, feltéve, hogy a helyi munkapiacz védelmének elve következetesen megvalósul. Ám sajnálatos tapasztalatok azt igazolják, hogy gyakran a munkásvándorlást (még a közvetítésből eredettet is) nem a munkapiacz különbségei idézik elő, hanem mesterséges okok, melyek a munkaadó és munkás helytelen magatartására vezetendők vissza. A munkások túlzott követelése, némely gazda időszerűtlen ragaszkodása elavult s legtöbbször a színmagyar nép jogos érdekeit sértő bér- s munkaviszonyokhoz azok a leggyakoribb okok, melyek hatósági munkaközvetítésünket közérdekű jellege ellenére is egyoldalú magánérdekek oltalmára kisajátítják.

Kétségtelen, hogy a munkáscsoportoknak engedélyezett félárú vasútjegykedvezmény és az a jogbiztonság, melyet az 1898. II. t.-cz. a hatósági közegek előtt kötött munkaszerződés erejének kölcsönöz, felette alkalmasok a mezőgazdasági munkások mozgékonyságának növelésére. Azonban épp oly bizonyos hogy a hatósági közvetítés sem használja ki az indokolatlan vándormozgalommal szemben rendelkezésére álló valamennyi eszközt. Az e tekintetben történő intézkedések hiányosak.

¹⁾ A hatósági megnevezéshez a könnyebb tájékoztatás és az utalás hűsége kedvéért mi is kénytelenek vagyunk ragaszkodni.

A községi közvetítő figyelmét sokkal kisebb mérvben köti le a helyi munkapiacz rendezése, semhogy az idegenbe irányuló kereslet és kínálat tényleges szükségességét alaposan elbírálhathatná.¹⁾ Ily módon csak csökkent mérvben nyilvánulhat a közvetítés hatása a munkabérek s egyéb feltételek arányosításában is.

A távolabbi socialpolitikai ténykedések másik csoportjában, az egyezkedő feleknek a szerződés körüli támogatásában nem találjuk azt a messzemenő gondoskodást, mint ahogy az a német mezőgazdasági munkaközvetítés példájában előttünk áll. Ugyanis a helyközi közvetítésnél a közvetítő a szabályzat szerint legfeljebb annyit tehet, hogy a munkafeltételeket hivatalból közli s a fél kívánatára ezek iránt külön kérdést intézhet. A socialis célokat közelebről szolgáló egyéb munkára hatósági munkaközvetítésünk nem vállalkozik, de mai szervezetében más elfoglaltsággal túlterhelt s rosszul vagy sehogysem díjazott közegeivel nem is volna rá képes. Sajnos, a vidéki szervek tétlensége folytán a munkaközvetítéssel kapcsolatos tényleges socialis gondoskodás még a most érvényben lévő eljárási szabályzat szellemét sem elégítheti ki.

A hatósági munkaközvetítés előbbi szervezetétől különállóan a földművelés- és kereskedelemügyi kormány a visszavándorlók részére határszéli munkaközvetítési kirendeltségeket állított fel.

E kirendeltségek 1908. év folyamán Fiúméban 13.524, Királyhidán 13.203 és Zsolnán 71.204 összesen 97.931 visszavándorlót láttak el munkáskeresleti értesítővel. A fiumei kirendeltség 1.774 oly egyénnek adott ingyen vasúti jegy beváltására jogosító igazolványt, kik minden anyagi eszköz nélkül tértek haza.

Ezenkívül a kormány külön hatósági szervezetet létesített a szerződésszegések folytán szükségessé váló intézkedések eszközzésére az u. n. tartalék munkások intézményében. A szerződésszegő munkások pótlására 1897. óta Mezőhegyesen, Kisbéren és Bábólnán előre elszerződött munkáscsapatok állnak készenlétben, valamint utasítva vannak a törvényhatóságok első tisztviselői, hogy a területükön található munkás-

¹⁾ V. Ö. Szab. rend. 8. §-ában az »Útmutató« 17. 1.

feleslegről a központi munkásügyi hivatalt tájékoztassák, hogy az tudomással bírjon arról, honnan lehetne szükség esetén a szerződészegő munkások pótlására hivatott munkáskezekről gondoskodni.¹⁾

Az ily módon a gazdáknak rendelkezésre bocsátott munkások összes száma mozgalmas években 2-4.000 között változik; több évben azonban ily kiegészítő munkásokra nem volt szükség, amikor az elszerződött tartalékcsoportokat az állami gazdaságokban alkalmazták.

A ministerium a tartalékmunkások átengedését több fontos feltételtől teszi függővé, melyek a munkaadók esetleges visszaéléseit hivatottak kizárni. A kormány a tartalékmunkások átengedésével és a feltételek részletes szabályozásaival azt az elvet óhajtja megvalósítani, mely szerint az államhatalom nem lép közbe a bérharcznál, hanem csupán arra szorítkozik, hogy a jogtalan cselekmény, a munkások szerződészegése által kényszerhelyzetbe jutott gazdákat az egész ország lakossága számára oly fontos aratási munkálatok lebonyolításában támogatja.²⁾

Kétségtelen, hogy a hatóság e cél kivitelében pártatlanságát a legmesszebb menő óvatossággal megőrizni igyekszik; más kérdés azután, hogy a munkásviszonyokba való ily mélyreható beavatkozás szociális s jogi szempontból igazolható-e.

Azt hiszem, hogy a kérdés gyakorlati elbírálásánál egyedül két megfontolás irányadó. Első sorban joggal vitatható, vajjon a hazai viszonyok között célszerű-e a vidéki hatóságok részrehajlatlanságát a munkaadóval szemben ilyen újabb, érzékeny próbára tenni. Másfelől ez ellenvetésnél sokkal döntőbb jelentőségűnek tartom ama tény hangsúlyozását, hogy *a kormányhatóság ezen nagy horderejű socialis magatartása az állami agrarsocialpolitikánk terén eddig követett elveknek és sikeres alkotásoknak mintegy természetes és szükségszerű folyománya*. Mivel t. i. az 1898: II. t.-cz. a megszabott feltételek alapján kötött munkaszerződés alanyai javára jogaik érvényesítése céljából hathatós védelmet helyez kilátásba, a kormány,

¹⁾ Magyarország földművelésügye 1897 – 1963. Budapest, 1903. 167-171. l.

²⁾ IPOLYI KELLER GY: Gazdasági munkásügy és szociálpolitika Magyarország. Budapest 1910. 24. l.

mint a törvény végrehajtására hivatott hatóság e rendelkezésből csak a végső következményt vonja le azon eljárásában, melylyel a védelem hatályosságáról gondoskodik és az a törvényes szerződés biztosítására a szerződésszegő fél helyébe másikat állít. Ugyanis a törvény mérlegelvén a közrejátszó socialis és termelési viszonyok nagy közérdekű fontosságát feltétlenül a szerződés tényleges teljesítését akarja elérni. Ez kitűnik a törvény létrejöttének előzményeiből s magából a törvényjavaslathoz fűzött indokolásból is. A munkaadót szerződésszegése esetén egyéb pénzbírságon kívül a munkabér kárpótlására kötelezi, ami a munkás javára teljesítést jelent; a munkást pedig szerződésszegése esetére kényszeríti a munka felvételére. Már most hatóságaink ez utóbbi kétes értékű biztosítékot csak a törvény szellemében egészítik ki, midőn a munkaadó javára egy kedvezőbb lehetőséget: a szerződésszegő munkás tényleges pótlását tartják fenn.

A hatósági munkaközvetítés hazánkban általában, mint országos hatósági intézmény működik. Van azonban egy, – igaz, magában álló – oly községi munkásközvetítő hivatal, a békéscsabai munkásotthon, mely az országos szervezettel lazán függ össze, s tevékenysége olyan úttörő, hogy fokozottabb figyelmet érdemel.

A békéscsabai munkásotthont a község 1905-ben létesítette 8.000 korona államsegélylyel 20.000 korona költségen. Az intézmény helyiségeiben napközi otthonra találnak a munkanélküliek; itt nyert elhelyezést az olvasó és könyvtárterem s a községi munkásközvetítő számára megfelelő irodahelyiség. Az »otthon« ügyeit külön tisztviselő, az u. n. intéző vezeti.¹⁾ A munkaközvetítés teljesen díjtalan. Szerződéskötés esetén csupán a munkaadó fizet a szerkesztésért és leírásért meghatározott árszabás szerint némi díjat. Annak ellenére, hogy a munkásotthon, mint valóságos néphivatal, sokoldalú munkásságot ró egyetlen tisztviselője vállaira, életerős intézménynek bizonyult.

¹⁾ Dr. CHRISTIAN GYÖRGY. A békéscsabai községi munkásotthon ismeretése. Békéscsaba, 1907.

Ezen közlemény átengedéseért s egyéb alapos felvilágosításért CHRISTIAN GYÖRGY úrnak, a munkásotthon érdemes intézőjének tartozom köszönettel.

Az 1906 év folyamán elszegődtetett mezei munkára 4.027 munkást, kubikosmunkára 1.745 munkást, erdei munkára 79 munkást, gyári munkára 83 munkást, építkezési munkára 76 munkást, összesen tehát 6.010 munkást.

Ez igazán szép socialis alkotás tanulságul szolgál arra, hogy minő módon lehet a községi munkaközvetítésbe életet önteni.

Sajnos, a békéscsabai példát eddig egyetlen alföldi paraszt községünk sem követte. Egyedül Szentesen indult meg bizonyos kezdeményezés. T. i. a város főjegyzője felsőbb hatósága megbízásából alapos tanulmányt dolgozott ki egy »Nép-házának helyben való felállítása tárgyában.

Távolról sem vonjuk kétségbe a hazai hatósági munkaközvetítés arravalóságát és nagy érdemeit. Sőt készséggel elismerjük, hogy a munkaközvetítés ily központosított, az egész országra rendszeresen kiterjedő, nyilvános hálózatának megteremtése még előhaladottabb külföldi államokban is páratlanul értékes socialis alkotás volna.

Mégis a részletesen megjelölt hiányok tudatában nem zárkozhatunk el annak vizsgálata elől, hogyan volna a már meglevő szervezet a valóságos élethez közelebb hozható.

Nem szükséges bővebben fejtegetnünk, hogy minden sociálpolitikai intézménynek helyes működése bizonyos állandó általános elveken alapú, melyek a helyi viszonyoktól teljesen függetlenek. így gyorsaság, megbízhatóság s jó hírszolgálat oly alapfeltételek, melyek nélkül közérdekű munkaközvetítés sehol a föld kerekéségén el nem képzelhető. Mivel ez elveknek a gyakorlatba való átültetése tisztán technikai kérdés, azt hiszem a további tárgyalás sorából ki is kapcsolhatók. Figyelmünket egyedül azokra a kérdésekre fordítjuk, amelyek eldöntése hazai mezőgazdasági munkaközvetítésünk sorsára elhatározó befolyást gyakorolhat.

A hatósági vagy érdekképviseleti rendszer célravezetőbb-e viszonyaink 'között? Mily szervezetben s mily eszközökkel volna a vidéki (törvényhatósági és községi) közvetítés új életre kelthető?

Az első, a kezelési kérdés az ipari közvetítés terén ma már eldöntöttnek látszik. Ha figyelemmel kísérjük azokat az áldatlan küzdelmeket, melyeket a szervezett munkaadók és

munkások úgy nálunk, mint különösen Németországban egymás ellen vívnak, a munkaközvetítés birtokáért, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy azt egyik fél kezébe sem szabad a hatóságnak átengednie. Amellett a hatósági szervezettel sokkal könnyebben valósítható meg a különböző közvetítők központosított működése, amely az egységes eljárási elvet, a helyi érdekekkel szemben az egész munkapiacra kiterjedő közérdek szemmeltartását feltételezi. A legdöntőbb érv a kötelező igénybevétel elvében rejlik. Csak a hatósági munkaközvetítés ruházható fel aggodalom nélkül a személyes önelhatározó képességbe mélyen belevágó ezen jogosultsággal, amely azonban a munkapiac végleges rendezésének elmaradhatatlan kelléke. A hatósági munkaközvetítés hatáskörének csak ily kiterjesztése alapján lehet teljes siker reményében hozzálatni a munkanélküliség esetére szóló biztosítás gyakorlati megoldásához.

A mezőgazdasági munkaközvetítés terén az elvek érvényessége a munkapiac eltérő alakulása miatt nem oly szembeötlő s némileg kétséges is.

A különböző államok munkaközvetítésének tárgyalása folyamán kitűnt, hogy a mezőgazdasági munkapiac egyes fontosabb követelményeit a hatósági, míg másokat az érdeképviseleti rendszer elégítette ki megfelelőbben.

Tudjuk, hogy a mezőgazdasági munkaközvetítés többszörösen hangsúlyozott helyközi jellege még inkább kívánatossá teszi a munkapiac központosított vezetését, mint az ipari termelésben. A nagy munkapiac áttekintése, a vidékenkénti keresletről és kínálatról szóló értesítések kicserélése, a munkástömegek távolabbi helyváltoztatásához fűződő socialis érdekek a hatósági szervezet előnyeit feltétlenül fölényre juttatják. Hatósági munkaközvetítésünk is eme munkakörben érte el legszebb sikereit.

Továbbá a német munkaadóközvetítés gyakorlata arról tanúskodik, hogy a munkások bizalmát teljesen megnyerni nem volt képes, aminek eredményeképpen az ügynökök tevékenysége a munkaközvetítésbe kiküszöbölhetetlenül beleévdött. Ellenben a hatósági, különösen a községi közvetítés az önkormányzati jogok erejénél fogva rendelkezik olyan eszközökkel, amelyek a munkás és munkaadó ellenszenvét egyaránt eloszlatják. A felek bizalma pedig a munkaközvetítés

hatályosságának oly nélkülözhetetlen kelléke, mely nélkül a legtökéletesebb berendezkedés, a vezetőség és hivatali kar legjobb akarata és képessége is hiába való, meddő erőlködés marad.

Előbb említettük, hogy a helyközi közvetítés bizonyos teendőiben a hatósági szervezet fölényvel bír. E megállapításunkat ki kell avval egészítenünk, hogy éppen a helyközi közvetítés igen bonyolult művelet, a mely nagyfokú kezdeményezést, üzleti elvek érvényesítését s főleg gyors eljárást s kimerítő tájékoztatást igényel. E követelmények az időszakai munkák idején különösen nagyjelentőségűein, mivel a mezőgazdasági munkaközvetítés sikere nagyrészt azon dől el, tud-e az egész termelés sorsára kiható tavaszi és nyári munkaösszetorlódás alkalmával hirtelen, késedelem nélkül nagy munkástömegeket összetoborozni.

Viszont úgy a bel-, mint külföldi tapasztalatok arra tanítanak, hogy a közvetítés ez Achilles sarkán a munkaadó-érdekeltség mindig jobban megállja a helyét, mint a kevésbé mozgékony, sőt nehézkes és közvetlenül nem is érdekelt hatósági szervezet. Hiszen a hazai hatósági közvetítés is, amelynek fősaisonja nagyjában az időszakos munkák idejére esik, úgyszólván csak azokon a vármegyei központokon fejt ki élénbebb tevékenységet, ahol a gazdasági egyesületek hatáskörébe került.

Nem helyezkedünk szembe azzal a feltétlen jogosult állásponttal, amely szerint socialpolitikai intézmények megítélésében a számbeli, külső eredmények a belső, socialis cél megóvása szempontjából alárendelendők. Éppen ezért az ipari hatósági munkaközvetítés többrendbeli technikai nehézség ellenére is az érdekképviseleti rendszerrel szemben kétségkívül előnyben részesítendő. Ám lényegesen változik a helyzet a mezőgazdasági munkaközvetítés terén, ahol a rendszer megválasztása létkérdéssé nőheti ki magát s ahol sem a munkaadók, sem a munkások nem élhetnek oly könnyen vissza a közvetítéssel együtt reájuk bízott hatalmi eszközökkel a munkapiacz állandó irányú alakulása s a nagyterületre kiterjedő helyközi közvetítés természete miatt.

Szóval az előadottak alapján meggyőződést szerezhettünk arról, hogy ezt a kérdést sem szabad kizárólagos elvi állás-

pontból elbírálni, hanem a gyakorlati élet kívánalmaihoz képest, úgy a hatósági, mint az érdekképviseleti rendszert a közvetítés ama pontján kell alkalmazni, ahol a kitűzött célnak legjobban megfelelnek. Akár a hatósági, akár az érdekképviseleti rendszer előnyeit becsüljük többre, végeredményében a közvetítés sikere a helyi szervezetek működésén múlik.

Mai mezőgazdasági közvetítésünk pedig épp a törvényhatóságokban és a községekben tagadja meg a hozzáfűzött reményeket. Körülményesebb vizsgálódás nélkül is tudatára jöhetünk a vidéki közvetítést megbénító okoknak, ha figyelembe vesszük, hogy úgy a törvényhatósági központokon, mint a községekben a személyi ellátás és a dologi felszerelés egyaránt hiányos; a munkaközvetítés többnyire valamelyik közigazgatási tisztviselőt terheli egyéb hivatalos teendői mellett, szóra sem érdemes díjazás ellenében.

Azok, akiknek alkalmuk nyílt a hazai hatósági közvetítés műhelyébe bepillantani, egyértelműleg e körülményben látják a legtöbb baj forrását.¹⁾ A munkaközvetítés jövője tehát azon fordul meg, mennyiben lesz mód első sorban a községekben hatósági nyilvános jellegű szervezés mellett önálló, kellően díjazott hivatal létesítésére.

A községek jönnek főleg tekintetbe, mivel a munkaközvetítés élő gyökere ide nyúlik s ezek munkája nélkül a központ a nagyközönséggel közelebbi kapcsolatba nem juthat.

A hatósági jelleg a közvetítés e legalsóbb fokán azért tartandó fenn, mivel a munkásokkal és a munkaadókkal való közvetlen érintkezés itt a legkényesebb, a socialis célok és biztosítékok legerősebben itt domborodnak ki és a kölcsönös bizalom kérdése itt nyilvánul meg leghatározottabban. De az érdekképviselet mai egyetlen számbavehető szerve, a megyei gazdasági egyesület mostani állapotában nagyobb költségberuházások nélkül nem is szervezhetne a községekben ügynökségeket, míg a hatósági szervezet keretei már ma is készen állnak.

Különben az önálló hivatal felállítása leginkább pénzügyi nehézségekbe ütközik.

A gyakorlat már e téren is mutat követésre méltó példát a békéscsabai »Népház« esetében.

¹⁾ De Pottcre Br.: id. m. 43. 1.

Nem szenved kétséget, hogy a munkaközvetítés személyi és dologi költségei legtöbb községünk háztartását aránytalanul megterhelnék. De a megoldás a mai viszonyok közt sem lehetetlenség. A munkaközvetítés terhei könnyebben volnának viselhetők, ha önálló intézménybe foglaltatnának mindazon socialis teendők, amelyek teljesítését községeink úgy sem halogathatják már soká és amelyek eredményeikkel az általános jólétet s így a legszegényebb néposztály közteher-viselési képességét is fokoznák.

Az ily népházak feladata körébe utalandó volna olvasókör, napközi otthon fentartása, munkásbiztosítás, jogvédelem, háziipari szakoktatás, népies felolvasások s a községi közigazgatási ügyek stb. Szóval e kellően szervezett hivatalban futna össze a falusi socialpolitika valamennyi szála.

Ha azonban a megvalósítás egyelőre késik, megfontolandó, vajjon mi módon lehetne a munkaközvetítést az egyre terjedő falusi gazdakörökkel összeköttetésbe hozni.

Természetesen az üzemi költség fedezésének akadályai azonnal összezsugorodnának, ha leszámolnánk a díjtalan közvetítés követelményével. Csakhogy a hatósági szervezet a közvetítés ingyenességével szinte fogalmilag összeforrott. Nehéz is volna megérteni, hogy közérdekű intézmény a munka költségeit szaporítsa s ez által a munkabér összegére csökkentőleg hasson. Ha a köz legalább egyelőre nem is ismerheti el a munkára való jogot a legmesszebb menő elvi értelemben, a mai kor socialis felfogása alapján elodázhatatlan kötelességet teljesít azzal, hogy a meglévő munkaalkalmak kihasználását megkönnyíti. Viszont a gyakorlat tapasztalatai nem teszik oly ellenszenvessé a mérsékelt díjszedés elvét. A békéscsabai munkaközvetítés hatályosságában semmit sem veszített az által, hogy a munkaadóktól szedett díjakkal az »intéző« tisztességes megélhetését biztosította. A törvényhatósági munkaközvetítők szintén nem foglalnak el ellenző álláspontot a díjszedéssel szemben, sőt egyesek egyedüli célravezető eszköznek tartják arra, hogy a közvetítő a felek érdekeinek megfelelően teljesítse kötelességeit.

A törvényhatósági központon a közvetítés irányításában vezető szerep osztandó ki a gazdasági egyesületnek.

A megokolás igen egyszerű. A törvényhatósági közvetítő-

hivatal a munkaközvetítőnek tulajdonképpen csak átviteli központja. Hivatása főleg abban áll, hogy a megyei és országos munkapiacz között az összhangot elősegíti. Nem a felekkel érintkezik, hanem a munkaerők helyes felosztásán, a közvetítés folyamatának irányításán, ellenőrzésén s a szükséghez képest élénkítésén munkálkodik.¹⁾ Vagyis csupa oly teendőket intéz, melyekre nézve az érdekképviseleti rendszer előnyeit kiemeltük.

A gazdasági felügyelőknak a ministerium tervezte kibővített hatáskörébe ez a tevékenység elfér, de a kivitel sikerét okvetlenül növelni fogja a mozgékonyabb megyei gazdasági egyesület vagy a jövőbeni gazdasági kamara tevőlegesen beavatkozása.

A munkaközvetítés hatályosságának feltételeit kutatva, végül meg kell emlékeznünk a kötelező igénybevétel elvéről is, melyre nézve különben Zala vármegye törvényhatósági közvetítője czélszerű szabályrendelet tervezetet dolgozott ki. Véleményünk szerint az obligatorius elv vitatása csupán elvi jelentőséggel birhat mindaddig, amíg a közérdekű hatósági szervezet életképességét kétségbevonhatatlanul be nem igazolta s így a felek kölcsönös bizalmát ki nem érdemelte. Különben a gyakorlati élet ereje a legjobb indulatú szabályozást is végre nem hajtott közigazgatási törvények és rendeletek lomtárába veti.

Befejezésül újból kifejezést adunk annak az erős meggyőződésünknek, melynek részletes igazolását a maga helyén megkíséreltük, t. i., hogy a hazai mezőgazdasági munkaközvetítés továbbfejlesztését – a meglevő alapokon – az érdekelt társadalmi osztályok jóléte, a szociális béke megszilárdítása s végeredményében az egész hazai társadalom elsőrendű érdekei parancsolólag megkövetelik.

¹ Szerv. szab. 5. §. a) és h) pontok.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közgazdaság.

A pénz szerepe a drágaságban.

(Kovács Lipót: A pénz lényege és értékcsökkenésének okai. Budapest. Lampel R. könyvkereskedése 1911. VI. + 162. oldal.)

A pénz elméletével újabban többen elégedetlenek. Így p. o. SCHUMPETER szemére veti a közgazdaságtan idevágó fejtegetéseinek, hogy azok legnagyobb részt a pénz történetének és fejlődésének az ismertetésében merülnek ki, anélkül, hogy alaposabban megvizsgálnák azt a szerepet, melyet a pénz az áralakulásban játszik.¹⁾ Az a körülmény, hogy a közgazdasági elmélet újabban előszeretettel foglalkozik a pénz elméletével csakúgy arra mutat, hogy e téren még sok megoldatlan kérdéssel állunk szemben, mint az a tény is, hogy a napjainkban észlelhető, valamint a régebben jelentkezett drágasági mozgalmakkal szemben alig sikerült kellőképp megállapítani azt, hogy magának a pénz értékének a változása azokban milyen szerepet játszott. Nehezen is fog ez sikerülni mind: addig, amíg a pénz és az árképződés közötti viszony közelebbi megvilágítása meg nem történik. SÍMMEL nagy munkája a pénzről a közgazda számára egyes megjegyzéseken kívül kevés új szempontot tár fel, KNAPP pénzelmélete azonban kétségkívül figyelemre méltó módon foglalkozik a pénz lényegével.

Az előttünk fekvő munka szerzője a pénz lényegének és az árak alakulásában való szerepének tisztázása végett mindekelőtt pontosan körül akarja határolni azt a szerepet, amelyet a pénz egyrésztől mint általános csereszköz, másrésztől pedig,

¹ V. ö. Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie. Leipzig 1908. 283-285. old.

mint értékgyűjtő és értékeket megtestesítő eszköz játszik. E végett megállapítja, hogy a tőkehitel igénybevételénél a pénz csak mint kölcsönkövetítő, új kötelezettségek keletkezését lehetővé tevő tényező szerepel, míg régebben, amíg a jogbiztonság kisebb volt és a hitel intézményei sem voltak kifejlődve, a csereeszközhitel állott előtérben, melynek nemcsak eszköze, de tárgya is a pénz volt. A lényeg a szerző nézete szerint kifejlett hitelrendszerünk mellett azon van, hogy a hitel új igények keletkezését teszi lehetővé, a pénz pedig csak ezek elraktározását biztosítja és így módot nyújt arra, hogy az egyszer szerzett igény állandó létet és könnyű átruházhatóságot nyerjen. A hitel útján keletkezett, pénzben kifejezett igények a tőkének új *elemeit* alkotják, melyeket KOVÁCS hitel, vagy abstract tőkének nevez szemben a concret tőkejavakkal. Jelentőségük a társadalmi termelés szempontjából óriási, mert mintegy a vagyongegoszlás correctivumát képviselik akkor, amidőn a közgazdasági tevékenységhez szükséges szervezőképességgel rendelkező vállalkozónak, ki azonban a szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkezik, lehetővé teszik azt, hogy termeléshez foghasson.

Az abstract tőkék azonban KOVÁCS szerint más irányú hatást is gyakorolnak a közgazdasági életre. Azok ugyanis éppenséggel nemcsak ott keletkeznek, ahol ezen igénynek a kielégíthetősége is biztosítva van. Egy jószágelőállítás vagyis termelési folyamat alapján a hitel segítségül vételével több abstract tőke is keletkezhetik, mely tőkék azután birtokosaiknak követelési jogot adnak, mely összesen többszörösen felülmúlhatja az azok kielégítésére rendelkezésre álló javakat és szolgáltatásokat. Éppen ezért azután az abstract tőkéknek azt a csoportját, melynek nem felel meg tényleges szolgáltatás, fictiv tőkéknek nevezi.

Eddig minden rendben volna. Egyébként a hitel szerepének megítélését illetőleg KOVÁCS álláspontja nagyjában megegyezik KNIES felfogásával, mert már ő a tőkének hitel útján a vagyontalan vállalkozóknak is hozzáférhetővé tételét jelentőségében hasonlítja ahhoz, amidőn a hivatalok örökletességének az eltörlése a közhivatalokat minden arra érdemesnek hozzáférhetővé tette. KOMORZYXSKI is a vagyongegoszlás correcturájának fogja fel a hitelt. Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy a pénz mint értékfelhalmozó a tőke lényegéhez miképp viszonylik, az újabban behatóan foglalkoztatja kiváltképp az amerikai irodalmat. Különösen BÖHM-BAWERK és CLARK között folyt e tekintetben igen figyelemreméltó vita, melyben CLARK arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tőke nem tapad a concret javakhoz, hanem inkább egy láthatatlan értékösszeg. IRVING FISHEK is inkább a számítási egységet, mint a concret termelési javakat látja a tőkében. Így tehát KOVÁCS LIPÓT-nak

az a felfogása, mely szerint az abstract vagy hiteltőke – és concret tőkejavak között különbséget kíván tenni, és a melyet úgy látszik, az említett irodalom ismerete nélkül állít fel, nem áll magában.

Gondolatmenete azonban ezután merész mederbe terelődik. Az abstract tőkék két csoportját akarja megkülönböztetni, melyek közül az elsőt helyesnek, jogosultnak, a másodikat ellenben helytelennek és jogosulatlanak tartja. Jogosult igényeknek ad létet szerinte az abstract tőke akkor, amidőn az a társadalom elismervénye a kifejtett munkálatokért, tehát amidőn az gazdasági szolgáltatással van megalapozva. Jogosulatlan és fictív azonban mindazon esetekben véleménye szerint az abstract tőke, amidőn az valamely járadékból eredő haszon, mely munka és érdem nélkül támadt, melynek nincs productív előzménye. A fictív vevőerő tehát az, amely a járadékszerű jövedelemből származik. De mi az, amit benne fictívnek nevezhetünk, fogja mindenki kérdezni. Nem áll-e itt is egy-egy szolgáltatás a tőke keletkezésével szemben? Kétségkívül igen, mert az, amiből a járadék keletkezik, a tulajdonnak termelési célokra való rendelkezésre bocsátása. Ezt pedig, úgy látszik, elvileg KOVÁCS LIPÓT is elismeri elfogadható jövedelem - elosztási jogcímnek. Hol tehát a határ? Ha a fictív vevőerőt kizárólag conjuncturalis nyereségnek jellemezné, az ellen alig lehetne kifogást tenni. Ha azt vitatja, hogy a hitel számos irreális vevőerőnek lehet a forrása, azt is készségesen elfogadhatjuk. Hiszen a hitel a gazdasági élet terén a jelennek és jövőnek az egybefolyását biztosítja; a jövőbeli szolgáltatás reményében jelenlegi követelési jogot ad, amelynek a realitása azután természetesen attól függ, hogy a hiteltőkéhez jutó fél beváltja-e azt a reményt, amelyet a hitel nyújtásával hozzája fűztek. Ilyen módon természetesen tágabb tér nyílik arra, hogy hasznos közzgazdasági szolgáltatás nélkül is keletkezhessen követelési jog. De KOVÁCS LIPÓT nem szorítja erre a fictív tőke keletkezését, hanem amint emítettük egyáltalában a járadékszerű jövedelemből származó követelési jogot tartja ilyennek. Ez esetben azonban legfeljebb társadalomellenes vagy közérdekellenes vevőerőkről szólhatna, de semmiesetre sem fictív vevőerőkről, mert addig, amíg gazdasági rendünk a magántulajdon intézményén nyugszik, semmi fictívet a járadékszerű jövedelemben nem találhatunk.

A káros hatás azután, amelyet ezek a fictív vevőerők KOVÁCS LIPÓT szerint a közzgazdaságban előidéznek, abban áll, hogy az értékegységet elértéktelenítik és ezáltal az életet megnehezítik mindazoknak, akik reális munkájukkal akarnak boldogulni. A fictív vevőerő tulajdonosai az árukínálatnak óriási részét vonják magukhoz és ezáltal a munkájukból való megélésre kényszerített tömeg keresletét háttérbe szorítják és annak csak kismértékben való kielégítését engedik meg.

Nem pénzbőségről van tehát szó KOVÁCS LIPÓT szerint a drágaság esetében. Az, ami a drágaságot előidézi, az abstract tőkék, az igények óriási mértékben való megnövekedése és a pénz csak mind ezek megtestesítője mintegy concrete kifejezi, de mint passiv eszköz elő nem idézi a drágaságot. Ezek a fictiv tőkék, fictiv vevőerők tehát állandóan felfelé hajtják az árakat azáltal, hogy a pénzben kifejezett értékegységet vevőerejében következetesen csökkentik. Röviden tehát az árak emelkedő irányzatának az alapját az abstract és pedig első-sorban és főképpen a fictiv vevőerők nagymérvű szaporodása teremti meg.

Az a kizárólagosság, amelylyel tételét KOVÁCS LIPÓT felállítja, eltekintve attól, hogy igen tágan vonja meg a fictiv tőkék határát, kétségkívül igen téves és egyrészt a közgazdasági jelenségek bonyolult természetével még egészen meg nem ismerkedett, másrészt az okoskodásai eredményét jelentőségében túlbecső szerzőről tesz tanúságot. Nem menti e tekintetben a szerzőt az sem, hogy munkája előszavában eleve kijelenti, miszerint nem célja a drágaság múltó tényezőivel foglalkozni, mert ha a közreható többi tényezővel *nem* is kivan részletesen foglalkozni, azért azok fenforgását még sem szabadna teljesen figyelmen kívül hagyni és tételét egyoldalúan felállítani. Másrésztől azonban az a gondolatmenet, amelyet a szerző munkájában képvisel, hogy t. i. a nemes érczmenyiség helyett a pénz oldalán az árakra ható tényezőt inkább magában a tőkefelhalmozásban, a társadalmi vevőerők összességében kell keresni és hogy a nemesérczmenyiség befolyása ez irányban alárendeltebb a mai viszonyok között, mint általában hiszik, úgy vélem igen egészséges, a pénz úgynevezett mennyiségi elméletének még ma is előtérben álló uralmával szemben komoly megfontolásra érdemes.¹⁾ Magam is megkíséreltem más helyen a pénz elértéktelenedésének, amennyiben a drágaság jelenségében ez is közrejátszik, oly magyarázatát adni, mely a tőkeszaporodással függ össze;²⁾ de nézetem szerint ez a drágaság tünetének csak egyik mozzanata és nem csupán a vevőerő szaporodásáról, hanem általában a jövedelemeloszlási viszonyok számbavehető átalakulásáról van a drágaságban szó. Úgy hiszem, hogy azok után, amiket WIESER a pénzkínálat és kereslet egyensúlyra

¹⁾ WIESER azt mondja a mennyiségi elméletéről, hogy az ma minden ellene felhozott ellenvetés daczára még elleneseit is jobban befolyásolja, mint ők maguk hinnők. (V. ö. Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, XIII. kötet 53. oldal.)

²⁾ V. ö. A drágaság kérdése elméleti világitásban. Közgazdasági Szemle 45. kötet 5. és 6. szám. (Az idevonatkozó rész sajtó alatt.)

törekvéséről kifejtett,¹⁾ a mennyiségi elmélet építménye erőser, megingott és kutatásainkat az árak alakulását illetően inkább a pénz mögött rejlő vevőerőkre, mint magára a nemesércz-mennyiségre kell fordítanunk. Ha példának okáért, mint LEXIS ezen kérdés kitűnő ismerője teszi, a XVI. század árforradalmára vonatkozólag a metallistikus mennyiségi elméletet el fogadjuk,²⁾ úgy hiszem még ez sem gátolhatja abban, hogy a pénz- és hitelgazdaság teljesen változott viszonyai közt oly magyarázatot keressünk, mely a pénz mennyisége helyett inkább a mögötte rejlő vevőerőmennyiség felé fordítja a figyelmét. Más szóval az értékegység vásárlóerejében beállót csökkenés okát inkább a fizetőképesség átalakulásában, min a pénzmennyiség szaporodásában kellene keresni, miből természetesen nem következik, hogy az utóbbit teljesen közömbösnek és a pénz értékváltozására semmi befolyással nem bíró körülménynek tartsuk. Kétségtől azonban még so; irányban komoly vizsgálatot igényel ez a felfogás, amíg az pontosabban körülhatárolható, lényegében alaposabban megvilágítható és közgazdasági tételeink sorába kellőképpen beilleszthető lesz. Úgy, ahogy azt KOVÁCS LIPÓT állítja oda, az alighanem téves és minden esetre nagyon egyoldalú.

Az az állítás ugyanis, hogy itt pusztán, vagy csak túlnyomóan is fictiv vevőerőkről volna szó, nem tartható. A tőkefelhalmozódás menete, a tőkének a hitel által széles körben való mozgósítása, amelyet ismét más helyen jellemezni próbáltam, továbbá a közgazdaság termelékenységének az emelkedése a népesség szaporodásával együtt a vevőerőket, melyek a pénztőke alakjában a termelési erővel egybefolynak, kétségtől erősen megszorította és hogy ebből a körülményből az értékegység értékének csökkenésére következtethessük, ahhoz fictiv vevőerők feltételezésére nincs szükségünk, bár készségesen elismerjük, hogy a KOVÁCS LIPÓT által említett úgynevezett áligények a hitel útján, de a conjuncturáknak a magán capitalistikus rendszerben jutó nagy szerep alapján is igen könnyen előállhatnak és résztvehetnek az elértéktelenítés folyamatában. A magántulajdoni renden belül végbemenő árképződés, a tőkésítés folyamatának élőmozdítása, valamint a járadék tőkésítése által, szintúgy a conjuncturák nagy szerepe folytán számos oly indokot rejt magában, mely az értékegység elértéktelenedését előmozdítja. De ehhez nincs szükség annak a feltevésére, hogy a tőkés hamis fillérekkel jön vásárolni, mint ahogy KOVÁCS LIPÓT mondja. Annak a kérdésnek az

¹⁾ V. ö. Der Geldwert und seine geschichtlichen Veränderungen. Zeitschr. f. Volksw., Sozialpolitik und Verwalt. XIII. köt. különösen az 50-53. oldalakon.

²⁾ V. ö. Allgemeine Volkswirtschaftslehre. Die Kultur der Gegenwart, II. rész. X. kötet. 102. oldal.

eldöntése, hamisak-e a tőkés fillérei, más lapra tartozik, mert itt már arról van szó, elfogadjuk-e helyes megosztási elvnek a magántulajdoni rendszert, vagy nem? Ha elismerjük, akkor nem beszélhetünk a tőkésnek hamis filléiről, hanem legfeljebb arról, hogy miképp lehetne elérni azt, hogy a tőkésnek kevesebb fillérhez jussanak, melyekkel azután a piacon a pénz értékét nem sülyeszthetik, az árakat pedig nem hajthatják fel annyira. KOVÁCS LIPÓT-nak az a gondolata tehát, hogy a vevőerők közé hamisaknak a bevegyülése a pénz elértéktelenedésének a forrása, téves, mert a reális tőkeképződés is ebbe az irányba hat, bár azt, amint újból hangsúlyozni óhajtom, készségesen elismerem, hogy a conjuncturális nyereségek és a hitel útján keletkezett némely igények erősen táplálják az elértéktelenedési folyamatot. Bármennyire hibáztatja KOVÁCS LIPÓT a fictiv vevőerők elszaporodását, azok nagy jelentőségét a nemzetközi forgalomban nem vonja kétségbe. Belátja azt, hogy amely ország ma gátat próbálna vetni az ilyen vevőerők keletkezésének, az önmagát sújtaná, mert a külfölddel szemben is támasztható és így a belföld gazdagságát emelő igények létalapját vonná el. Azzal is tisztában van KOVÁCS LIPÓT, hogy mindaddig, amíg a magántulajdoni renden nyugszik gazdasági életünk, a fictiv tőkék keletkezése meg nem akadályozható, mert főképpen a hitel útján annyira összekeverednek azok az ő általa is reálisaknak elismert vevőerőkkel, másrészt pedig maguk is kiindulási pontját képezhetik reális vevőerők keletkezésének úgy, hogy a kettő létében szét nem választható.

Igen érdekes volna bővebben kitérni az előttünk fekvő munkának a pénzegység és értékegység viszonyára vonatkozó fejtegetéseire, melyeknek az eredménye röviden abban foglalható össze, hogy a pénznél ahhoz, hogy értéke megmaradjon, csupán a megérczesítés lehetőségének kell fennforognia. A fizetési eszközök csak követelések legitimitációi, amelyeknél csupán a háttérben kell annak a lehetőségnek lappangania, melynél fogva azok szükség esetén ércpénzértékre beválthatók. A bankügyre vonatkozólag is számos érdekes fejtegetést találunk a könyvben, melyekre ugyancsak nem térhetünk ki.

Nem egy, csak futólag érintett kérdésben a szerzőnek feltűnően helyes álláspontja van. Így p. o., hogy csak egyet említsünk, a jogrendnek a jövedelem elosztásra gyakorolt szerepét igen helyesen itéli meg. Ezzel szemben azonban számos, nagy felületességről és nem egyszer tájékoztatlanságról tanúságot tevő igen merész megjegyzést is találunk a könyvben. A közgazdaságtanról p. o. azt állítja, hogy az már-már a scholasticismusba sülyed, holott tudvalevő, hogy az a való élet jelenségeivel és leírásával aligha foglalkozott ezelőtt oly mértékben, mint ma; csupán a széleskörű német irodalomra és

az újabb gazdaságtörténeti irányra kívánok ez irányban utalni Máshelyt ismét azt, hogy a pénz csere és fizetési eszköz, egyszerű szólásmódnak nevezi KOVÁCS, melyből számos tévedés származott. Azt, hogy ma az, aki dolgozott és várja munkájának az eredményét, előbb pénzt kénytelen beszerezni, absurd állapotnak mondja; és ehhez hasonló merész mondást még többet is idézhetnénk. Idézetei a legritkább esetben ellenőrizhetők, mert legjobb esetben is csak általában a hivatkozott munka címét adja meg. Az is előfordul, hogy adatot említ. p. o. Európa abstract tőkéinek a mennyiségét megjelöli, anélkül, hogy tudnók, honnan merítette ezt az adatot. A szépséghibák, amelyek helyenként igen bántók, amidőn p. o. RICARDO névé; »Rikárdó«-nak írja, vagy bánya- és tőkeiparról beszél, a munkában igen számosak és éppenséggel nem ritkák azok a mondatok, amelyeket többszöri olvasás után is aligha sikerül megértenünk.

Mindamellett nem lehet kétségbe vonni, hogy a munka sok érdekeset tartalmaz és hogy az nem egy irányban figyelemreméltó.

Heller Farkas.

A budapesti IX. országos gazdacongressus.

Az egyes érdekeltségek congressusai minél jobban fejlődik a közgazdasági és a társadalmi élet, annál nagyobb mértékben érdemlik meg figyelmünket. Nemcsak azért, mert ezen congressusoknak a színvonala is egyre emelkedik, hanem azért is, mert a társadalmi önkormányzat térfoglalásával mind nagyobb súlyt nyernek az érdekeltségek kívánságai, melyek épp azért fokozott mértékben érdemesek érdeklődésünkre. Megmutatja ugyanis már maga az ily congressusok tárgysorozata azt, hogy mily kérdések mozgatják az illető érdekeltségeket és melyek azok a kérdések, amelyeknek a megoldását a maguk szempontjából a legsürgősebbeknek tartják. E tekintetben a IX. országos gazdacongressus nagy bőséget árul el, mert amíg elődje, a pécsi VIII. országos gazdacongressus csak öt kérdéssel (fedezetlen határidőjáték, mezőgazdasági érdekképviselet, mezőgazdasági üzemek átszervezésének szüksége, az agrárprogramm megállapítása és a czigányügy rendezése; foglalkozott, addig a budapesti congressus öt szakosztályban, melyek mindegyike bizottságokra oszlott, folytatta a tárgyalásait és egy-egy bizottságban több tárgy is napirendre került. Sőt

némely bizottság napirendje egymaga több kérdést ölelt fel mint az egész pécsi congressus; így p. o. a második szakosztály értékesítési és hitelügyi bizottsága nem kevesebb mint hét tárggyal foglalkozott. Nem csodálkozhatunk azon, ha rövid három napon belül, melyek idejéből a congressusi formalitások is kikérték a maguk részét, egy-egy kérdésnek a megvitatása nem terelődhetett abba a mély mederbe, amely fontosságának megfelelt volna. Habár tehát a congressus rendezőségének kétségkívül dicséretére válik, hogy több irányban egyszerre óhajtja a gazdaosztály boldogulását előmozdítani, mindamellet bizonyára a congressus határozatainak nagyobb súlyt kölcsönzött volna, de egyúttal működését is eredményesebbé tehetné volna az, ha csak az egyes legfontosabb kérdéseket tűzték volna napirendre. így nem történhetett volna az, hogy egyes oly nehéz kérdések, minő a mezőgazdasági termények értékesítésének a szabályozása vagy az ingóhitel kérdése, rövid három-négy órai tárgyalással intéztettek el.

A két vezérmotívumot, amely a gazdaközönség felfogását áthatja, már az elnöki megnyitóból erősen ki lehetett érezni, amint azok egyébként az előre kidolgozott és a congressus elé terjesztett határozati javaslatokban is erősen kifejezésre jutottak. E két vezérmotívum az agrárius irányú vámpolitika továbbra való fentartása, esetleg további fokozása és a gazdaközönség kezdeményezéseinek minél szélesebb körben való állami támogatása. Ami az elsőt, a vámpolitikát illeti, ezt RUBINEK GYULA az O. M. G. E. igazgatója valóban igen figyelemre méltó és érdekes előadással vezette be. Abból indul ki, hogy a mezőgazdaság kilátásai a jövőre elég kedvezők; bár új területeknek a művelés körébe vonása még küszöbön áll, ez a körülmény mégsem fog kedvezőtlenül hatni a mezei termények áralakulására, mert ezek a területek legnagyobb része nehezen közelíthető meg és csak nagyon jelentékeny szállítási költségekkel terhelve tudja piacra vetni terményeit; másrésről ezek a területek – főképp Szibériára gondol – nem fekszenek oly kedvező égalj alatt mint Amerikának azok a földjei, amelyek a gabonaárak oly jelentékeny süyedését a múlt század kilenczvenes éveiben előidézték. Az élelmi czikkek iránti szükséglet e mellett folytonosan és rohamosan emelkedik, úgy» hogy már csak a kereslet növekedése is emelkedő ár-irányzatot fog magával hozni. Az iparra vonatkozólag épp az ellenkező kilátásokat jósolja RUBINEK; az industrialisatióának a régebben kizárólag mezőgazdasági államokban való terjedése az ipari kínálatot folytonosan növeli és pedig oly arányokban, amelyekben azzal a kereslet aligha fog lépést tarthatni. E mellett az ipari nyersanyagok állandóan drágulni fognak és így nézete szerint elkerülhetetlen egy ipari válság, amely sokkal súlyosabb lesz, mint volt az amerikai verseny által felidézett

agrárkrízis. Ennek daczára RUBINEK arra az eredményre jur hogy a mezőgazdasági vámokat mai magasságukban meg kell tartani, sőt esetleg fokozni is kell és a mezőgazdasági cikkek tekintetében továbbra is meg kell maradni az elzárkózás politikája mellett.

Ezt azzal indokolja, hogy a mezőgazdaság lehet a jövő illet-perspectivái mellett az egyedüli biztos alapkö, amelyre a nemzeti jólét építhető; ha sikerül a mezőgazdaságot jókor annyira fejleszteni, hogy a mezei termények keresletének jelentékeny emelkedése idejére erősen szállítóképes legyen, akkor a jólétnek legbiztosabb alapjait raktuk le. Arra az ellenvetésre, hogy saját fogyasztásunkat is drágítjuk az agrárius irányú vámpolitikával, RUBINEK azzal válaszol, hogy éppen a jövő kilátásai azok, amelyek ennek elviselését szükségessé teszik és különben sem jogos nézete szerint az az álláspont, melynélfogva a jelen nemzedéknek a hazai mezőgazdaság érdekei feláldozása révén a legolcsóbb élelmezést kívánják némelyek biztosítani. Egyébként véleménye szerint a mezőgazdaságnak megfelelő vámpolitikával való támogatása annak termelékenységét jelentékenyen emelni fogja és a; így származó kínálat emelkedés az árak mérséklését fogja előidézni. Az utóbbi tekintetben természetesen alapos kételyeink kell, hogy merüljenek fel, mert hiszen, ha a mezőgazdasági termények emelkedő árirányzatot fognak a jövőben is követni; akkor valószínű, hogy a gazdagabb nyugati államok részéről; kínált magasabb árak feleslegünk nagy részét elfogják vonni az országtól, annál is inkább, mert mezőgazdaságunk jövedelmezőségének emelése végett az exporttörekvések támogatás; a jövőben is aligha fog elmaradni. Végeredményben tehát magas mezőgazdasági vámok és behozatali tilalmak mellett az élelmezés olcsóbbodásához még a termelés jelentékeny fokozása mellett is alighanem csak igen mérsékelt reményeket fűzhetünk. A congressus tagjai részéről természetesen RUBINEK érvelése nagy tetszéssel találkozott és a felszólalói; is a mai vámvédelem fen tartását, sőt esetleg további kiépítését jelezték szükségesnek.

A másik vezérmotívum az állami támogatásnak a mezőgazdaság részére való fokozott igénybevétele. Úgyszólván nem merült fel a congressuson javaslat, amelynek megvalósítása nagyobb anyagi eszközöket igényel, anélkül, hogy ezen anyagi eszközök legnagyobb részének a rendelkezésre bocsátása ne az állam részéről követeltetett volna. Az állat-, gabona- és borértékesítés megoldása, az ingó hitel rendezése, sőt még a mezőgazdasági kamarák felállítása is az állami támogatás jelentékeny mérvének követelésével kapcsolatosan kerültek szóba és minden alkalommal hangoztatták az előadók és felszólalók azt, hogy az államnak fokozott mértékben kellene a mezőgazdaság részére anyagi eszközöket rendelkezésre bocsátani. A gazda-

társadalom áldozatkészségéről és arról, hogy egyet mást saját anyagi eszközeivel is kész volna létesíteni, sajnos kevés szó esett. Igen figyelemre méltó jelenség az, hogy a congressus a gazdasági érdekképviselőket olyképp tartja megvalósítandónak, hogy a mezőgazdasági kamarák állandó állami hozzájárulással létesíttessenek, sőt amennyiben a kamarák hatósági teendőikkel vagy oly intézmények fentartásával bízatnának meg, melyekről eddig az állam gondoskodott vagy pedig gondoskodni az ő feladata volna, ezen célra még külön állami hozzájárulásban is részesüljenek. Ebben az állásfoglalásban csak csekély tanújelét láthatjuk annak, hogy a gazdaosztály az önálló érdekképviselőre már annyira megérett volna, mint a kereskedő és iparos osztály, mely kamaráit a maga erejéből tartja fenn.

Egyébként akkor, amidőn a gazdaközönség e végből a vámpolitikai elzárkózással az ország fogyasztó közönségét kívánja kedvezőbb árak elérhetővé végett megadóztatni, másrészt pedig az állampénztárba begyűlt adófillérekből a maga részére újabb milliókat követel, akkor aligha marad meg a méltányosság követelményein belül. Mert hová vezethet a mezőgazdasági intézmények fokozott állami támogatása? Nyilván az adóteher növekedéséhez, mert hiszen az iparos osztálytól alig várható, hogy lemond ezentúl az ipar számára jósolt sötét jövőre való kilátás folytán az iparfejlesztés címén élvezett milliókról és így ismét első sorban a kisemberek milliói lesznek kénytelenek azokat az eszközöket előteremteni, amelyek a mezőgazdaság fokozott támogatásához szükségesek lesznek. Ha természetesen nem is lehet azt kétségbe vonni, hogy egyes nagyobb célok megvalósítása érdekében a mezőgazdaság is jogosan követelheti az állam anyagi támogatását, mégis általában ezt inkább kivételes esetnek kellene tartani és nem szabadna a gazda osztályt is arra nevelni, amint az sajnos újabb iparpolitikánk következtében az ipari osztálynál már is bekövetkezett, hogy mindent az államtól várjon, ahelyett hogy első sorban a maga erejében bíznék. Különösen veszedelmesnek kell tartanunk az állami pénzeknek az értékesítés céljaira alapítandó vállalatok létesítésénél való felhasználását, roert a tapasztalat azt mutatja, hogy annak tudata, miszerint az állam az egyszer befektetett összeg megmentése érdekében, ha a vállalat ferdén is megy, újabb összegekkel fog annak segítségére sietni, az esetek nagy részében azt eredményezi, hogy az üzletvezetés nem történik azzal a körültekintéssel és gondossággal, melyet egy saját tőkéjével dolgozó vállalkozó vagy részvénytársaság szokott tanúsítani, és hogy ily módon a közpénzek milliói vesznek el. Éppen ezért az ily vállalatok kiterjedtebb mértékben való segélyezését közgazdasági szempontból csak veszélyesnek tekinthetjük.

A napirendre tűzött kérdések sokasága nem engedte meg,

hogy kellőképp előtérbe lépjen az a kérdés, amely a földmívelésügyi tárca ezidei költségvetési tárgyalása alkalmával a képviselőházban szépen kidomborodott, t. i. a szakoktatás fejlesztésének a kérdése. Pedig kétségkívül ezen kérdésnél: hazánkban még kellőképp meg nem oldott voltából 'folynak első sorban azok a nagy hiányok, amelyek mezőgazdaságunkban mutatkoznak. Éppen ezért kívánatos volna, ha a gazdaközönség e tekintetben alapos megvitatás után egységes álláspontot foglalna el, amelynek azonban annyira megfontoltnak kellene lennie, hogy évtizedekre előírja azt az irányt, amelyben szakoktatási intézményeinket fejleszteni kell. Mert az ingadozás, amely, sajnos, mezőgazdasági szakoktatásunk terén eddig jelentkezett, sehol sem lehet olyan káros, mint éppen a szakoktatás ügyénél, ahol a jövő nemzedék neveléséről van szó és így az eredmények mindig csak évek múltán jelentkeznek. Alaposan tisztába kellene jönnünk a gazdaközönség gyakorlat: nézőpontjai által megvilágított oly mezőgazdasági szakoktatási programmal, amely azután biztosabb alapját rakhatná le mezőgazdaságunk jövő fejlődésének, mint bármilyen vámpolitika vagy az állami támogatásnak bármilyen mértékben való kiterjesztése. A budapesti gazdacongressus ugyan külön szakosztályt szentelt ennek a kérdésnek, mely azonban hat tárgyyal volt kénytelen a rendelkezésre álló rövid idő alatt foglalkozni és amely éppen ezért aligha foglalkozhatott oly behatóan az idevágó kérdésekkel, mint ahogy ez történhetett volna, ha a gazdacongressus közönségének a figyelme nem oszlott volna meg oly sok tárgy között. A vonatkozó határozatok között ott találjuk a mezőgazdasági felső oktatás szervezése szükségének a kimondását is, mit okvetlenül örömmel kell üdvözölni, mert mindaddig amíg középbirtokosaink fiai nem fognak oly főiskolát találni, amely a politikai és hivatali pályára való képesítés mellett a helyes gazdálkodás módszereivel megfelelően megismerteti őket, okvetlenül sok hiány kell hogy mutakozzék a birtokok kezelése körül, nem is szólva, arról, hogy egy a gazdasági tudományokat és mezőgazdasági politikát megfelelően művelő főiskola bizonyára nem egy hallgatójában ébresztené a hivatalkeresés vágyai helyett az ősi földre való visszatérés vágyát, mi mezőgazdaságunk fejlődésére nézve már magában nagy nyereség volna. Sajnos, a congressus idevágó határozata egyelőre papíron marad, mert a földmívelésügyi minister a képviselőházban tartott programbeszédjében a mezőgazdasági főiskola felállítását korainak jelezte és így túlnyomólag mezőgazdasági jellegű Magyarország továbbra a mezőgazdasági főiskola nélkül fog maradni annak daczára, hogy nyugoti szomszédai az iparnak ott inkább előtérben állása mellett is szükségesnek tartják ily főiskolák fentartását.

Még számos kérdés foglalkoztatta a congressust, ezekre

azonban egyenkint kitérnünk helyszüke miatt, sajnos, lehetetlen. Csak kettőről kell még rövid említést tennünk. Az egyik az ingó hitel rendezésének a kérdése. E tekintetben a BAROSS JÁNOS által előterjesztett határozati javaslat az ú. n. credit agricole intézményének a meghonosítását követeli. A kérdés minden esetre igen mélyreható megfontolást igényel és sokkal bővebb tanácskozás lett volna szükséges ahhoz, hogy valóban megfelelő súlylyal bírjon a határozat. Hiszen még a nemzetgazdaságtan sincsen egészen egy nézeten abban a tekintetben, vajjon egyáltalában a gazda ingóságainak, felszerelésének és terményeinek zálogul való lekötése közgazdaságilag előnyös-e; mert igaz, hogy üzemtökéhez juttatja könnyen a gazdát, de az eladósodásnak is újabb kaput nyit. Így p. o. VON DER GOLTZ¹⁾ főkép az utóbbi szempontból ítéli meg a kérdést, pedig ő a mezőgazdasági politikának legelső rendű művelői közé tartozik. A congressus tanácskozásai folyamán érdekes vita fejlődött tényleg ezen kérdés körül, melyben GAAL JENŐ, PALAVICINI EDE őrgrof, BERNÁTH ISTVÁN, GÖRGY ENDRE és mások vettek részt, el nem mulasztván a figyelmet arra felhívni, hogy nagy körültekintéssel kell ezen ügy elintézésénél eljárni.

Mint a VIII. pécsi gazdacongressus, úgy a budapesti congressus is gróf ZSELÉNSZKY RÓBERT előterjesztése folytán a tőszdei határidő üzlet megszüntetése mellett foglalt állást. A hangulat a kérdés tekintetében ma is ugyanaz, mint négy év előtt volt és bár a congressus nagy többsége a fedezetlen határidőüzlet eltörlése mellett foglalt állást, az idei congressuson is akadt hang, mint annak idején Pécsen, mely csak a megrendszabályozás mellett tört lándzsát. Kétségtől itt is igen kényes kérdéssel állunk szemben, amelynek a megoldása nem kevesebb körültekintést igényel, mint az ingó hitel rendezésének a kérdése, mert egyrészt a fedezett és fedezetlen határidőüzletnek a szétválasztása csak esetenként lehetséges, másrészt pedig a határidőüzletnek komoly közgazdasági feladatai is vannak, amelyek az üzérkedés helyett inkább a reális üzleti számítást mozdítják elő (p. o. az ú. n. fedezeti üzlet). Mindennél fogva a congressus idevágó határozatát csakis abból a szempontból helyeselhetjük, hogy egy érdekeltségnek valamivel többet kell követelnie, mint amennyinek a megvalósulását óhajtja, mert a vele ellentétes érdekeltségek szava úgylis csak bizonyos korlátok között szokta lehetővé tenni az ily kívánságok megvalósítását.

¹⁾ V. ö. Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden, II. kötet 376-377. old.

Társadalmi bölcsészet.

A görög felvilágosodás bölcsészete.

(Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya: Hippokrates:
Budapest 1910. Tud. Akadémia kiadása f. 503.)

Felvilágosodás! Ez a szó pár évtizeddel ezelőtt épp oly gyakran és oly lelkesedéssel hangoztatott jelszó volt, mint a múlt század utolsó tizedében a liberalismus, és mint napjainkban a socialismus. A ma meglett férfiúnak élettörténetét, gondolkozásainak egyes fázisait ez a három szó fejezi ki. A maga idejében mindenik egy hitvallást jelentett. Annakidején minden számot tenni óhajtó ember épp úgy »felvilágosodott* »liberális« volt, mint amint ma »sociologus« akar lenni, s akiről azt mondták, hogy nem felvilágosodott, nem liberális ember, afölött száználmasan mosolyogtak, azt egyszerűen letárgyalták.

Mert nemcsak világnézetet, hitvallást, hanem tudományos argumentumot is jelentenek e jelszavak. És ebből a szempontból nagy fontosságúak a mi vizsgálódásainkban. Mert azt már rég észrevették a bölcselkedők, az »elvont« szemlélődők, hogy a tudománynak is vannak divatjai, napjainkban pl. a természettudomány a divatos; de, hogy ebben a divatosságban rendszer van, ez a legújabb idők felfedezése. A legközelebb jövő divatos tudománya a társadalomtudomány, mely a természettudományos világnézettől az összes jelenségeknek egységre visszavezetését, az összes jelenségek okainak egy egységes rendszerből kiinduló megfejtésére irányuló törekvést örökölte. Tulajdonkép ezt jelenti a természettudományos gondolkodásnak bevitelére a társadalomtudományba.

Napjaink delelőn túl levő, a leáldozás felé haladó bölcsesete, a történelmi materialismus, az egységes rendszer alapját az anyagi szükségletek egyetemes hajtóerejében vélte megtalálni, s nemcsak a jelenkor és a jövő, de a múlt korok Spiritus rectorává tette. Ezzel elérte azt, hogy a társadalom törvényeit kutatókat a rendszeres egységes gondolkodáshoz hozzászoktatta s ez mindenkor tagadhatatlan érdeme lesz a társadalomtudomány történetében; azzal viszont, hogy a mai kor jelenségeinek megmagyarázására nagyon alkalmas vezérelvet a múltba visszavetítette, tanításának legszigorúbb bírálata hívta fel a bölcselkedők figyelmét. Ösztönszerűleg érezvén azt, hogy tanainak legveszélyesebb ellenfele a történelem, ennek a tudományok sorából való kiirtását s a sociológiával való helyettesítését követelte, mely eleinte mást mint a történelmi materialismust tudományos rendszernek el nem ismert.

Mint szerzőnk az előttünk fekvő művében tömören jellemző a történelmi materialismus akként tünteti fel a világ folyását, hogy *minden időszak* emberei érzésben, gondolkozásban ama gazdasági szervezetnek vakon engedelmes rabszolgái, a mely között élnek. A történésznek, akt a kiváló egyén hatalmas beleményülését az emberiség sorsának alakulásába, a genius rendező és alkotó erejét megismerni tanulta, aki a kiváló egyénnek a *jelenből* kiemelkedő, ennek javairól a reá nézve teljesen bizonytalan *jövő* érdekében önfeláldozó lemondását, sőt egész korok embereinek az anyagi érdekekkel szemben, azok ellenére eszményekért folytatott küzdelmét mint az emberiség haladását előmozdító tényezőt értékelte, annak nehéz elhinni, hogy mindez nem valóságosan ható erő, hanem pusztán csak föl-épitmény, ideológia, aesthetikai czifraság volna.

Ezért a történelmi materialismustól egységes irányító erő az anyagi élet törvényein kívül kezdte keresni, amit annál könnyebben megtehetett, mert hiszen a legmodernebb természettudomány sem fedezte még fel a sejtben a *primum movens*-t s az a természettudományos felfogás, mely a sejt élet-tüneményeit bonyolult physikai és chemiai tüneményeknek tekinti az absolut igazság szempontjából nem több mint hypothesis. Figyelemmel a történelmi materialismus conclusiójára, mely szerint a megélhetés biztosítása az a cél, melyre a társadalmi élet berendezésének irányulnia kell, önként kínálkozik már a gondolat, mely szerint az egész történelmi materialismus mint tanítás csak relatív igazság, melylyel csak a mi korunk társadalmi fejlődését lehet megmagyarázni.

Innét már csak egy lépés és pedig logikailag szükségkép következő lépés az a gondolat, hogy a társadalmi fejlődés absolut irányító ereje a történelmi materialismus okfejtéseivel meg nem található, s a legmodernebb sociologia az egyes fejlődési korok relatív igazságainak váltakozásában, ennek a váltakozásnak a törvényességében látja a haladás törvényét, ami tulajdonkép már nem új gondolat, hisz az ó-kor bölcselőinél is feltalálható. De ne feledjük, hogy a történelmi materialismus részleges tanításai is feltalálhatók, de nem egységes rendszeres világfelfogáskép, amint, hogy a váltakozó világfelfogás modern hívei is abban különböznek ókori elődeiktől, hogy egységes, minden társadalmi jelenségre érvényes rendszert construálnak. Ez a modern irány pedig a korszellemet teszi meg az emberiség Spiritus rectorának. Hogy mi az a korszellem, arra nem felelek, még kevésbbé arra, hogy mi hozza létre, csak reámutatnak mint tagadhatatlanul ható, élő erőre mint, az összes társadalmi jelenségek mozgató, rendező erejére.

Ezen legújabb sociologiai iskola tanainak leghatározottabb fejezője a magyar BODNÁR ZSIGMOND volt, kinek tanait LECHNER TIBOR és FITOS VILMOS magyarázzák és fejtik ki tovább, akik

világosan kimutatják, hogy a korunkban mint egyetemes megnyilatkozásképp fellépő, mindenek fölé helyezett tudomány sem volt eddig képes a korszellem subjectív behatása alól szabadulni s azért az eddigi relatív igazságot hirdető tudomány helyett az abszolút, a korszellem bilincseiből kiszabadított s a korszellem fölé helyezett abszolút tudomány megteremtésének szükségét hirdetik.

FITOS VILMOS az eszmét teszi a fő ható erővé, s szóban forgó művében HORNVÁNSZKY is azt mondja, hogy az emberiség története az eszmék formájában játszódik le; nála azonban az *eszme* csak másodrendű ható erő, az emberiség egy lelki állapotának kifejezője. Fő jellemvonása nagy subjektivitása és akaró ereje, mellyel önmegvalósításra, képzettartalmának teljes kifejtésére törekszik. HORNYÁNSZKY kétféle eszmét (jobban mondva koreszmét) ismer, u. n. érzelmi és rationalis eszmét.

Az érzelmi eszmék kiinduló és végpontja valamely érzelem; legjellemzőbbek a vallási és socialis érzelmek. Az elsőnek tartalma valamely körünkön kívül eső hatalomtól való függés érzete, a másodiké az emberiség összetartozásának érzete. Ezen eszmék haladási iránya a folytonosság, a továbbításukra szükséges erő a hagyományból táplálkozik s gyakorlásuk módja a megszokás. Az ilykép előálló egységes világfelfogás conservatív jellegű.

A rationalis eszmék forrása ellenkezőleg a kritika, melynek kezdőpontja negatív, a tagadás; ez az ösvény, melyen át a régi az újhoz utat talál. Mivel pedig az eszmék alaptörvénye a képzettartalom teljes megvalósítása, kimerítése még a negatív irányában is a radikalismus ezen eszmék alapsajátságai közé tartozik. A rationalis eszmék positiv irányú megnyilvánulása az érzés fölött úrrá lenni kívánó gondolat, melylyel az ember saját magának meghatározására törekszik s ily módon az egyéni sikernek s az egyéni versenynek hajtó ereje.

HORNYÁNSZKY azt a korszakot, melyben a rationalis eszmék uralkodnak a *felvilágosodás* korának nevezi. Ezen koroknak jellege előre megállapítható s alapjelenségeiben hasonló.

Ilyen korok az újkori renaissance, a francia forradalom, az ókorban pedig az V. századbeli görögség korszaka, melyeknek egyaránt jellegét képezi az erős individualismus, aminek a logikai oka az, hogy az érzelemtől fölszabadító, magát meghatározó gondolatot csak az egyes egyén hozhatja létre. Az egyéni szempont érvényesül a tudományban, művészetben és a politikában egyaránt. Innen ezen korszaknak demokratikus vonása.

Általában a felvilágosodás kora az intellectualismusnak hódol, az ész nagy erejében nem kételkedik, a philosophiában az ismerettani elmélet áll a középpontban, a tudományos kutatás tárgya első sorban a természet; a természet fölöttit sehogy sem

akarják elismerni abban a korban, melyben a legérthetőbb a legvilágosabb dolgokat »természetes« szóval jelölik. A természet fölötti tekintélyt el nem ismervén, e kor etikája az erkölcsi relativismust fogadja el az erkölcsi élet szabályozójául. A racionalistikus kor eszméiránya az ember tevékenységét tisztán csak a természeti világra korlátozván ez elvből logice fejlődik ki a gyakorlati élet, s az ezzel megszerezhető javak nagyobb sőt egyedüli értékelése s innen a nagy becsülete az orvostudománynak, mely az életerő és élettartam növelésével módot ad az egyedül értékkel bíró természeti javak megszerzésére, élvezetére, ilykép lesz a felvilágosodás korának legfontosabb jellegzetes tudományává az orvostudomány. Ezzel az orvostudománnyal hidalja át szerzőnk a K. e. V. századbéli görögség rationalis fölvilágosodási kora és az újkor fölvilágosodási korai közt levő időbeli határokat s ezen a hídon megy át az ötödik századbéli görögség culturájának kimerítő ismertetésére.

A mű bevezetésében a fölvilágosodás fogalmát kifejtvén, áttér a görög felvilágosodás korának részletes ismertetésére s tömören felsorolja a görög felvilágosodás jelenségeit. A hasonlóság a francia forradalomból kiinduló s napjainkig tartó felvilágosodási kor eszméivel szembeszökő. A felvilágosodás korában tanulni vágyó ész nem elégszik meg az iskolai tudással, de az iskolán kívül is tanulni akar s a K. e. V. század görögsége a rhetorok és a sophisták tanítását buzgón hallgatja s Sokrates és Platon tanítványai is az iskolán kívül megszerezhető tudás keresői. Szinte önként kínálkozik az összehasonlítás a mai iskolán kívüli tanítással, a felnőttek tanításával, a szabadoktatással. A felvilágosodás kora szellemének elterjedését illetőleg nemzetközi jellegű lévén a szintén nemzetközi orvostudomány művelését és széles elterjedését biztosítja és a kor orvostudománya Hippokrates, a nagy görög orvos nevével kapcsolatban a hippokratesi könyvgyűjteményben maradt az utókorra. HORNYÁNSZKY behatóan ismerteti Hippokrates életét, a hippokratesi könyvek genesisét és a hippokratesi gyűjteményben lefektetett orvostudományt. Könyvének ez a része leginkább az orvost és a kulturhistorikust érdekli ugyan, de oly írói művészettel van összeállítva, hogy minden laikus művelt ember érdeklődését mindvégig leköti.

A társadalomtudomány szempontjából azonban a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot művének az a része, melyben általában az athéni orvostudományt annak a valláshoz való viszonyát és főkép az V. századbéli görög orvosnak életét, orvosi közhatóság és magánygyakorlatát és az orvosnak helyzetét a társadalomban tárgyalja. Részletesen ismerteti az akkori orvostudomány erkölcsstanát, melyet igazság és ember-szeretet jellemez és ebben a tekintetben semmit sem marad el korunk orvostudománya mögött. A – mondhatnók – hippok-

ratesi orvosi eskü az orvosi fenkölt gondolkozásnak classikus szép példája s az abban nyilvánuló kötelességérzet és ember-szeretet korunkban sincs utolérve. Az orvosi eskü etikájának kiinduló pontja az a felfogás, hogy az orvos csak az életnek, az élet létrehozásának, fentartásának és meghosszabbításának, de soha- sem megakadályozásának, megrövidítésének segítője, előmozdítója. Hippokrates tanítványa megesküszik arra, hogy halált okozó szert senkinek se szolgáltat ki, még kérésére sem, sőt ilyenféle tanácsot sem ad, és sohasem működik közre a magzat eltávolítására. Megesküszik az orvos az orvosi titoktartásra s a nemi visszaélésektől való tartózkodásra s még a rab-szolganő érintetlenségét is szentnek tartja.

De talán legfölségesebben az orvosi honoráriumról szóló utasításban nyilvánul meg a hippokratesi orvostudomány eth'ikája. Hangsúlyozza, hogy az orvos előzetesen semmiféle díjat se kössön ki, mert ez haszontalan nyugtalanságot okozhat a bajtól egyébként is elgyötört betegben, akinek esetleg még családja jóléteért is aggódó lelkében keserves tusát vívhat az élet föntartásának vágya a kiadások nagysága miatt töprenkedő takarékoságával; mert »jobb ha utólag nem fizetés esetében szemrehányást teszünk azoknak, akiket megmentettünk, mintsem, hogy meghúzzuk őket, akik veszélyben vannak« idézi a szerző az utasításokból. És valóban – mint jól mondja – nem jellemezhetné tömörebben a görög fölvilágosodás orvosi etikáját, mint ezzel az idézettel. Humanistikusnak nevezett korunkban sok nagy jövedelmű orvostanárunk tanulhatna ebből, ki a már műtőasztalra fektetett beteg aggódó hozzátartozóitól vagy egy nyomorult faluban fekvő súlyos beteg családtagjainak távirati fölkérésére táviratilag préseli ki a túl-magas honoráriumot. De a socialis gondolkozás századában a legszigorúbb büntetéssel is kellene megtorolni az ilyen eljárást!

Hippokrates *milieu-elméletének* ismertetésére egész fejezetet szentel a szerző, kimutatván, hogy a BODINUS-tól MON- TESQUIEU-n át TAINE bölcsészeiben kimagasló elmélet már e bölcselkedő görög orvosnál rendszeresen föltalálható.

A könyv ezen, jóformán csak címeiben ismertetett gazdag tartalmában a társadalomtudomány szempontjából legfonto- sabbnak kell tartanunk a többihez képest csak rövid, de azért nagyon tartalmas és itt is részletesebben ismertetett be- vezetést, mely az emberi haladás törvényeinek legújabb kutató- sági irányába haladva a korszellem eszméinek váltakozási rendjében keresi a haladás szabályait. Kár, hogy a szerző nem tesz kísérletet annak a megmagyarázására, hogy mi is a volta- képeni oka az eszmék elől vázolt váltakozásának, az embereknek az az érzelmi, gondolkozásbeli felfogásának megváltozása miben bírja eredetét, mi az a korszellem, mely ezt a váltakozó

mozgást megindítja? Igaz, hogy ez új iránynak többi kutatója sem nevezi meg ezt a *primum movens* erőt, de viszont a szerző megjelöli a szabályozó erőt, az eszméknek azt a törvényét, mely az eszmék képzettartalmának teljes mértékig való megvalósítására törekszik, melyet az eszmék logikájának lehetne nevezni, de hátra van még annak a megállapítása is, hogy mi tulajdonképpen az a – per analogiam – tehetlenségi erő, honnét veszi eredetét? Ha ez a két kérdés tisztázódik, a társadalmi tudomány megkapja a vezérfonalat, s a szerző nagy társadalomtudományi tudásától méltán elvárhatjuk azt, hogy ezeket a kérdéseket a megoldás felé viszi. Csak ezeknek a kérdéseknek a megoldásától várhatjuk a korszellem subjectivismusától mentes objectív tudományosságot. Igaz, hogy a történelmi materializmus tanítása ezzel elveszti vezérlő befolyását s az annak abszolút igazságára alapított rendszer romba dől, és az új iránynyal szemben maradvává lesz, de azért relatív értéke nem fog megszűnni, mert a rationalis eszmék korában vezető eszme marad az anyagi jólét biztosítása iránti törekvés s ennek szükségét semmiféle józan társadalom-bölcsész sem fogja kétségbevonni, bármennyire nem hihet is már abban, hogy a történelmi materializmus magyarázná meg az emberiség haladása törvényét.

Még egy fontos következménye lesz az új sociologiai iránynak. Az ember tudományos értékelése iránti fogalmaink megváltozása. Nem az az igazi tudós, ki a váltakozó eszme uralma alatt áll, hanem aki még ez alól is kivonja a maga teljes objectív világot fel fogás át.

Steinecker.

Sully Prudhomme sociológiája.

(Sully Prudhomme: Le lieu social. Paris. Alcan. 1909.)

A XIX. század egyik legnagyobb francia költője, az 1907-ben elhunyt SULLY PRUDHOMME tudvalevőleg a filozófiának is számottevő művelője volt. Úgy is mint költő, mint az emberiség, a XIX. századbeli emberiség érzelmeinek hivatott tolmácsolója, úgy is, mint a philosophia buzgó bűvára megérdemli, hogy pár sorban foglaljuk sociologiai nézeteivel egyik könyvének alapján, amelyet tanítványa, illetve

követője CAMILLE HEMON adott ki a költőnek hátrahagyott kéziratáról.

SULLY PRUDHOMME-ot különösen a metaphysikai és az erkölcsi kérdések érdekelték; de a társadalmi gazdaságtan s a társadalmi philosophia problémái is foglalkoztatták elméjét. A sociologia jellemét illetőleg leghatározottabban meg volt győződve arról, hogy az a történelem philosophiájától elválaszthatatlan. Ebben a meggyőződésben élve fogott neki sociologiai művének megírásához és címéül ezt adta: *le lieu social*. A socialis köteléknek lélektani alkatát tette elemezés tárgyává és azokat a rugókat kutatta, amelyek a társadalom életében vezető szerepet visznek.

Az első rész arra a kérdésre keres feleletet, hogy melyek az emberi léleknek azok a veleszületett sajátosságai, amelyek alapján mintegy kényszerítve van arra, hogy társaságban éljen s társadalmakat alakítson. Meg kell ismerkednünk azokkal a változhatatlan elemekkel és szükségszerű körülményekkel, amelyek a társadalom alakítására kényszerítenek. – Egészen bizonyos, tapasztalatilag megállapítható tény, hogy az ember függ egyfelől a természet, másfelől pedig a saját erőitől. Minden törekvése abban összpontosul, hogy azt a függést magára nézve minél örömteljesebbé és minél hasznosabbá tegye. És valóban, képes is úgy berendezni életét, hogy ez a függés csak akkor jut tudatára, ha reá nézve fájdalommal és kárral jár. Ha azonban ezen függés alól felszabadul, boldognak érzi magát. Minden boldogsága abban áll, hogy magát érvényesítheti, vágyait elérheti. Ellenkező esetben boldogtalan. Mindenki a szerint az eszme szerint akar élni, amelyet a maga lényegéről megalkotott, azaz – mindenki a maga akarata szerint akar élni. A boldogság problémája tehát az emberre nézve abban áll, hogy tudjon maga és a világ között összhangot teremteni, vagy más szavakkal kifejezve, hogy akarátát a függéssel kiegyeztetni tudja. Ezt a problémát kell megoldania minden embernek, úgy a természettel, mint az embertársával való minden viszonyában.

E probléma megoldására két eszközzel rendelkezik az ember: egyik a gondolat, a másik izmainak ereje. E két eszköz szorosan összetartozik. Egyik a másik nélkül nem sokat ér. A gondolat az erőtől elkülönözten elsenyved. Az erő, a gondolat nélkül minden munkára képtelen. Az erő a gondolat eszköze s arra van teremtve, hogy végrehajtsa az intelligentia tervét és szándékát. E két tényező együttes hatásából áll elé a munka, amely által a környezetet a magunk szerveihez, illetve functioihoz alkalmazzuk. Az akarat pedig lehetővé teszi, hogy azon eszme szerint, amelyet rendeltetésünk felől magunknak megalkottunk, elhelyezkedjünk az élet láncolatában s birtokunkba vegyük azt, aminek értékét magasabban becsüljük.

Az akarat művébe azonban legtöbbször beleszólnak a szenvedélyek is, amelyek a társadalmi élet alakulására nagy befolyással bírnak. Socialis értékük azonban csak azoknak van, amelyek az embereknek egymás közt levő viszonyaiból születnek.

E fejtegetések után azokat a különböző okokat kutatja SULLY PROUDHOMME, amelyek az embereket egymához közelítik s ez által a társas életet lehetővé teszik. Ezek az okok kétfélek: hajlamok, amelyek az ember lelkében élnek és szükség-szerűségek, amelyeket a külső körülmények szülnek. A hajlamok az ember különféle tehetségei szerint háromfélék: az ismeret, az akarat és a becsülés érzelmei. Az ismeret hajlamánál fogva az ember törekszik másoknak megismerésére, meg akar győződni arról, amit lát, nevelni akar és bírálni. Az akarat kiválóságai folytán becsülést, bámulást keltünk magunk iránt s birtokra, uralomra teszünk szert. Az ismeret és az akarat hajlamai indítanak arra, hogy saját intellectualis és akaratú életünk javára és hasznára keressük az emberek társaságát. A becsülésnek érzelmei és a sympathia pedig arra ösztönöz, hogy embertársaink társaságában szeretetünknek tárgyait megtaláljuk. Az egyesülés okai mellett vizsgálunk kell annak feltételeit is. Ilyen feltételek első sorban az emberek alkalmassá-voltának, kiválóságainak különfélesége, amely egyenesen kényszerít arra, hogy társasági életet éljünk. Az egyéni erők elégtelensége az egyesülésnek legfőbb feltétele. Ezt az elégtelenséget embertársaink kiválósága s ilyen irányú tehetségeinek igénybevétele által tudjuk csak kijavítani. Az egyesülésnek másik feltétele az a kényszerű szomszédság, amelyre a természet körülményei szorítják reá az embert. E két feltétel erejénél fogva az egyesülés és társulás természeti ténynyé lesz, amely tény SULLY PRUDHOMME így formuláz: »az ember örömét találja abban s előnyös reá nézve az, hogy embertársainak életéből éljen és lehetővé tegye, hogy embertársa az ő életéből éljen; mert ez nem egyéb, mint kétszer élni s hasznot húzni mások tevékenységének eredményeiből. A társaságban mindenkinek élete megsokszorozódik a többiek élete által. Ez a nagy érdek fűződik a társas élethez.«

A dolgoknak valamely célra való alkalmassága haszonnak nevezetik. Az ember törekszik a hasznos tárgynak birtoklására. A birtoklás pedig voltaképpen nem egyéb, mint annak a lehetősége, hogy valamely tárgyat élvezzünk. A birtoklás által valamely tárgyat eltulajdonítunk, azaz annak bírásától mást kizárunk. Valamely dolognak értéke pedig nem esik össze hasznával, hanem abban a jelentőségében rejlik, amelylyel ami boldogságunkhoz hozzájárul. Minden dolognak azután kétféle fontossága van: 1. specificus fontossága és 2. egyéni fontossága. A specificus fontossága annál nagyobb,

minél nagyobb a szükség, melynek az illető tárgy a pótlására alkalmas. Az egyéni fontosság pedig annál kisebb, minél több azon egyének száma, amelyek hasonló fontossággal bírnak. Az egyéni fontosság, az egyéni hasznosság tehát függ a ritkaságtól. A ritkaság pedig vonatkozhatik vagy a mennyiségre, vagy a minőségre.

A birtok és az érték fogalmának tárgyalása vezet át SULLY PRUDHOMME könyvének második részére, melynek címe az ember birtoklása az ember által. Az ember ugyanis nemcsak barátja az embernek, hanem ellensége is; nem tud ugyan egyedül élni, de még inkább nem képes együtt élni; embertársát is bírni óhajtja, hogy hasznot húzzon belőle, engedelmes szolgává tegye s neki parancsoljon. A társadalom nem egyéb, mint az embernek az ember által való szervezett birtoklása. A kötelék pedig, mely ezt a társadalmat egybefűzi, azon sokszoros előny, amely mindenkire háramlik az összességgel való viszonylatból. Ez a kötelék elébb volt, mint minden törvény és intézmény. Ezért ennek a természetével kell első sorban tisztába jönni mindenkinek, aki a társadalom életével foglalkozik. A társadalomnak az egyesek akaratán, egyesek akaratának megegyezésén kell alapulnia. Az embernek ember által való birtoklása történhetik négyféleképpen: az erő által, születés által, rationalis úton és végül a rokonszenv útján. Az erőszak által való birtoklás elve a félelem; a születés által való a bámulás és tisztelet. Ezek szerint az uralom, a kormányzat is négyféle: az erő, a születés, az ész és a sympathia, rokonszenv uralma.

Az erőszak uralma a legegyszerűbb: intézményeit, lényegének megfelelőleg az erőszak és a félelem tartja fenn. A születés uralma egészen természetes alapon nyugszik, amennyiben az egyesek igen szívesen hajolnak meg a felsőbb akarat előtt, ha értelmük még nincs egészen fejlődve, hogy ennek a felsőségnek értékét reflexió útján bírálat tárgyává tenni képesek lennének. A születése által felsőbb akaratnak tekintélye engedelmességre inti a felsőbb akaratnak meghódolókat. Az ész uralma megkezdődik, mihelyt a reflexió és a kritika a maga jogait érvényesíti. Az egyén a maga jogainak tudatára ébred s követeli, hogy az az áldozat, amelyet ő a társadalomért hoz, méltányos és *igazság* szerint való legyen. Az egyén követeli, hogy ő is ember lehessen s tehetségeit szabadon érvényesíthesse. Követeli az igazságot, mely nem egyéb, mint a jogok tisztelete és a szabadságot, melynek tudatára ébredett a saját emberi természetére való reflexió által. Az ész uralma tehát az igazság uralma. A szeretet uralma alatt pedig a különböző ellentétes érdekek kibékülnek egymással, az egoismus háttérbe szorul, az engedelkenység szelleme érvényesül, a jótékonyság cselekedetei lépnek előtérbe.

E fejtegetések után tér SULLY PRUDHOMME, könyvének negyedik részében, a socialis problémának tárgyalására. Minden ember élni akar, azaz cselekedni akar, vagyis szabad akar lenni. Ösztöne azonban arra indítja, hogy társaságban éljen s ez által saját embertársával igen sokszor ellentétbe keveredjék, ha szabad akar lenni. Ha cselekedetei többi embertársainak cselekedeteivel megegyezhetnek, a béke uralkodik, ellenkező esetben a harcz. A politika tudománya a socialis életnek különböző feltételeit állapítja meg s igen hosszú időn át, mivel egyetlen célja valamely nemzet hatalmának s területének nagyobbítása volt, a harcz állapotának kedvezett. A helyesen értelmezett politika azonban a béke tudománya és nem a háborúé, és célja az, hogy lehetőleg csökkentse az egyesek akaratának összeütközését. A tények megfigyelésének alapján meg kell állapítania azokat az eszközöket, melyek által az egyén a maga életét conserválhatja és kifejtheti a társadalmi élet körén belül.

Az egyesek akaratának érvényesülése azonban nem lehet teljesen korlátlan, mert állam csak ott alakulhat, ahol kölcsönös viszony van az egyének között, ahol egyik egyén a másiknak jogait, szabadságát tiszteli, ahol rend uralkodik. Az embernek birtoklását csak a rend teszi lehetővé, az embernek szabad birtoklása biztosítja a békét. A politikai tevékenység anyaga ezek szerint az egyeseknek akarata s formája a törvény. A törvény szabályozza és tarja fenn a rendet s nem egyéb, mint azoknak a szabályoknak összesége, amelyek az egyéni szabadságot korlátozzák a rend érdekében. A törvények mellé járulnak a szokások. A törvény abstract definitio; a szokás teljesen concret megnyilatkozás. A szokás minden kifejezett előírás nélkül határozza meg az akaratot; a törvény ellenben írásos rendeletek által kötelezi és kényszeríti azt. A törvény szabályozza a szokást is. Az olyan nép, amelynek csak szokásai volnának, de törvényei nem, teljesen alkalmatlan lenne a fejlődésre.

Az állam körén belül a fejlődés folyamán ismét újabb társadalmi tagozódások, osztályok keletkeznek, amely keletkezésnek okát az egyének alkalmasságában, illetve bizonyos feladatok végrehajtására való alkalmatlanságában kell keresnünk. Ezek az osztályok saját érdekeiknek védelmezését természetes kötelességüknek tartják s ezen védelmezés által állanak elő az egyes osztályok között dülő harczok és ellentétek. A különböző érdekeken alapuló osztályok végül úgy állanak egymással szemben, mint ahogyan egymással szemben állott az egyén a fejlődés kezdetén. A harcz, mely folyton hevesebbé és elkeseredettebbé válik, lehet nyílt, de igen sokszor csak lappangó, amely alkalmas időben nyíltan lép fel s vagy az egyik vagy a másik osztály győzelmével végződik.

A socialis élet körén belül szerveztetik a birtoklás is, illetve a tulajdon. A birtok élvezetének feltétele ugyanis, hogy hosszú ideig, lehetőleg mindvégig, a birtokos kezeiben maradjon, azaz, hogy a birtok tulajdonná legyen. A tulajdon intézménye, magában rejti azt a kötelezést is, hogy mindenkinek tisztelnie kell a másik tulajdonát. E nélkül socialis élet tiszta lehetetlenség. A tulajdon organisatioja tulajdonképpen csak az ész, a reflexió uralmával kezelődik és legtöbbször súlyos válság elé állítja a nemzeteket, különösen, ha a tulajdon eredete nem állapítható meg teljes bizonyossággal. A munka és a tulajdon teszik a nemzetek boldogságát. A sok munka és kevés tulajdon éppen oly kevésbé kedvező egy nemzet fejlődésére, mint a kevés munka és sok, születés által szerzett tulajdon.

A fejlődés törvénye megköveteli, hogy a gazdagság s az ismeret napról-napra növekedik. E növekvés mértéke szerint változik a társadalmak kormányozása és igazgatása is. A tudomány növeli a materialis erőt, nem kedvez az erőszak uralmának, de annál nagyobb mértékben segíti elő a kritika uralmának térhódítását s arra kényszeríti az embereket, hogy minden kérdést vigyenek az ész ítélőszéke elé. Sőt azt mondhatjuk, hogy az ész uralmának alapja a tudomány, amelyből a szeretet elve alapján álló kormányzás is hasznot húzhat, mert a tudomány leghatározottabban ellensége minden kasztnak és előítéletnek. A tudomány – SULLY PRUDHOMME szép kifejezése szerint a szabadság iskolája.

Ami a gazdagságnak a kormányzásra való hatását illeti, ez a hatás igen különböző. A materialis javak birtoklása az emberi életnek szükségszerű feltétele, kedvez a reflexió kifejlődésének s ez által a tudománynak is. A gazdagság az emberiségnek első jótévője, az emberiség nagyságának alapja. Természetes azonban, hogy rosszul használva, az emberiségnek legnagyobb ellensége lehet. A gazdagság eloszlása a társadalom különböző formáiban igen különböző. Az erőszak uralma idején a gazdagság eloszlása a legegyenlőtlenebb: a győzőké minden, a legyőzöttek csak máról holnapra tengetik éltöket. A legyőzöttek végeznek minden munkát s a legyőzők e munkát tétlenül élvezik. – A születés által előkelőknek uralma idején a gazdagság szintén egyenlőtlen, az intellectualis munkának nem nagy a becsülete, de annál inkább virágzanak a művészetek.

Az ész uralmának korában a munka megoszlik s mindenki a maga munkájának a gyümölcsét élvezi; különbségeket csak a természet teremt, de a társadalom azoknak számát nem szaporítja. A tudományos munka értéke nőttön-nő, az ipar és kereskedelem hihetetlen mértékben fejlődik s mindenki arra törekszik, hogy minél nagyobb intelligentiára tegyen szert. – A szeretet uralmának korában a legfőbb eszme a jónak eszméje. Mindenki saját magának és embertársainak boldogítására törekszik. A

legnagyobb czéloknek eszköze az ész, mely e korban az egyetlen bölcs tanácsadója a társadalom minden tagjának. A munka megkönnyítése általános feladat; a politikai élet nem egyéb, mint az egyakaratóúaknak concertje.

Az államok és társadalmak alakulása a fennebb előadottak szerint természetes fejlődés eredménye s nem csekély mértékben függ a benső körülmények behatásától. A geographiai, a klimatikus helyzet a maga bélyegét nyomja reá minden társadalomra. Az éghajlati viszonyok különbözősége szerint lesznek különbözők a fajok is. Egészen más lesz az északi fajok és más a délen lakó fajok jelleme s mindazon megnyilatkozása, amely a jellemen alapul. A környezetnek hatását SULLY PRUDHOMME olyan döntő befolyásúnak látja, hogy nem habozik megállapítani, hogy minden nép a maga földjének éghajlatát tükrözi vissza karakterében. Ez a tény, amely nem csupán tapasztalati, hanem rationalis is, világosan tesz bizonyosságot amellet, hogy a természet törvénye nem az uniformitas, hanem a különbözőség. Éppen ezért egészen helytelen úton járnak azok, akik a civilisatio eszményét a jellemek uniformitásában keresik. Sőt ellenkezőleg, törekednünk kell a jellemeknek minél nagyobb különbözőségére, a jellemeknek lehető legnagyobb varietására.

A társadalom fejlődésére nézve mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy az egész társadalmi világnak mozgatója az egyes embernek akarata. Az ember gondolkodik, illetve akar gondolkozni és gondolatait megvalósítani akarja. Az akaratnak ez a két alkalmazása rendkívül fontos a socialis élet szempontjából. Ha a gondolkozás csak magában állana, akkor a külső világhoz nem lenne semmi köze; mihelyt azonban a megvalósítására való törekvés kíséri, azonnal kilép a külső síkba s hatni kezd magára a társadalomra is. Minden socialis mozgalomnak kezdője az egyes embernek akarata. Valamely társadalomnak valamely jelenségét vizsgálni akarván, kutatnunk kell, hogy 1. honnan, illetőleg kitől indult ki a kezdeményezés? – 2. milyen külső tényezők segítették? – 3. és minő módosuláson ment keresztül? – A belső körülmények közé számítandók: a jellem és a nevelés. Különösen figyelemre méltó pedig az a tény, hogy a külső világ törekszik az egyén bírására, az egyén pedig törekszik a külső világ bírására. Az egyének társadalmi szempontból vagy közönségesek, vagy kezdeményezők. A közönséges (vulgaris) egyén megelégszik azzal, hogy a társadalom szokásait acceptálja, eszméit elfogadja s azokat propagálja. A maga részéről azonban semmiiben sem járul hozzá a társadalom erkölcsi és szellemi tőkéjének gyarapításához. Az ilyen egyén intelligentiája a társadalom képének hűséges és szolgálai tükre. Maximája: cselekedjünk, úgy, mint mások s gondoljuk azt, amit az egész

világ gondol. Az ilyen közönséges egyének létezése azonban nagyon kedvező a társadalom fejlődésére nézve, mert igen pompás feltételül szolgálnak a kezdeményezők sikerének. A kezdeményező egyének létezése is szükséges a társadalom fejlődésére nézve. Egy olyan nép, amelynek kezdeményező egyénei nincsenek, a társadalmi hanyatlás korát éli. Az ilyen kezdeményező egyéneknek vannak új eszméi, új törekvései, melyeknek eszközül a közönséges egyén szolgál. A kezdeményező egyén sokszor átalakítja az egész társadalmat, új világ-, és életnézetet teremt. Erre nézve legelső lépés, amelyet tennie kell: eszméinek és felfogásának népszerűsítése. A népszerűsítést nyomon követi az alkalmazás.

Maga a socialis fejlődés abban nyilvánul meg, hogy az emberiség egy bizonyos primitív állapottól, amelyben az élet nyilvánvalóan a külső világ nyomása alatt nyög, egy eszmei állapot felé halad, amelyben ez a nyomás lehető legkisebb mértékre csökken. A fejlődésnek ideje s módja nem fontos;¹⁾ fő ez az eredmény, amely feltétlenül mutatkozik a legkülönbözőbb társadalmak életében.

SULLY PRUDHOMME sociológiájának, íme ezek a főbb vonásai, melyekből meg lehet alkotnunk az ő felfogásának világos képét. E felfogásnak alapgondolatát, csiráját, melyből az egész elmélet kinő, abban az eszmében találjuk meg, amelyet SULLY PRUDHOMME így fejez ki: az ember birtoklása az ember által – la possession de l'homme par l'homme. Ebből a szempontból tekinti SULLY PRUDHOMME az egész társadalmi életet. A socialis birtoklás ténye magyarázza meg nem csupán eredetét, hanem fenmaradását és fejlődését is az emberi társadalomnak. A socialis kormányzás, uralom elmélete, melyet írónk az ember ember által birtoklásának különböző módjából vezet le, mintegy pszichológiai elvéül szolgál e módoknak megismerésére s nagyon emlékeztet MONTESQUIEU azon elméletére, melyet az Esprit des lois-ban fejtett ki. SULLY PRUDHOMME tanítványa s barátja: HÉMON, egészen találóan és helyesen jegyzi meg, hogy az ilyen szempontból vizsgált sociologia teljesen elválaszthatatlan a történelem philosophiájától,¹⁾ amit különben maga SULLY PRUDHOMME is hangsúlyoz, mikor egész határozottan kijelenti, hogy a történelem philosophiája nem egyéb, mint a lélektannak alkalmazása a társadalmak organisatiojára.

SULLY PRUDHOMME sociológiája teljesen pszichológiai jelet mutat s ha némely pontjaival nem is fog egyetérteni minden olvasó, azért tanulmányozása nem csak élvezetet okoz, hanem haszonnal is jár mindenkire nézve, aki a társadalom élete iránt érdeklődéssel viseltetik.

Bartók György.

¹⁾ V. ö. a könyvhöz írott előszó, illetve bevezetés XII-XIII. lapjával.

Társadalmi politika.

Budapesti Egyetemek Socialis Telep Intézménye.

Ez a valóság alatt álló cultursocialis intézmény egyike azoknak a reális terveknek, amelyekben ZICHY JÁNOS gróf vallás- és közoktatásügyi minister nagy conceptiójú culturpolitikájának eszméi testesülnek meg.

Az intézmény célja, a munkásnép és általában a szegény nép oktatását, nevelését, érdekeinek gondozását, az értelmiség fiatal tagjainak mélyebb erkölcsi s socialis nevelését előmozdítani és az erre irányzott működés közben megfelelő módokat és alkalmakat nyújtani a társadalmi kérdéseknek tudományos művelésére. Ennek érdekében Budapest alkalmas vidékén és más nagyobb városokban, nemkülönben a mezőgazdasági munkáskérdés tanulmányozása szempontjából alkalmasnak mutatkozó helyeken (vidéki expositurák), telep, vagy telepek alapításáról és fentartásáról gondoskodik, amelyekben oktatói vagy socialis munkával foglalkozó vagy azzal kapcsolatban álló főiskolai tanulmányaikat végzett egyének otthont találnak. A cél szolgálatában álló egyén vagy egyének munkáját egészben, vagy részben erkölcsi és anyagi támogatással segíti.

Ezeket a feladatokat a Socialis Telep különböző irányokban szolgálja: a munkásnép számára előadásokat, tanfolyamokat, egyes kérdések közös megvitatására szolgáló előadásokat rendez. A hírlapok és a munkásokat érdeklő szaklapok számára olvasótermet tart fenn. A szegény embereknek minden peres-, adó- és illetékügyében, rendőri-, katonai-, iskolaügyeiben, munkaviszonyaiban felmerült vitás esetekben, gyermekmenedékhelyekben ingyen tanácsot és útbaigazítást ad a Néphivatal intézményével. Ipari segéd munkások és inasok számára a munkaalkalmak nyilvántartására, a dispensaire és a patronage tevékenység közben felmerülő esetekben a munkaalkalom változtatására, vagy elhelyezésére Munkáselhelyező-irodát létesít. E célból elfogad munkát kínáló és kereső bejelentéseket, nyilvántartja az elhelyezésre alkalmas földműves és iparos családokat, vagy vállalatokat. Kapcsolatot keres a Patronage-egyesületekkel, a legény- és tanonczotthonokkal, az Országos Gyermekvédő Liga inasotthonaival. Működésének területén – amennyiben hiányoznék – patronage-csoport alakításával gyermekek és fiatalok védelmét ellátja. A dispensaire útján gondoskodik a tüdőbeteg, vagy erre hajlamos munkások és munkásnők egészségügyi és socialis viszonyairól. S ha

figyelmét most első sorban a felnőtt munkások viszonyaira fordítja, a tevékenység rendszeres megkezdése után kiterjeszti azt a munkáscsaládok gyermekeinek egészségügyi és erkölcsi gondozására is szociális, gazdasági és culturalis kérdésekben helyesebb közfelfogás kialakítására részben a Telepen szakemberek által tartott általánosabb érdekű előadásoknak, részben felkérésre kidolgozott kérdéseknek önálló népszerű kiadása, majd a Telep megerősödésével bizonyos meghatározott időközökben megjelenő jelentésnek kiadása és terjesztése által gondoskodik. A tagok szakszerű továbbképzésére főként szociális, gazdasági és philosophiai munkákból és folyóiratokból könyvtárt állít. Főiskolai tanulmányaikat végzett ifjak számára, akik jórészt napközben hivatásuknak élnek, e mellett a Telep bizonyos arányú munkájában hosszabb ideig részt akarnak venni, avagy a Telepen tanulmányokat akarnak tenni, Otthont rendez be, nekik szállást és ellátást ad. A működő tagoknak a szociális munkába való bevezetésére és ez irányú továbbképzésére szakférfiak bevonásával előadásokat, vitauléseket tart. Előmozdítja szakembereknek a körébe tartozó tanulmányok céljából kiküldését külföldre. Működésükébe tartozó további kérdésekben pedig a kezdeményezésről figyelemmel gondoskodik.

Sokféle erő egyesül itt sokoldalú tevékenységre. A lényeg mégis egy: az értelmi ismeretet mély erkölcsi tartalommal gazdagítani a nemzet demokratikus haladása érdekében.

A minister ennél az intézménynél az államnak csak előkészítő és támogató szerepet adott, hogy a gondolat igazi szabadságát minél jobban biztosítsa. A munkát pedig a szellemi és erkölcsi életnek erőivel, a szabadság fegyvereivel magának a társadalomnak kell mozgásba hoznia.

Ifj. E. B.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Az egyesület Szabad Iskolája Kolozsvárt és Brassóban.

I. *Kolozsvári tanfolyam.* Folyó évi társadalomtudományi szabad iskolai tanfolyamunkon Kolozsvárt 8 előadó összesen 24 órát tartott. A hallgatók az egyes előadások szerint a következőképen oszoltak meg:

1911. márcz. 13. KOSUTÁNYI IGNÁCZ egy. tanár: Hit és vallás mint társadalmi tényező.
I. előadás: 167 hallgató.
1911. márcz. 14. U. a. II. » 178 »
1911. » 15. » » III. » 117 »
1911. » 16. IMRE JÓZSEF egyetemi tanár: Az orvos munkája a mai társadalomban.
I. előadás: 182 hallgató.
1911. márcz. 17. U. a. II. » 210 »
1911. » 18. » » III. » 166 »
1911. » 20. CHOLNOKY JENŐ egy. tanár: Az emberi megtelepülések formái.
I. előadás: 258 hallgató.
1911. márcz. 21. U. a. II. » 231 »
1911. » 22. » » III. » 235 »
1911. » 23. MÁRKI SÁNDOR egy. tanár: A történelmi fölfogás.
I. előadás: 142 hallgató.
1911. márcz. 24. U. a. II. » 86 »
1911. » 25. » » III. » 54 »
1911. » 27. KENESSEY BÉLA ev. ref. püspök: A reformatio társadalmi jelentősége.
I. előadás: 186 hallgató.
1911. márcz. 28. U. a. II. » 165 »
1911. » 29. » » III. » 145 »
1911. » 30. ERDÉLYI LÁSZLÓ egy. tanár: A jobbagyság szerepe a középkori társadalomban.
I. előadás: 145 hallgató.
1911. márcz. 31. U. a. II. » 73 »
1911. április 1. » » III. » 47 »
1911. » 3. LECHNER KÁROLY egy. tanár: Az elmebetegségek társadalmi jelentősége.
I. előadás: 170 hallgató.
1911. április 4. U. a. II. » 195 »
1911. » 5. » » III. » 155 »
1911. » 6. BARABÁS ENDRE tanítóképzőintézeti tanár: A falu társadalmi élete.
I. előadás: 140 hallgató.
1911. április 7. U. a. II. » 105 »
1911. » 8. » » III. » 68 »

A hallgatóság összes száma tehát 3625 s az előadásonként átlag 151 volt. A tanfolyam részvételi díját az idén is 2 K-ban, főiskolai hallgatóknak 1 K-ban szabtuk meg. Az összes bevétel 551 K 22 f. volt, amely összeget a Magyar Társadalomtudományi Egyesület választmányának egy régebbi határozata alapján ezúttal is a Kolozsvári Munkás-gymnasiumnak fogjuk adományozni.

A hallgatók az idén is mintegy felerészben főiskolai hallgatókból, felerészben Kolozsvár értelmiségének javából kerültek ki.

Az előadásokat az Egyetem Aulájában tartottuk, melynek átengedéseért SZÁDECZKY LAJOS, ezidei Rector Magnificusnak hálás köszönettel tartozunk.

II. *Brassói tanfolyam.* Brassóban két előadó összesen hat előadást tartott, még pedig APÁTHY ISTVÁN április 2., 3. és 4-én 3 előadást »A fejlődés törvényei és a társadalom« címén;

POSTA BÉLA ugyancsak 3 előadást, április 5., 6. és 7-én »Az őskor társadalmi« címén.

Minden egyes előadás hallgatóinak száma megközelítette a 400-at. A hallgatók soraiban ott volt Brassó egész társadalma nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül. – A részvételi díjat az egész tanfolyamra a brassói helyi bizottság 2 K-ban szabta meg.

A tiszta jövedelem 683 K volt, amely összeget a Magyar Társadalomtudományi Egyesület ugyancsak egy régebbi határozat alapján a Brassói Munkás-gymnasiumnak adományozta.

Hálás köszönetünk illeti a brassói helyi bizottságot, amelyben a tanfolyam rendezése élén GRÓF MIKES ZSIGMOND, Brassó vármegye főispánja és SEMSEY ALADÁR főjegyző állottak.